

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTORIE

**Čechy a Morava očima anglických cestovatelů
1570–1800**

Mgr. Hana Ferencová

Dizertační práce

Školitel: prof. Mgr. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D.

Olomouc 2017

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem dizertační práci napsala samostatně, pouze na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci, 21. 6. 2017

Hana Ferencová

OBSAH

1. ÚVOD	5
2. HISTORIOGRAFIE	12
2.1. Cesty Angličanů na kontinent.....	12
2.2. Cesty do českých zemí.....	14
3. PRAMENY	20
4. ANGLIČTÍ CESTOVATELÉ – OSOBNOSTI A DÍLA	26
4.1. Návštěvy z alžbětinské Anglie.....	27
4.2. Cestovatelé v 17. století.....	33
4.3. Cestovatelé a turisté v 18. století	39
4.4. Typologie cestovatelů	50
5. OBYVATELÉ ČESKÝCH ZEMÍ.....	54
5.1. Vzhled a povaha	57
5.2. Jazyk	65
5.3. Společnost a její zvyklosti	70
6. GEOGRAFIE	75
6.1. Trasy a doprava.....	75
6.2. Přírodní podmínky a města.....	86
6.2.1 Cestou přes Moravu.....	95
6.2.2 Cestou přes Čechy	100
6.3. Jídlo a bydlení.....	106
6.3.1 Ubytování	107
6.3.2 Jídlo a pití	111
6.3.3 Cestovní výdaje	117
7. PRAHA	121
7.1. Pražská města: klíčové dějinné momenty	123

7.2.	Nejatraktivnější místa v Praze	130
8.	KONFESIJNÍ PROBLEMATIKA	137
8.1.	Náboženský obraz Čech a Moravy napříč raným novověkem	139
8.2.	Percepce řádů, světců a zbožnosti	152
9.	ZÁVĚR.....	165
10.	SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	171
11.	SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	191
12.	SUMMARY	192
13.	PŘÍLOHY	194

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mi při zpracovávání této práce pomohli a podpořili mě. Největší dík patří mému školiteli, Jaroslavu Millerovi, za jeho inspirativní nápady, podněty a rady, ale především za čas, který mi již od bakalářského stupně studia věnoval, a za podporu v záležitostech doktorského studia. Jsem mu zavázána za četné konzultace a odborné vedení této dizertační práce. Za podnětné debaty nad tématem a také za povzbuzování během celého psaní jsem vděčná mnoha dalším kolegům a kolegyním z Katedry historie FF UP, především Radmile Prchal Pavlíčkové, Antonínu Kalousovi a Michaelu Viktoríkovi.

Díky ochotě pracovníků českých, ale zejména zahraničních knihoven a archivů jsem měla možnost prostudovat celou řadu primárních pramenů zcela zásadních pro výzkum tohoto tématu. Speciálně bych chtěla poděkovat univerzitním knihovnám v Aberdeenu, Oxfordu a Cambridge, Britské knihovně v Londýně, Katedrálnímu archivu v Canterbury a Beinecke Rare Book and Manuscript Library v americkém New Haven, a to nejen za zpřístupnění celé řady tištěných a rukopisných pramenů, ale také za laskavou pomoc při konzultaci obsahu některých rukopisů a jejich následné digitalizaci. Poděkování patří také Haně Seichterové z olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě za možnost využít čtečku mikrofilmů v jejich badatelně.

S podporou mnoha stipendií a grantových projektů jsem mohla studovat v odborných zahraničních knihovnách a archivech; jednalo se o měsíční stipendium v Londýně z programu *Inovace studia historických věd na Univerzitě Palackého* (CZ.1.07/2.2.00/28.0025.) a dále měsíční studijní pobyt z programu CEEPUS na univerzitě ve Vídni. Cenné zkušenosti jsem získala díky spolupráci na projektu *Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou – Posílení mezinárodního výzkumu na Katedře historie FF UP* (CZ.1.07/2.3.00/20.0192.). Velmi důležité byly i finanční prostředky plynoucí z interních grantů Filozofické fakulty UP: *Reforma – mezi návratem ke kořenům a modernizací* (IGA – FF_2013_082), *Život na hranici. Lidé v bikonfesijní společnosti v českých zemích raného novověku* (FF_2014_102), *Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk* (IGA_FF_2015_032) a *Na „druhé“ straně. Konverze a její role v raně novověké*

společnosti (IGA_FF_2015_042). S jejich pomocí jsem absolvovala několik krátkých stáží v britských knihovnách a archivech a umožnily mi také nákup těžko dostupné zahraniční odborné literatury. Za prvotní zdroj inspirace pro svůj doktorský výzkum považuji účast na doktorandském workshopu pod názvem *Die Schriftkultur in der Frühen Neuzeit in der Beziehung zu den Konfessionen (Medien, Themen, Persönlichkeiten)* konaném pod vedením doc. Mgr. Radmily Prchal Pavlíčkové, Ph.D. v Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu v rámci podpory Dorothee Wilms-Stiftung.

Na dokončení celého textu mají obrovský podíl moji nejbližší. Právě jejich pochopení a zejména prostor, který mi poskytli k uskutečnění celého výzkumu, umožnily vznik této dizertační práce. Patří jim mé nejvřelejší poděkování.

1. ÚVOD

Počátek raně novověkého období je vedle dalších zásadních proměn evropské společnosti spjat s rozkvětem cestování. Díky ekonomické prosperitě Evropy, intenzivnějším obchodním, diplomatickým, poštovním a zpravodajským kontaktům, ale i zakládání nových kolejí a univerzit atp. se cestovní ruch v Evropě ve srovnání s érou středověku několikanásobně rozšířil. Cestování umožňovalo nejen poznání vzdálených krajů a jiných kultur, ale stalo se také důležitým prostředkem vzdělání a podnítilo rozvoj geografie. S rostoucím počtem cestovatelů vznikala poptávka po cestovních průvodcích, mapách, plánech měst či geograficko-historických kompendiích. Popisy cizích zemí spolu s charakteristikou jejich obyvatel se v průběhu raného novověku staly oblíbeným námětem mnoha literárních děl těšících se velké pozornosti čtenářů. Popularita cestopisného žánru stoupala se stále se rozšiřujícím geografickým horizontem, což zvyšovalo povědomí lidí o různých koutech světa – o zemích ležících za oceánem, ale i o regionech v těsném sousedství – a zároveň je inspirovalo k návštěvě těchto destinací.

Rozmach cestování v raně novověkém období zasáhl evropskou společnost různou měrou, nejvíce ovšem okruh šlechty vydávající se na studijní a poznávací cesty po Evropě. Tento trend měl za následek zintenzivnění kontaktů mezi jednotlivými zeměmi, a tím i rozšíření obzorů evropské společnosti. Zatímco edukativní cesty aristokratů doznívaly v průběhu 18. století, přibývalo naopak cest podnikaných cestovateli pocházejícími ze středních vrstev.¹ Větší rozšíření turismu stejně jako jeho zpřístupnění širší populaci úzce souviselo se zkvalitněním dopravních, ubytovacích a stravovacích podmínek na cestách. Zvyšovala se nejen úroveň komunikací, přepravních prostředků a hostinských zařízení, ale zároveň se podstatně zkracovala doba potřebná k překonání vzdálenosti mezi hojně navštěvovanými turistickými cíli.²

¹ Srov. MAĆZAK, Antoni: *Travel in Early Modern Europe*. Cambridge 1995, s. 282.

² Viz PÁNEK, Jaroslav: *Cestování jako modernizační činitel středověké a raně novověké společnosti (Problémy a úkoly českého výzkumu)*. In: BOBKOVÁ, Lenka – HRUBÁ, Michaela (eds.): *Cesty a cestování v životě společnosti. Sborník příspěvků z konference. Ústí nad Labem 1997*, s. 9–22; HLAVAČKA, Milan: *Všední den na střeoevropských cestách 1750–1850*. In: BOBKOVÁ, Lenka – HRUBÁ, Michaela (eds.): *Cesty a cestování v životě společnosti. Sborník příspěvků z konference*.

Rozkvět cestování je možné pozorovat i v anglickém prostředí. Od poloviny 16. století se Angličané stále častěji vydávali za hranice své země a po přeplutí Lamanšského průlivu dále do Evropy. Tento trend do značné míry souvisel s počátky *grand tour* – velké cesty,³ jež byla podnikána za diplomaticko-vzdělávacím účelem. Její klasický průběh a cíle, které přetrvaly po následující dvě staletí, se ustálily na začátku 17. století a její popularita v průběhu raného novověku dále stoupala. *Grand tour* zahrnovala návštěvu hlavních evropských měst a první zastávka proběhla buď ve Francii, nebo ve Spojených nizozemských provinciích. Odtud se cestovatelé vydávali směrem na Jih buď přes Alpy do severní Itálie, nebo přes Francii do Středomoří. Cestou zpět obvykle navštívili města v Habsburské monarchii, Německu a pak pokračovali přes nizozemské provincie či Francii zpátky do Anglie.⁴ V rámci této cesty nebyla výjimkou ani zastávka v Praze nebo dalších českých a moravských městech v závislosti na itineráři trasy. Přibližně od sedmdesátých let 18. století se s novou vlnou zájmu cestování rozšířilo také v rámci střední třídy – do tohoto období spadají počátky turismu. Cestovatelé – turisté pocházející z této vrstvy společnosti se stali většinou autory cestopisné literatury, která v posledních desetiletích 18. století zaplavila trh.⁵ Podoba *grand tour* se s vypuknutím francouzské revoluce a napoleonskými válkami v Evropě, stejně jako přicházejícím technologickým pokrokem, začala na konci 18. století definitivně proměňovat.⁶

Podobně jako Britské ostrovy neznamenal pro Čechy a Moravany nejzajímavější lokalitu, ani české země nepatřily mezi nejžádanější a

Ústí nad Labem 1997, s. 337–345; HULME, Peter – YOUNGS, Tim: *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge 2002.

³ Jedná se o celoevropský fenomén v české historiografii známý pod pojmem kavalírská cesta. Podoba kavalírské cesty se ovšem v jednotlivých zemích odlišovala. Ke srovnání výzkumů problematiky kavalírských cest např. KUBEŠ, Jiří: *Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*. Pardubice 2011 (nepublikovaná habilitační práce), s. 5–18. K tomuto tématu nejnověji např. publikace: HOJDA, Zdeněk – CHODĚJOVSKÁ-BÍLKOVÁ, Eva a kol.: *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje I.-II.* Praha 2015.

⁴ Srov. SWEET, Rosemary: *Cities and the Grand Tour*. Cambridge 2012, s. 1–3. K proměně *grand tour* nejnověji SWEET, Rosemary – VERHOEVEN, Gerrit – GOLDSMITH, Sarah (eds.): *Beyond the Grand Tour: Northern Metropolises and Early Modern Travel Behaviour*. New York 2017.

⁵ Cesty na kontinent byly přerušeny sedmiletou válkou 1756–63, avšak po uzavření Pařížského míru v roce 1763 začali masově proudit na do Evropy i příslušníci středních vrstev – často se jednalo o celé rodiny, včetně žen a dětí. Srov. TURNER, Katherine: *British travel writers in Europe 1750–1800: Authorship, Gender, and National Identity*. Aldershot 2001, s. 56–67; BUZARD, James: *The Grand Tour and after (1660–1840)*. In: HULME, Peter – YOUNGS, Tim: *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge 2002, s. 37–52.

⁶ Srov. DOLAN, Brian: *Ladies of the Grand Tour*. London 2001, s. 12–14; BUZARD, J.: *The Grand Tour and after*, s. 42–47.

nejatraktivnější cestovatelské cíle Angličanů na evropském kontinentě. Navzdory tomu, že střed Evropy nepředstavoval pro Angličany tak fascinující cílový region, jako tomu bylo v případě Francie či Itálie, angličtí cestovatelé projíždějící napříč Evropou Čechy a Moravu neopomíjeli. Nejčastěji se jednalo o Prahu, která dosahovala v této oblasti největšího kulturně-politického významu. Ve většině případů měly ovšem Čechy a Morava spíše funkci průjezdní destinace.

Návštěva míst v obou zemích Koruny české vedla k vytvoření obrazu těchto regionů, který se v průběhu raného novověku částečně proměňoval. Kulturní, náboženská či politická odlišnost, s níž se zde cestovatelé setkávali, přispěla nejen k tvorbě jejich vlastní identity, ale prostřednictvím jejich cestopisných vyprávění se jimi zkonstruovaný obraz Čech a Moravy rozšířil i v jejich vlasti a následně ovlivnil další generaci cestovatelů. Vnímání centra Evropy, podobně i jako dalších cestovatelských destinací, bylo formováno kromě osobní zkušenosti také předchozí četbou naučné literatury a zažitými stereotypními představami a klišé.⁷ Pohled jednotlivých cestovatelů na Čechy a Moravu mohl být zároveň diktován jejich profesním zaměřením a důvodem, kvůli kterému těmito regiony projížděli, tj. všímali si toho, co jim přišlo podstatné z hlediska jejich poslání a profese. Tyto faktory následně výrazně ovlivnily konstrukci obrazu Čech a Moravy vycházejícího z pera návštěvníků přijíždějících z Anglie.

V případě zkoumání cest Angličanů k jejich nejbližším, Lamanšským průlivem odděleným evropským sousedům, se zájem badatelů soustředil především na západní a jižní Evropu. Cesty do těchto států jsou v zahraniční historiografii detailně zpracovávány již od padesátých let minulého století a v rámci dějin cestování stále patří k badatelsky poměrně často probíraným tématům. Podobně bohatá a soustavná pozornost ze strany (především českých) historiků je věnována i opačnému směru, tj. cestám do Anglie podniknutými cestovateli pocházejícími z českého prostředí.⁸

⁷ K teoretické tematizaci cizoty a odlišnosti v cestopisech viz práce Lucie Storchové zabývající se touto problematikou na příkladu obrazu Egypta v českých cestopisech: STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Mezi houfy lotrův se pustiti... České cestopisy o Egyptě 15. – 17. století*. Praha 2005; dále studie publikované v tematické řadě *Egypt and Austria*, např. Táž: *Visualizing Near East in Bohemian Travel Accounts of the Early Modern Period*. In: JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla – STORCHOVÁ, Lucie – JÚN, Libor (eds.). *Vizualizing the Orient: Central Europe and the Near East in the 19th and 20th centuries*. Prague 2016, s. 61–83.

⁸ Také v české historiografii obecně zaznamenáváme stále rostoucí zájem o dějiny cestování, nicméně o něco později než v zahraničí. Klíčové studie pochází z přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století od Zdeňka Hojdy a Jaroslava Pánka. Viz PÁNEK, J.: *Výprava české šlechty do Itálie 1551/52*. Praha 1987; Týž: *Čeští cestovatelé v renesanční Evropě (Cestování*

Mezi mnohem méně historiograficky reflektovanou problematiku patří výzkum cest příslušníků evropských zemí směřujících do oblasti Čech a Moravy. Ačkoliv česko-anglické vztahy byly historiky již podrobně probádány, obraz Čech a Moravy v cestopisných pramenech anglické provenience prozatím nebyl důkladně zpracován a zůstává poněkud stranou zájmu. Dochovaná svědectví o cestě z Anglie do českých zemí v sobě skrývají pozoruhodný střet jedné kulturní identity vyrovnávající se s kulturní identitou nového, cizího prostředí. Reflexe Čech a Moravy a jejich obyvatel očima anglických cestovatelů v průběhu raně novověkého období tak spadá mezi témata přispívající do bohaté historiografické debaty zabývající se cestováním v souvislosti s konstrukcí obrazu odlišného kulturního prostředí.

Výše zmíněné zastávky na území Čech a Moravy v letech 1570–1800, konkrétněji anglicky psané prameny cestopisné povahy, představují předmět zájmu této dizertační práce. Geograficky bude výzkum vymezen následujícím způsobem: Za prvé, analyzovány budou prameny pocházející od cestovatelů přijíždějících z Anglie. Poznámky a zápisky Skotů a Irů ponechávám až na výjimky (pramenně badatelsky nevyčerpané) záměrně stranou z důvodu přílišné šíře tématu a také jeho částečnému zpracování.⁹ Za druhé, pozornost bude upřena na hlavní země Koruny české – na Čechy a Moravu, jelikož se jedná o oblasti Angličany nejčastěji reflektované, a tudíž pramenně doložitelné, přes něž navíc vedly hlavní trasy, po kterých se zahraniční návštěvníci při cestě přes české země pohybovali. Mimoto, velká část dochovaných textů zmiňuje primárně Prahu jako hlavní město českých zemí.

jako činitel kulturní a politické integrace). ČČH, 88, 1990, s. 641–660; Týž: *Cestování jako modernizační činitel středověké a raně novověké společnosti*; HOJDA, Zdeněk – VLNAS, Vít: *Cesty a cestovatelé v raném novověku*. Litoměřice 1994.

⁹ Vzájemné kontakty Irska a českých zemí jsou v historiografii již zpracované. Irsko v této době navíc nelze vnímat jako součást anglického království. Oficiálně bylo přičleněno až roku 1801 na rozdíl od Skotska, které bylo s Anglií spojeno do personální unie při nástupu Jakuba I. na trůn v roce 1603 a o století později, v roce 1707, se obě země definitivně sloučily do Spojeného království Velké Británie. Ke vztahům Irů k Čechám nejnověji: POWER, Gerald – PILNÝ, Ondřej (eds.): *Ireland and the Czech Lands: Contacts and Comparisons in History and Culture*. Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Wien 2014. O vztazích Irů, Skotů a českých zemí vydal několik publikací David Worthington: WORTHINGTON, David: *British and Irish Experiences and Impressions of Central Europe, c. 1560–1688*. Farnham 2012; WORTHINGTON, David – MURDOCH, Steve – GROSJEAN, Alexia – DUKES, Paul: *Leslies in Central and Northern Europe during and after the Thirty Years' War*. In: BARTEČEK, Ivo – KOUŘIL, Miloš – ŠAMBERGER, Zdeněk (eds.): *Ad Honorem Josef Polišenský, 1915–2001*. Praha 2007, s. 349–369; WORTHINGTON, D.: *Scots in Habsburg Service, 1618–1648*. Leiden – Boston 2004. Ke Skotům dále: BOSWORTH, Clifford Edmund: *An Intrepid Scot: William Lithgow of Lanark's Travels in the Ottoman Lands, North Africa and Central Europe, 1609–21*. Aldershot 2006.

Z hlediska časového rozpětí bude práce ohraničena přibližně lety 1570 a 1800. V souvislosti s počátkem *grand tour* se právě od sedmdesátých let 16. století začínají ve větší míře objevovat cestopisné zápisky zahrnující právě návštěvu českých zemí. Zájem o turismus utichá po vypuknutí francouzské revoluce a následného válečného konfliktu v Evropě, poslední cestopisné zprávy tedy zaznamenáváme na počátku devadesátých let 18. století. Jelikož cestování patří k velkým tématům české i zahraniční historiografie, snahou nebude analyzovat cestování v raném novověku v obecné rovině, ale zaměřit se především na obraz českých zemí vzniklý díky cestovatelským aktivitám Angličanů. Jejich pohled na české prostředí bude představen v kontextu cest po Evropě, nicméně obecně známé informace týkající se problematiky cestování budou uváděny pouze v základní míře.

Předchozí geografické, časové a tematické vymezení práce s sebou přináší celou řadu klíčových otázek: Jakým způsobem se v očích raně novověkých anglických cestovatelů utvářel obraz Čech a Moravy a jejich obyvatel? Do jaké míry byl ovlivněn tradičními zažitými představami a poznatky získanými četbou historicko-zeměpisné literatury a nakolik se v něm projevila jejich vlastní životní zkušenost formovaná odlišnou kulturně-náboženskou mentalitou? Proměňoval se tento obraz v průběhu raného novověku, anebo přetrvával po celou dobu neměnný?

Cílem dizertační práce bude nalézt vysvětlení jak pro výše položené otázky, tak i mnoho dalších, které s konstrukcí obrazu českých zemí v cestopisných pramenech anglické provenience souvisí. Základem bude analýza rukopisů sloužících pro soukromé účely, ale i děl vyšlých tiskem, která byla psaná pro širší okruh čtenářů. Jejich vzájemná komparace umožní zkonstruovat podrobný pohled na všechny aspekty této problematiky. Velká část těchto pramenů zatím zůstala zcela stranou zájmu českých i zahraničních historiků, nebo nebyla pro toto téma dosud dostatečně vyčerpána. Práce se tedy opírá velkou mírou o zdroje, jež nebyly k tomuto účelu nikdy využity. Díky tomu, že zkoumané texty vznikaly v průběhu více než dvou staletí, otázka proměny a vývoje reflexe Čech a Moravy v dobových záznamech představuje jednu z hlavních sledovaných linií. Ačkoliv se jedná o téma badatelsky reflektované již od poloviny 20. století, v jeho průběhu vzniklo pouze několik přehledových studií literárně-vědeckého charakteru, případně se odborné práce zaměřily spíše na jednotlivé cestopisy a jejich autory, nebo časově omezený úsek raného novověku, přičemž ve většině případů pracovaly s již známými a stále

stejnými prameny. Předchozí badatelé interpretovali pouhý zlomek pramenů, jenž je k dispozici, avšak představovaný výzkum využívá mnohem širší spektrum a je v zásadě postaven na důkladném rozboru a interpretaci těchto primárních tištěných i rukopisných zdrojů. Cílem této dizertační práce je tuto problematiku nejen komplexně zanalyzovat, ale také přinést nový pohled na toto téma na základě nových, dosud nevyčerpaných pramenů.

Aby bylo možné dostát záměrům předkládané dizertační práce, její struktura bude následující. Úvodní část se zaměří na stručnou charakteristiku tématu, budou stanoveny základní výzkumné otázky a cíle práce. Následovat bude historiografický rozbor – od obecných publikací zabývajících se cestami Angličanů na kontinent až k reflexi střední Evropy. Největší důraz bude kladen na studie týkající se česko-anglických kontaktů a to jak v zahraniční, tak zejména v české historiografii, ve které má reflexe českých zemí delší tradici. Pramenné základně budou věnovány dvě kapitoly. V první z nich bude pozornost orientována na různé druhy cestopisné produkce – od rukopisné až po tištěnou, jaké možnosti pro studium obrazu českých zemí nabízí a ve kterých institucích je uložena; druhá kapitola bude pojata již konkrétněji – seznámí nás s jednotlivými osobnostmi cestovatelů v chronologickém pořadí a jejich publikacemi či rukopisy vztahujícími se k návštěvě Čech a Moravy.

Následující kapitoly budou tematicky představovat jednotlivé objekty zájmu cestovatelů v českých zemích. Zaměří se na místní obyvatele – typický Čech versus Moravan, jejich vnější vzhled, dále povahu a jazyk, kterým hovořili. Stranou zájmu nezůstane ani zeměpisné členění Čech a Moravy, trasy, kterými přes české země Angličané projížděli, včetně popisu jednotlivých měst a s tím související informace k ubytování, cenám, jídlu a pití. Samostatný výzkum se bude týkat Prahy jako hlavního centra českých zemí, jelikož se jednalo o nejčastěji navštěvovanou lokalitu, a tudíž je pramenně nejbohatěji doložená. V kontextu konfesijní příslušnosti jednotlivých cestovatelů a stěžejních mezníků dějin českých zemí pak bude sledována náboženská problematika. Závěrečná pasáž se mimo jiné bude věnovat krátkému zamyšlení nad budoucími výzkumnými možnostmi dané problematiky.

Krátký komentář si zasluhují cizojazyčné termíny a názvy používané v této práci. Cizí vlastní jména uvádím v původním (anglickém) jazyce, nepoužívám žádné české ekvivalenty. Podobné pravidlo zachovávám i u názvu cizích děl (cestovních deníků atp.), a to i v případech, kdy existuje český překlad, jako je tomu například u cestopisů, jež vyšly v českém překladu v edici. Veškeré přímé citace uvádím v českém překladu za účelem plynulé návaznosti textu, nicméně v poznámkovém aparátu se pak citovaná pasáž nachází v jazyce originálu.

Některé části kapitol byly publikovány v odborných periodikách, jejich vznik byl umožněn díky podpoře celé řady grantů a projektů. Jedná se o výstupy z projektů studentské grantové soutěže UP z roku 2014 pod názvem *Na hranici: Lidé v bikonfesijní společnosti v českých zemích raného novověku* (odborná studie v časopise *Knihy a dějiny*),¹⁰ a dále z let 2015–2016 pod názvem *Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk* (odborná studie v časopise *Folia Historica Bohemica*).¹¹ O tématech dalších kapitol jsem přednášela na konferenci *13th International Postgraduate Conference on Central and Eastern Europe: Old Rules & New Traditions: Generational Divides in Central and Eastern Europe* na University College London v rámci projektu *Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou*, jenž probíhal pod Katedrou historie FF UP v Olomouci; příspěvek byl později publikován v časopise *Czech and Slovak Journal of Humanities*.¹²

¹⁰ FERENCOVÁ, Hana: „Přistání u pustých břehů českých“: Náboženský obraz českých zemí pohledem anglických cestovatelů 17. století. *Knihy a dějiny*, 22, 2015, s. 4–22.

¹¹ FERENCOVÁ, H.: *Na cestě po Evropě: alžbětinstí cestovatelé v Čechách v sedmdesátých a osmdesátých letech 16. století*. FHB, 2017, v recenzním řízení.

¹² FERENCOVÁ, H.: *Englishmen and the Bohemian Lands: Reflections on Religious and Cultural Life in English Travel Diaries 1550–1750*. *Czech and Slovak Journal of Humanities*, 1, 2014, s. 48–57.

2. HISTORIOGRAFIE

Cestování v raném novověku se ve druhé polovině 20. století zařadilo mezi velká témata zahraniční a později také české historiografie. Historiky v první řadě zajímalo, kam tyto cesty směřovaly a proč, jak probíhaly, co bylo jejich účelem a jaký význam měly na formování názoru raně novověkého cestovatele. Cesty Angličanů v průběhu raného novověku mířily buď na kontinent – zde můžeme hovořit především o tzv. *grand tour* –, nebo díky ostrovní poloze země pak po moři do různých částí světa v souvislosti s koloniálními výboji. Toto základní rozdělení rezonuje i v historiografii, která je většinou rozdělená na zkoumání evropských a mimoevropských oblastí. V dějepisectví přímořských států a především bývalých koloniálních mocností, mezi něž Velká Británie bezpochyby náleží, je zřetelně vidět příklon směrem k popisu a analýze zámořských, zejména objevných cest ve středověkém a raně novověkém období.¹³ Avšak ani cesty do Evropy nepředstavují v rámci britské, potažmo americké historiografické produkce okrajové téma.¹⁴

Jelikož cesty Angličanů na kontinent patří v zahraniční historiografii v posledních šedesáti letech k často reflektované problematice, je nastíněn pouze jejich stručný vývoj nezbytný pro zasazení tématu do obecnějšího kontextu. Podrobněji je pak představena odborná česká a zahraniční literatura úzce související s cestováním Angličanů do Čech a na Moravu v raném novověku.

2.1. Cesty Angličanů na kontinent

První ucelená studie zabývající se tímto fenoménem vyšla počátkem padesátých let minulého století. John Stoye zde představil cesty do Francie, Itálie a nizozemských provincií v průběhu 17. století a to v kontextu vlivu, který měly na

¹³ Srov. PÁNEK, J.: *Čeští cestovatelé v renesanční Evropě*, s. 10.

¹⁴ Předkládaná dizertační práce představuje dějiny cestování zejména v kontextu anglosaské historiografie. Avšak téma cestování v raném novověku má podobně dlouhou a pevnou tradici také v německé či polské historiografii. Výběrově uvádím pouze několik zásadních prací: WUTHENOW, Ralph-Rainer: *Die erfahrene Welt. Europäische Reiseliteratur im Zeitalter der Aufklärung*. Insel 1980; MAŁCZAK, Antoni – TEUTEBERG, Hans J. (Hg.): *Reiseberichte als Quelle europäischer Kulturgeschichte*. Wolfenbüttel 1982; STAGL, Justin: *Ars apodemica: Bildungsreise und Reisemethodik von 1560 bis 1600*. In: NEUKIRCH, Dieter – VON ERTZDORFF, Xenja: *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Amsterdam 1992, s. 141–189.

společnost a politiku.¹⁵ Cesty Angličanů do Evropy se dostávají do centra pozornosti spíše od osmdesátých let, kdy se objevily dnes asi nejznámější práce k problematice *grand tour* od Jeremyho Blacka a Edwarda Chaneyho. Jeremy Black se zaměřil na představení *grand tour* v 18. století prostřednictvím dílčích témat jako například ubytování, doprava, umění atp. Nejnověji pak přispěl do odborné diskuze studii zaměřenými na nejčastější cílové destinace Angličanů – Francii a Itálii.¹⁶ Cestám do Itálie se dlouhodobě, počínaje osmdesátými lety, věnuje i druhý zmíněný badatel Edward Chaney.¹⁷

Na značnou popularitu a probádanost této problematiky odkazuje celá řada prací (následující díla jmenovaných historiků), jež je možné rozdělit do tří hlavních skupin. První z nich se věnuje konkrétnímu regionu, kam se Angličané vydávali. Kromě často analyzovaných oblastí jako Francie a Itálie je nutné zmínit i podnětnou studii Larryho Wolffa orientovanou na rozdíl od většiny historiografických publikací na střední a východní Evropu. Wolff, podobně jako Marie Todorova, představuje koncept symbolické geografie – vnímání východu Západoevropany jako zaostalé, nepřilíš pokrokové oblasti. Tvrdí, že vymyšlení východní a zároveň západní Evropy mělo své kořeny už v osvícenství a východní Evropa je v podstatě intelektuálním vynálezem osvícenství.¹⁸ Druhý okruh prací je charakteristický časově vymezeným úsekem podle klasické periodizace anglických raně novověkých dějin.¹⁹ A třetí velká skupina studií se soustředí na konkrétního cestovatele a jeho dílo, někdy formou kritické edice cestopisu či korespondence zasílané z cest. K rozšiřování tohoto typu prací bohatě přispívá také *Hakluytova společnost*, jejíž vznik se datuje do poloviny 19. století. Primárním účelem jejího založení v Británii bylo publikování edic primárních pramenů vztahujících se

¹⁵ STOYE, John: *English Travellers abroad 1604–1667: Their Influence in English Society and Politics*. London 1952.

¹⁶ BLACK, Jeremy: *The British and the Grand Tour*. London 1985. Přepřacovaná verze vyšla pod názvem: *The British abroad. The Grand Tour in the Eighteenth Century*. Stroud 1992. Novější monografie: Týž: *Italy and the Grand Tour*. New Haven – London 2003 a Týž: *France and the Grand Tour*. New York – Houndmills 2003.

¹⁷ CHANEY, Edward: *The Grand Tour and the Great Rebellion*. Geneva – Turin 1985. Nejnověji: Týž: *The Evolution of the Grand Tour. Anglo-Italian Cultural Relations since the Renaissance*. London 2000.

¹⁸ Tito autoři navázali na klasické dílo Edwarda Saida *Orientalism* z roku 1978, ve kterém se pokouší vysvětlit nerovný vztah mezi evropským Západem a východním Orientem či Východem v západním myšlení. SAID, Edward W.: *Orientalismus. Západní koncepce orientu*. Praha 2008; WOLFF, Larry: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford 1994; TODOROVA, Marie: *Imagining the Balkans*. Oxford 1997.

¹⁹ V posledních letech vydala *Hakluytova společnost* např. CHANEY, Edward – WILKS, Timothy: *The Jacobean Grand Tour. Early Stuart Travellers in Europe*. London 2014.

k mořeplavbě a cestování, což zůstalo i nadále její hlavní činností.²⁰ Vedle toho historiografie na tématu *grand tour* představuje i obecnější témata zkoumaná skrze cestopisnou literaturu. Mezi ně lze zařadit třeba otázku žen na cestách (například studie amerického historika Briana Dolana) či urbánní historii (obrazu a vnímání italských měst v kontextu *grand tour* se věnuje badatelka Rosemary Sweet) a v neposlední řadě také problematiku cestopisné literatury jako žánru (téma podrobně zpracované historičkou Katherine Turner).²¹

2.2. Cesty do českých zemí

Jak bylo zmíněno, cesty Angličanů na evropský kontinent jsou v historiografii již poměrně probádaným tématem. Neméně zajímavé a stále ne dostatečně prozkoumané jsou cesty do centra Evropy, konkrétně Čech a Moravy.²² Angličtí návštěvníci českými zeměmi většinou pouze projížděli, Čechy nebyly, až na výjimky, cílovou zemí cestovatelů, alespoň v rámci tzv. dobrovolného cestování (pokud ponecháme stranou politické, diplomatické a církevní mise, stejně jako vojenská tažení).²³ Anglickým záležitostem se v české historiografii začali poprvé věnovat ve čtyřicátých letech minulého století René Wellek a Josef Polišenský.²⁴ Obecně lze říci, že pokud v tomto období bylo cestování vnímané jako samostatné a plnohodnotné téma, bylo zpracováváno spíše z literárněvědného hlediska nebo

²⁰ Do její produkce spadá například dílo: BRENNAN, Michael G. (ed.): *The origins of the Grand Tour: the travels of Robert Montagu, Lord Mandeville (1649–1654), William Hammond (1655–1658), Banaster Maynard (1660–1663)*. London 2004.

²¹ DOLAN, B.: *Ladies of the Grand Tour*; SWEET, R.: *Cities and the Grand Tour*; TURNER, K.: *British travel writers in Europe*.

²² Zajímavou paralelu k tématice obrazu Čech a Moravy očima Angličanů představuje také monografie Jaroslavy Kašparové, která podává metodologicky podobný pohled na české země, i když skrze návštěvníky z románských zemí. Viz KAŠPAROVÁ, Jaroslava: *České země a jejich obyvatelé očima románského světa 16. – 17. století*. České Budějovice 2010.

Reflexe středovýchodní Evropy anglicky píšícími cestovateli byla v nedávné době zpracovaná v dizertační práci Boženy Radiměřské. Autorka však k tématu přistoupila zcela jiným způsobem. Zaměřila se na vybraný vzorek anglických cestopisů z 16.–18. století, jejichž prostřednictvím zkoumá individuální představy autorů cestopisů o zemích, které popisují, a to v závislosti na sociálních, genderových či profesních kategoriích, do nichž cestovatelé náleželi. Analyzuje tedy obrazy zemí či regionů podle toho, jak je vnímaly různé skupiny lidí. Viz RADIMĚŘSKÁ, Božena: *“Východní Evropa” na mentální mapě anglicky píšícího cestovatele od 16. – 18. století*. Praha 2015 (nepublikovaná dizertační práce).

²³ Srov. KAŠPAROVÁ, J.: *České země a jejich obyvatelé*, s. 8.

²⁴ Česko-anglické vztahy byly již dříve zachyceny Vilémem Mathesiem (1917), Tomášem Čapkem (1918) a Otakarem Vočadlem (1931). Za 2. světové války pak vyšla ještě studie z pera Kamila Kleinera: KLEINER, Kamil: *Sedm set let angločeských vztahů*. Londýn 1942. Srov. POLIŠENSKÝ, Josef: *Anglie a my*. Praha 1947, s. 74.

dokreslovalo jiné, pro historiografii zásadnější otázky, což je patrné v dílech obou zmíněných badatelů.

Josef Polišenský se problematiky cestování dotkl v několika studiích a monografiích, v nichž se soustředil na alžbětinské a jakubské období. Významná je v tomto ohledu jeho stat' o znalosti Čech v jakubské Anglii, kde popsal jednotlivé návštěvníky z britských ostrovů a stručně také prameny, které se dochovaly.²⁵ Ve druhé polovině sedmdesátých let pak Polišenský ve spolupráci s Aloisem Bejblíkem publikoval krátkou studii zaměřenou na cesty Angličanů do předbělohorských Čech v rámci edice představující úryvky cestopisů dvou Angličanů – Fynese Morysona a Johna Taylora. Tímto počinem se Taylorovo a Morysonovo dílo stalo asi nejznámější cestopisnou literaturou anglické provenience v české historiografii až do současnosti.²⁶ Studie Reného Welleka, literárního vědce českého původu žijícího v Americe, pocházející ze čtyřicátých a šedesátých let jsou věnované obrazu Čech v raně novověké anglické literatuře.²⁷ V jejich rámci zmiňuje i velké množství raně novověkých anglických cestopisů včetně odlišných rukopisných variant publikovaných tisků. Pro historika tyto publikace představují zcela jistě výborný odrazový můstek pro další studium a bádání, avšak obecně se jedná spíše o literárně orientované přehledové studie.

Kromě příspěvků Josefa Polišenského a Reného Welleka je možné z českého prostředí zmínit ještě práce několika dalších badatelů. V roce 1968 publikoval Otto František Babler krátký článek o návštěvě alžbětinského cestovatele Samuela Lewkenora v Olomouci – příspěvek je cenný spíše svým informativním charakterem, nejedná se o příliš hlubokou analýzu.²⁸ K politickým a náboženským dějinám Plzně konce 16. století je použit Morysonův cestopis – tímto nevšedním způsobem vyčerpal známý anglický pramen historik Jaroslav Douša ve stručné studii, jež vyšla v roce 1983.²⁹ Jak Bablerova, tak Doušova práce je spíše drobnou sondou do problematiky opět postrádající hlubší tematickou analýzu.

²⁵ Tato stat' je součástí monografie: POLIŠENSKÝ, J.: *Anglie a Bílá hora*. Praha 1949. Další publikace: Týž: *Anglie a my*; Týž: *Tisíciletá Praha očima cizinců*. Praha 1999.

²⁶ POLIŠENSKÝ, J.: *Cesty z Anglie do předbělohorských Čech*. In: MORYSON, Fynes – TAYLOR, John: *Cesta do Čech*. Praha 1977, s. 203–214.

²⁷ WELLEK, René: *Bohemia in Early English Literature*. The Slavonic and East European Review, 21, 1943, s. 114–146; Týž: *Bohemia in English Literature*. In: *Essays on Czech literature*. Hague 1963, s. 81–147.

²⁸ BABLER, Otto František: *Anglický alžbětinský cestovatel v Olomouci*. Střední Morava, 2, 1968, s. 89–92.

²⁹ DOUŠA, Jaroslav: *Západní Čechy a Plzeň očima anglického cestovatele*. Minulostí Západočeského kraje, 19, 1983, s. 111–116.

Koncem devadesátých let provedl Antonín Kostlán sondu do anglických tisků s českou tematikou v letech 1610–1660 ve fondech Britské knihovny v Londýně. Jak sám zmínil, navazuje na klasické práce Josefa Polišenského a jeho příspěvek je pouze dílčí sondou.³⁰ Jedná se tedy spíše o soupis bohemikálních tisků s krátkým komentářem, k cestopisným pramenům nepřinesl nic nového a opakuje již známé informace z Bejblíkovy ediční publikace.³¹ Jeho druhá studie je orientovaná více na obraz českých zemí, konkrétně prostřednictvím anonymního rukopisného cestopisu pocházejícího z konce 17. století, jehož edice je publikovaná v závěru článku. Kostlán zde argumentuje obnovením zájmu o husitskou tradici v Anglii na sklonku 17. století.³² Nejnovější příspěvek k tématu pak publikovali Ondřej Tikovský a Bohuslav Mánek, kteří detailně představili českou část cestopisu sira Thomase Howarda, hraběte z Arundelu a Surrey, z roku 1636, kterému doposud nebyla věnovaná badateli žádná pozornost; anglických cestopisných pramenů pro obraz středovýchodní Evropy, tj. geograficky mnohem většího území, než na které je zaměřená tato dizertační práce, využívá ve svém bádání Božena Radiměřská.³³

Kontaktům Čechů s anglofonním světem se badatelsky dlouhodobě věnuje i Jaroslav Peprník. Stěžejní oblast jeho zájmu tvoří zejména Češi, již se vydali do Anglie, popřípadě obraz Anglie v české literatuře.³⁴ Tento opačný pohled na zkoumanou problematiku, tzn. Anglie očima českých cestovatelů v raném novověku, patří k poměrně zpracovanému tématu v české historiografii. Tímto námětem se poprvé zabýval ve své objevené studii Otakar Odložilík již v polovině třicátých let. V rámci edice uspořádané Josefem Polišenským a Simonou Binkovou

³⁰ KOSTLÁN, Antonín: *Anglické tisky s českou tematikou z let 1610–1660 (sonda do fondů British Library v Londýně)*. In: Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové. Praha 1999, s. 171–202.

³¹ Mnohem významnější poznatky ze studia tištěných pramenů v anglických knihovnách přinesl výzkum Jaroslava Millera zaměřený na osobnost Fridricha Falckého a na problematiku českého stavovského povstání. Srov. MILLER, Jaroslav: *Tištěné prameny o českém stavovském povstání z let 1618–1621 v anglických knihovnách (Printed Sources to the Bohemian Estates Uprising 1618–1621 in English Libraries)*. FHB, 20, 2003, s. 133–213.

³² KOSTLÁN, A.: *Mezi pragmatismem a ideologií. Anglický popis českých zemí z konce 17. století a motivace zájmu anglické veřejnosti o Čechy a husitství*. In: PÁNEK, Jaroslav – POLÍVKA, Miloslav – REJCHRTOVÁ, Noemi (eds.): *Husitství – reformace – renesance*. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela. Praha 1994, s. 901–913.

³³ TIKOVSKÝ, Ondřej – MÁNEK, Bohuslav: *Čechy a Morava roku 1636 anglickýma očima: česká část cestopisu sira Thomase Howarda hraběte z Arundelu a Surrey*. Východočeské listy historické, 27, 2010, s. 140–154; RADIMĚŘSKÁ, B.: *Angličtí cestovatelé ve středovýchodní Evropě v sedmnáctém století: studie k vnímání prostoru*. In: KLUSÁKOVÁ, Lud'a – SCHOLZ, Milan (eds.): *Pojetí prostoru v historické perspektivě*. Praha 2012, s. 167–183.

³⁴ PEPRNÍK, Jaroslav: *Anglie očima české literatury od středověku po rok 2000*. Olomouc 2001; Týž: *Češi a anglofonní svět: Kontakty a percepce (Lexikon osob od středověku po rok 1989)*. Olomouc 2012.

na konci osmdesátých let bylo zpřístupněno i několik cestopisů českých a moravských šlechticů, které popisují cestu z českých zemí přes Lamanšský kanál.³⁵ Nejnověji se touto otázkou zabýval Jiří Kubeš³⁶ ve své monografii analyzující kavalírské cesty české a rakouské šlechty v raném novověku či Martin Holý.³⁷

Jak je patrné z nastíněného přehledu, pozornost českých historiků se obracela především do předbělohorského období. Pomineme-li dvě výše uvedené studie od Antonína Kostlána, Ondřeje Tikovského a Bohuslava Mánka zaměřené na jeden konkrétní cestopis, jakožto i Wellekovu literárně-vědeckou práci, zbývající část 17. století, stejně jako století následující, ponechala česká historiografie doposud zcela stranou svého zájmu. Výjimku v tomto ohledu představují ještě překlady korespondence lady Mary Wortley Montagu a cestopisu Charlese Burneyho do českého jazyka, které vznikly s cílem zpřístupnit tyto texty širší čtenářské veřejnosti, nicméně neobsahují žádný odbornější historický komentář.³⁸

Zahraniční výzkum se podobně jako česká historiografie zaměřil zejména na období druhé poloviny 16. století a 17. století. Odborná zahraniční diskuze o cestách Angličanů do Čech a na Moravu je na rozdíl od českých badatelských počínů poměrně nová – vznikla až v průběhu posledních deseti let. Zásadními příspěvky k tématu jsou práce Davida Worthingtona, Davida Holetona a Jana Sobeckého.

První zmíněný, britský historik David Worthington, se dlouhodobě věnuje reflexi středoevropských států od poloviny 16. století přibližně do konce 17. století. Ve svém výzkumu čerpá jak z pramenů cestopisné povahy, tak i z jiných materiálů, ovšem cestopisy, korespondence apod. převažují. Kromě anglických návštěvníků analyzuje i irské a skotské příchozí do střední Evropy. Jeho nejdůležitějším publikačním počinem na toto téma je bezpochyby monografie s názvem *British and*

³⁵ ODLOŽILÍK, Otakar: *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563 až 1620*. ČMM, 41, 1935, s. 241–320; POLIŠENSKÝ, Josef – BINKOVÁ, Simona: *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*. Praha 1989.

³⁶ KUBEŠ, J.: *Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*. Pelhřimov 2013.

³⁷ HOLÝ, Martin: *Iter Britannicum. Noble visitors from the Bohemian Lands and their perception of the British Isles (1550–1620)*, v tisku; Příspěvek zazněl na konferenci: *Inventing each other. Anglo-saxon World and Central Europe 1500–1800*. International Conference. Forum of British, Czech and Slovak historians, Topoľčianky, 21.–23. srpen 2006.

³⁸ BURNEY, Charles – PIPICHOVÁ, Jaroslava (ed.): *Hudební cestopis 18. věku*. Praha 1966; WORTLEY MONTAGU, Mary – GOTTWALD, Adolf (ed.): *Dojmy evropské a turecké*. Praha 1911.

Irish Experiences and Impressions of Central Europe, c. 1560–1688, v níž detailně rozebral britsko-irskou percepci raně novověké střední Evropy několika pohledy. Zaměřil se na působení Britů v různých sférách – u dvora, armády, církve, v obchodu či vědě, tematicky tak zpracovává jednotlivé cesty Angličanů vzhledem k typologii cestovatelů.³⁹ Přínosná je bezesporu jeho nejnovější studie o Jamesi Fraserovi, rodákovi ze skotského Aberdeenu, jehož deník z cest po Evropě byl objeven a veřejně zpřístupněn až v šedesátých letech 20. století, a tudíž zůstal badatelsky doposud nevyčerpán. Worthington jeho potenciálu využil pro region střední Evropy, přičemž se dotkl také Fraserovy reflexe Prahy z roku 1659. Do budoucna připravuje edici celého rukopisu.⁴⁰

Druhý jmenovaný, David HOLETON, kanadský teolog, se zabývá problematikou vnímání českých zemí v 16. století z hlediska konfesí. Ve své studii, jež vyšla v roce 2010, provedl detailní analýzu cestopisu Fynese Morysona z konce 16. století. Na rozdíl od ostatních badatelů se výhradně zaměřil na jeho reflexi Čech a Moravy ve vztahu k reformaci a liturgii. Jako první využívá potenciálu nepublikovaných částí Morysonova rukopisu a analyzuje kapitoly věnované konfesijní problematice Českého království.⁴¹ Trojici zahraničních historiků uzavírá Jan Sobecki, jenž se primárně zaměřuje na poněkud opomenutou alžbětinskou osobnost – Johna Peytona.⁴² Ve své nedávno publikované studii Sobecki naznačil, že Peytonova historicko-politická analýza vývoje českých zemí skrývající se do hávu cestopisných reflexí nápadně připomíná diplomatické texty komponované za účelem zjištění politických informací o poměrech v dané zemi. Tento fakt vysvětluje možným napojením Johna Peytona na širokou alžbětinskou špionážní síť.⁴³

³⁹ WORTHINGTON, D.: *British and Irish Experiences*; Jeho další studie se týká působení Leslieů ve střední Evropě: WORTHINGTON, D. – MURDOCH, S. – GROSJEAN, A. – DUKES, P.: *Leslies in Central and Northern Europe*, s. 349–369.

⁴⁰ WORTHINGTON, D.: 'All our dear countrymen'? *British and Irish expatriates east of the Rhine as recorded in the Triennial Travels of James Fraser of Kirkhill (1634–1709)*. *Britain and the World*, 6, 1, 2013, s. 48–67.

⁴¹ HOLETON, David R.: *Fynes Moryson's Itinerary: A Sixteenth Century English Traveller's Observations on Bohemia, its Reformation, and its Liturgy*. In: DAVID, Zdeněk V. – HOLETON, David R. (eds.): *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, 5. sv., č. 2, Praha 2005, s. 379–411.

⁴² Jeho texty ve vztahu k Polsku analyzoval Sebastian Sobecki: SOBECKI, Sebastian: *A man of curious enquiry: John Peyton's Grand Tour to central Europe and Robert Cecil's intelligence network, 1596–1601*. *Renaissance Studies*, 29, 3, 2014, s. 394–410.

⁴³ Srov. SOBECKI, S.: *A man of curious enquiry*, s. 401.

Vzhledem k vysokému počtu studií věnujících se ostatním evropským regionům se jedná spíše o ojedinělé počiny zaměřené především na alžbětinské cestovatele či v případě Worthingtonovy monografie na cesty podniknuté do roku 1688. Navíc, vezmeme-li v potaz, že o rozvoji *grand tour* hovoříme až od druhé poloviny 17. století přibližně do poloviny 19. století, zůstává období osvícenství zatím téměř opomíjenou dobou jak v české, tak i zahraniční historiografii.⁴⁴

⁴⁴ Pro srovnání je možné zmínit široké zpracování tématu pohledem dalších Západoevropanů – francouzských cestovatelů – v české historiografii vyšlo několik prací zabývajících se touto problematikou, např. KAŠPAROVÁ, J.: *České země a jejich obyvatelé*; LENDEROVÁ, Milena: *“Peřina nahoře” aneb Francouzská vize českých zemí v 18. století*. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, Série C, Ústav jazyků a humanitních studií, 1, 1995, s. 109–121; Táž: *Z Francie do srdce Evropy. Příspěvek k dějinám cestovních zpráv 18. století*. ČČH, 99, 2, 2001, s. 253–278.

3. PRAMENY

K poznání cizích zemí vznikala v raném novověku poměrně bohatá literární produkce. Informace bylo možné čerpat z historických děl – kronik, politicko-zeměpisných spisů podávajících přehled o tehdejší aktuální dobové politické a ekonomické situaci, kosmografií, deníků z cest, cestovních průvodců, itinerářů, map, vedut, ale i slovníků. Společným jmenovatelem téměř všech výše uvedených typů prací je jejich literární charakter.⁴⁵ Právě tuto skutečnost je nutné důkladně zvážit při výzkumu cestopisných zápisů. I přesto, že primárním účelem této práce není rozebrat obraz českých zemí v historické a zeměpisné literatuře, ale zaměřit pozornost spíše na autentické svědectví z cest psané deníkovou, potažmo dopisní formou, není možné historickou a zeměpisnou literaturu ponechat stranou.⁴⁶ Zkoumaný typ pramenů v sobě totiž spojuje kromě přímých výpovědí cestovatele i informace obsažené v historicko-zeměpisných kompendiích a do jisté míry je ovlivněn apodemickou literaturou podávající návod, jak správně cestovat a popsat cizí kraje.⁴⁷ Z tohoto důvodu je takto vytvářený obraz českých zemí částečně formován předchozími znalostmi cestovatele nabytými z typologicky bohaté cestopisné literatury, která se v průběhu raného novověku žánrově vyvíjela a proměňovala.⁴⁸ Svou roli zde sehrálo také přejímání stereotypních charakteristik a klišé jednotlivými autory od sebe navzájem. V popisu českých zemí se periodicky objevovaly a umožňují tak historikovi částečně poodhalit zdroj informací.

První raně novověký anglický popis Království českého pochází z díla katolického lékaře a cestovatele Andrewa Borda *The Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge* (1542). Ačkoliv autorova návštěva českých zemí, podobně jako

⁴⁵ K typologii a vývoji raně novověké cestopisné literatury podrobněji: ADAMS, Percy G.: *Travel Literature and the Evolution of the Novels*. Lexington 2015, s. 38–80; WARNEKE, Sara: *Images of the Educational Traveller in Early Modern England*. Leiden 1995.

⁴⁶ Opačný postup zvolila v metodologicky podobné práci Jaroslava Kašparová, která podává obraz českých zemí i skrze historicko-zeměpisnou literaturu, jež je do určité míry využitelná i pro anglické prostředí. Viz KAŠPAROVÁ, J.: *České země a jejich obyvatelé*.

⁴⁷ O apodemické literatuře a jejím vývoji v raném novověku více STORCHOVÁ, Lucie: *Ars Apodemica. Umění uchopit a popsat cizí kraje*. Dějiny a současnost, 4, 2013, s. 10–12.

⁴⁸ V 18. století se cestopisy staly vysoce oblíbeným literárním žánrem, jejich forma a styl se proto podstatně odlišovala od děl publikovaných na začátku raně novověkého období. O vývoji cestopisné literatury v 18. století více: BATTEN, Charles: *Pleasurable Instruction: Form and Convention in Eighteenth-century Travel Literature*. Los Angeles 1978.

ostatních států, je skrze množství zavádějících údajů diskutabilní,⁴⁹ jedná se o jeden z prvních pramenů literárně-cestopisného charakteru poskytující pohled na Čechy, ze kterých mohli alžbětínští cestovatelé při přípravě své návštěvy evropského kontinentu vycházet. V polovině 16. století vznikl také známý Münsterův kosmografický obraz světa, jehož latinský originál věnoval značný prostor i Čechám, avšak zkrácená anglická verze z roku 1572 již nikoliv.⁵⁰ K informativně nejhodnotnějším kompendiím pro českou oblast se bezesporu řadí *Microcosmus or, A little description of the great world* (1621) od teologa a historika Petera Heylyna,⁵¹ z nějž vychází stylově podobný zeměpisně-politický spis dalšího známého historika a kartografa Johna Speeda *A Prospect of the most famous parts of the world* (1631).⁵² Speedův popis Čech, Moravy, Slezska a Lužice je neobyčejný také díky mapě obsahující znázornění místních obyvatel a veduty významných měst. Letmý odkaz na České království ovšem nalezneme i jinde, například v kosmografii Heylynova a Speedova současníka Roberta Fage *A description of the whole world with some general rules touching the use of the globe* (1658).⁵³

Nejen popis, ale také praktické údaje k samotné cestě přes území Českého království poskytovaly v 16. století příručky Richarda Verstegana *The post for divers partes of the world* (1576) a Theodora Turqueta de Mayerne *Sommaire description de la France, Allemagne, Italie et Espagne* (1591).⁵⁴ Versteganova publikace představuje první klasický cestovní bedekr obsahující informace o trasách vedoucích přes české země, o vzdálenostech mezi významnými městy a o místní měně, jenž byl vydán v anglickém jazyce. V 17. století se cestovatelé mohli

⁴⁹ Andrew Borde ve svém díle tvrdí, že navštívil země v Evropě a části Afriky, ale v Asii nikdy nebyl, a pro její popis využil zkušeností ostatních cestovatelů a kroniky. BORDE, Andrew – BARNES, Milton (ed.): *The Fyrst Booke of the Introduction of Knowledge*. London 1870, s. 145.

⁵⁰ Münsterova kosmografie patří k nejznámějším humanistickým dílům tohoto typu. Původně vyšla v latině pod názvem *Cosmographiae universalis* v roce 1550 v Bazileji, avšak do roku 1628 se dočkala minimálně 35 vydání v němčině, latině, francouzštině, italštině a také češtině. Podrobně popisuje i Čechy, nicméně Moravě věnuje pouze omezenou pozornost. Její stručná verze byla později publikována v anglickém jazyce Thomasem Mashem v roce 1572 pod názvem *A briefe collection and compendious extract of the straunge and memorable things*. Srov. PÁNEK, Jaroslav: *Morava a Slezsko v kosmografických spisech z poloviny 16. století*. In: BENEŠ, Zdeněk – BLÁHOVÁ, Marie: *Ve znamení zemí Koruny české*. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc. Praha 2006, s. 585–598.

⁵¹ HEYLYN, Peter: *Microcosmus or, A little description of the great world*. Oxford 1621.

⁵² SPEED, John: *A Prospect of the most famous parts of the world*. London 1631.

⁵³ FAGE, Robert: *A description of the whole world with some general rules touching the use of the globe: wherein is contained the situation of several countries, their particular and distinct governments, religions, arms, and degrees of honour used among them...* London 1658.

⁵⁴ ROWLANDS, Richard: *The Post for Divers Partes of the World*. London 1576; TURQUET DE MAYERNE, Theodore: *Sommaire description de la France, Allemagne, Italie et Espagne*. Geneva 1591.

poučit z publikací spisovatele Edwarda Leigha *Three diatribes or discourses. First of travel, or A guide for travellers into foreign parts. Secondly, of money or coyns. Thirdly, of measuring of the distance betwixt place and place* (1671) či Jeana Gailharda *The compleat gentleman, or, Directions for the education of youth as to their breeding at home and travelling abroad in two treatises* (1678) – v obou dílech se nachází několik stručných zmínek o Čechách.⁵⁵ Z poloviny 18. století pak pochází podrobný návod k cestě přes české země publikovaný v díle Thomase Nugenta *The Grand Tour, or a Journey Through the Netherlands, Germany, Italy and France* (1749) – tento bedekr byl mezi cestovateli velmi oblíben, o čemž svědčí jeho opakované vydání v letech 1756 a 1778.⁵⁶ Co se týče prostoru zemí Koruny české v 18. století, Nugentova cestovní příručka představuje asi nejhodnotnější dílo informativního rázu psané v anglickém jazyce.

Výše poskytnutý přehled cestopisné literatury bude podrobněji analyzován v následujících kapitolách v kontextu využitelnosti informací jednotlivých publikací. Zároveň považuji za nutné zdůraznit, že se nejedná o kompletní seznam tisků, které s cestopisným žánrem souvisely, pouze vyzdvihují ty nejpodstatnější z nich.

Velká část anglických cestopisných pramenů, ať už se jedná o teoretické příručky informativního rázu či autentická svědectví zachycená v cestovních denících, čerpala množství informací o českých zemích ze starších historicko-zeměpisných publikací. Kromě klasických antických autorů, kteří bývají především u přehledových kompendií uvedeni na úvodních stranách, se jednalo nejčastěji o české kroniky, jež byly psány latinským jazykem, a tudíž dostupné širšímu okruhu čtenářů.

Velmi silnou pozici, co se týče čtenářské oblíbenosti, měla *Historie česká* (*Historia Bohemica*) Eneáše Silvia Piccolominiho, jež vyšla poprvé v roce 1475. Ač se nejedná o dílo pocházející z pera českého autora, jeho vliv byl díky velké rozšířenosti po Evropě značný, a to nejen na koncového čtenáře, ale i české kronikáře. Anglickými cestovateli byla Piccolominiho kronika uváděna jako zdroj

⁵⁵ LEIGH, Edward: *Three diatribes or discourses. First of travel, or A guide for travellers into foreign parts. Secondly, of money or coyns. Thirdly, of measuring of the distance betwixt place and place*. London 1671; GAILHARD, Jean: *The compleat gentleman, or, Directions for the education of youth as to their breeding at home and travelling abroad in two treatises*. London 1678.

⁵⁶ NUGENT, Thomas: *The Grand Tour, or a Journey Through the Netherlands, Germany, Italy and France*. London 1749, 1756, 1778.

ještě v 18. století.⁵⁷ Doložitelně využívaným dílem byly *Dějiny Království českého* (*Historiae regni Boemiae*) olomouckého biskupa Jana Dubravia z roku 1552, což je latinské přepracování *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan.⁵⁸ Mimo české prostředí bylo známé jejich německé vydání či především bazilejské z roku 1575, jež bylo proslavené spojením Piccolominiho a Dubraviových dějin.⁵⁹ Dalším možným zdrojem inspirace se mohl stát spis *Český stát* (*Respublica Bohemiae*) českého emigranta Pavla Stránského vydaného v roce 1634, jenž podává pohled na české dějiny před Bílou horou očima protestanta.⁶⁰ Podobný vliv mohla mít i publikace dalšího exulanta, Ondřeje Habervešla, *Česká válka* (*Bellum Bohemicum*) z roku 1645, jež líčila události z let 1618–1620. Posledním citovaným autorem se stal barokní historik Bohuslav Balbín a jeho *Rozmanitosti z historie Království českého* (*Miscellanea historica regni Bohemiae*) vycházející postupně od roku 1679.

Většina cestovatelů své zdroje informací neuvádí, avšak vzhledem k pozornosti, kterou českým dějinám věnují a informovaností, jakou o nich referují, je evidentní, že museli vycházet z nějakého z těchto děl, případně kompendia, jehož autor některou z českých kronik pravděpodobně znal. Explicitně jmenovaní jsou v textech analyzovaných cestopisů pouze Jan Dubravius, Eneáš Silvius Piccolomini a Bohuslav Balbín.

Nicméně ne všechny cestopisy musely nutně čerpat z dobové historiografické produkce. V průběhu 18. století se znatelně zvýšil počet cestovatelů, kteří zanechali záznam o návštěvě Čech a Moravy. Někteří z nich se přímo odkazují na své předchůdce, přijímají či odmítají jejich hodnocení navštíveného regionu, polemizují s nimi. Anebo naopak, bez zjevného odkazu přebírají celé pasáže již publikovaných cestovních deníků. Tato shoda je například patrná mezi cestopisem Richarda Pococka a průvodcem Thomase Nugenta. Nugent si bezpochyby vypůjčil informace publikované v Pocockově knize *A Description of*

⁵⁷ Nejnověji vyšlo v české edici s úvodní studií od Františka Šmahela: PICCOLOMINI, Eneáš Silvius – MARTÍNKOVÁ, Dana (ed.) – HADRAVOVÁ, Alena (ed.) – MATL, Jiří – ŠMAHEL, František: *Historia Bohemica: Historie česká. Enea Silvio Piccolomini*. Praha 1998.

⁵⁸ Samotná Hájkova kronika vyšla pouze v německém překladu, tudíž se nedá předpokládat příliš velký dopad na anglického čtenáře. Nejnověji vyšla Hájkova kronika v edici: HÁJEK Z LIBOČAN, Václav – LINKA, Jan (ed.): *Kronika česká*. Praha 2013.

⁵⁹ Srov. KAŠPAROVÁ, J.: *České země a jejich obyvatelé*, s. 37. O Dubraviově kronice podrobněji HRABOVÁ, Libuše: *Jan Dubravius*. Historiografie Moravy a Slezska, 1. sv., Olomouc 2001, s. 21–32.

⁶⁰ V roce 1643 vyšlo druhé přepracované a rozšířené vydání tohoto díla.

the East and Some Other Countries z roku 1745 a na jeho bedekr se následně odkázal Charles Burney ve svém hudebně zaměřeném cestopise vydaném roku 1773.⁶¹ Je zde tedy patrná návaznost ukazující, jakým způsobem byly přebírány informace v cestopisné literatuře. V souladu se stále rostoucí oblíbeností cestopisného literárního žánru v průběhu 18. století tedy kontinuálně narůstaly i možné zdroje inspirací pro anglického cestovatele, což ovšem ještě více znesnadňuje určit původ přejímaných znalostí o českých zemích.

Výzkum vychází z pramenů písemné povahy a to jak z tištěné, tak i rukopisné produkce. Vzhledem ke skutečnosti, že české země nepatřily mezi hojně vyhledávanou lokalitu, není jim v pramenech často věnováno příliš mnoho pozornosti. Následkem toho obsahují některé dokumenty pouze velice stručné a kusé informace, ačkoliv návštěvě jiných evropských států je věnováno dostatečné množství prostoru. I přes tento nedostatek se jedná o badatelsky zajímavé a obsahově podnětné prameny.

Analyzované cestopisné záznamy je možné rozdělit do tří hlavních skupin. První z nich byla psána pro ryze soukromé účely jejich majitele. Do této kategorie spadají cestovní deníky, které si cestovatelé vedli, a korespondence, již posílali ze svých cest rodině a přátelům; tyto texty jsou dostupné pouze v rukopisné podobě. Druhou skupinu tvoří prameny, které byly zprvu sice určeny pro osobní potřeby, nicméně později vyšly tiskem. A třetí, poměrně bohatou část písemné produkce tvoří tištěné texty, které primárně vznikaly pro širší okruh čtenářů. Tato kategorie obsahuje především cestopisy, jež popisují několikaměsíční, ale i víceleté cesty po Evropě, ale i dále na asijský kontinent. U publikovaných cestopisů, tj. druhá a třetí skupina, lze někdy pracovat i s rukopisným originálem, což je badatelsky cenné především v případě, kdy se tištěná verze obsahově liší od původního textu.

Poslední obecnou poznámkou k rozdělení využitých pramenů je existence edic, z nichž některé vznikaly již v průběhu druhé poloviny 19. století, což bylo podpořené vznikem *Hakluytovy společnosti* koncentrující se na publikování edic pramenů cestopisné povahy.⁶² U čtenářsky oblíbených cestopisů došlo ke vzniku i

⁶¹ Thomas Nugent převzal od Richarda Pococka například stať o Karlových Varech, viz POCOCKE, Richard: *A Description of the East and Some Other Countries*. London 1745, s. 237–239; NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 257–258; BURNEY, Charles: *The present State of Music in Germany, The Netherlands, and United Provinces*. 2. sv. London 1773, s. 11.

⁶² Díky staršímu datu vydání jsou tyto edice dostupné online, zejména prostřednictvím databáze *Archive.org* nebo *Google Books*.

několika edic, jež se někdy navzájem odlišují svým obsahem. Obvykle je to dáno velkým rozsahem cestopisného díla, a proto editor nepublikoval text v jeho plné šíři, ale vybral pouze nejzajímavější pasáže. Jelikož do tohoto výběru nebyly české země občas zahrnuty, bylo nutné srovnat všechny ediční publikace, případně pracovat s rukopisem, je-li dochovaný.

Zásadní rukopisné prameny, se kterými jsem v rámci výzkumu pracovala, jsou uchovány ve Velké Británii v těchto institucích: *British Library* v Londýně, *Cathedral Archive* v Canterbury, *University Library* v Aberdeenu, *Bodleian Library* v Oxfordu a *University Library* v Cambridge. Z fondů Britské knihovny jsem využila materiály k těmto cestovatelům: Stephen Powle (Lansdowne MS 100/20), Theodore Turquet de Mayerne (Add MS 20921), Edward Brown (Sloane MS 1911), William Bentinck (Eg MS 1711) a Richard Pococke (Add MS 15780–15799). V Oxfordských sbírkách jsem čerpala z rukopisů Stephena Powla (MS Tanner 169, 309). V Cambridgeské univerzitní knihovně se nachází pramen k cestě Johna Peytona (MS Kk.5.2), dále anonymní spis *Some Account and Observations concerning Germany* (MS Add. 38) a Aberdeenské univerzitní knihovně zápisky z cest Jamese Fräsera (MS 3518/1-3). V Katedrálním archivu v Canterbury je uložen deník Arthura Throckmorta (CCA-U85/38/14). V případě, kdy se tištěná verze cestopisu liší od původní rukopisné, srovnala jsem obě varianty; jedná se o cestovní deníky Richarda Pococka (Britská knihovna, Add MS 22990) a Nathaniela Williama Wraxalla (Beinecke Rare Book and Manuscript Library, New Haven, USA, Osborn Collection: c23 a c24). Jedná se o badatelsky zcela nevyužité prameny, které jsou pro obraz Čech a Moravy velmi cenným zdrojem.

Velká část tištěných cestopisných materiálů (původních tisků i edičních vydání) je v současné době dostupná ve zdigitalizované formě prostřednictvím online databází *Archive.org*, *Google Books*, *Early English Books Online* (EEBO), *Early Eighteenth Century Online* (ECCO), které jsem během výzkumu hojně využívala.

Vzhledem k osobní povaze cestopisných pramenů považuji za nezbytné krátce představit osoby autorů a jejich díla ve vztahu k návštěvě českých zemí, což bude předmětem následující kapitoly. Zároveň zde podrobně uvedu názvy jednotlivých rukopisů/tisků, což jsem v této části zmínila pouze v obecné rovině.

4. ANGLIČTÍ CESTOVATELÉ – OSOBNOSTI A DÍLA

*Být pouze sedícím cestovatelem, zavřeným mezi zdmi, a stát celý den nad mapou – nad smyšlenými kružnicemi a měřítky, je jako být tím, kdo si usmyslel stát se dobrým šermířem pouhým prohlížením pozic načrtnutých v Agrippově knize.*⁶³

Když Thomas Palmer vydal v roce 1606 svou esej pojednávající o cestování do cizích zemí, poskytl zároveň dobovou typologii cestovatelů představující podrobně jednotlivé typy mužů (i žen) vydávajících se z nejrůznějších pohnutek za hranice své vlasti.⁶⁴ Jeho rozdělení se táhlo napříč nejrůznějšími sociálními vrstvami a profesemi; obsahovalo jak tradiční diplomaty, vojáky či poštovní kurýry, tak i méně obvyklé skupiny jako například blázny.

Ani rozmanitost cestovatelů vydávajících se do českých zemí nebyla o nic méně bohatá, ač rozhodně nezahrnovala všechny kategorie zmíněné v Palmerově eseji. Vezmeme-li v potaz jednotlivé návštěvníky z Anglie, získáme širokou škálu – dobrodruhy, spisovatele, vědce, diplomaty, teology, sběratele umění, vojáky, herce, aristokraty a učence doprovázející mladé šlechtice na jejich vzdělávací cestě po Evropě. Různorodost těchto kategorií se samozřejmě proměňovala v závislosti na konkrétním období, politické situaci v Evropě a postupně rostoucí oblíbenosti a zvyšujících se možnostech zahraničních cest v průběhu raného novověku.

Chronologické představení významných i méně známých anglických cestovatelů, kteří od sedmdesátých let 16. století do konce 18. století zavítali do prostoru Čech a Moravy, zahrnuje také autory francouzského a německého původu, jejichž díla byla následně přeložena do anglického jazyka, a v Anglii tudíž rozšířená. Nedílnou součástí přehledu je také stručné seznámení s prameny cestopisné povahy, s jejichž pomocí je možné alespoň částečně charakterizovat obraz českého prostředí v tomto období. Dochovaná díla o cestě do Čech, ať již

⁶³ „But to bee a Sedentary Traveller only, penn'd up between Wals, and to stand poring all day upon a Map, upon imaginary Circles and Scales, is like him, who thought to come to bee a good Fencer, by looking on Agrippa's book-postures only.“ HOWELL, James: *Instructions for forreine travell*. London 1642, s. 2.

Italský architekt a filozof Camillo Agrippa (cca 1520–1600) byl ve své době považován za jednoho z nejlepších teoretiků šermířství.

⁶⁴ Srov. PALMER, Thomas: *An Essay of the Meanes How to make our Travailles, into forraine Countries, the more profiteble and honourable*. London 1606, zejména přehledná tabulka na s. 35.

byla od svého prvopočátku přímo určená pro čtenářskou veřejnost, či nikoliv, přispěla k rozšíření povědomí Angličanů o střední Evropě a obohatila tak nejen rozhled cestovatelů samotných, ale i těch, kteří dle slov Jamese Howella pouze „přejížděli očima po mapě“.

4.1. Návštěvy z alžbětinské Anglie

Letmý pohled na dějiny a vývoj alžbětinské Anglie nenaznačuje žádné intenzivní kontakty se zemí nacházející se ve středu Evropy, jelikož zájem ostrovního království se v období od sedmdesátých let 16. století do konce alžbětinské éry soustředil na zcela jiné destinace. Při bližším zkoumání je však patrné, že české země nestály zcela mimo pozornost anglických diplomatů, teologů a cestovatelů.

V roce 1573 přišel z Říma do Prahy anglický jezuita a později známý mučedník **Edmund Campion** (1540–81), který nejprve strávil rok v noviciátě v Brně a poté se přesunul do Prahy, kde se až do roku 1580 věnoval výuce rétoriky a filozofie na jezuitské koleji sv. Klimenta. V dochovaném spise *Rationes Decem*⁶⁵ se zabýval především otázkou náboženství – snažil se odstranit špatný vliv, který mělo na Čechy učení Johna Wycliffa.⁶⁶ Během svého pražského působení napsal množství dopisů⁶⁷ a tři dramata,⁶⁸ z nichž se ovšem dochovalo pouze jedno – *Ambrosia*. V sedmdesátých letech se v Praze objevil také mladý **Philip Sidney** (1554–86) a to hned dvakrát – na jaře roku 1575 v rámci *grand tour* a ve stejném období i roku 1577 kvůli vyřízení kondolencí z Anglie novému císaři Rudolfovi II.,

⁶⁵ Spis *Rationes Decem* byl přeložen do češtiny jezuitou Ondřejem Modestinem: v roce 1601 pod názvem *Spis krátký Edmunda Kampiana Societas Jesu* a o rok později pod názvem *Wšech Pikartských, Luteryánských, i jináč zrotilých Prevytkantů, Hostides*. CAMPION, Edmund: *Spis krátký Edmunda Kápiana Societatis Iesv, Theologa a Mučedlnjka Božjho, který ne tak dáwno pro Wjru S. Katolickau smrt vkrutnau podstaupil: Wznesseným Dokto: a Míst: včenj Oxonienského a Kantabrig: podaný: Z Latinské řeči na Česko přeložený*. W Starém Městě Pražském 1601.

⁶⁶ K otázce náboženství a působení Edmunda Campiona v Čechách např. DAVID, Zdeněk V.: *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*. Praha 2012, s. 464–467.

⁶⁷ Část jeho korespondence vyšla koncem 19. století v biografii sepsané Richardem Simpsonem: SIMPSON, Richard: *Edmund Campion, a biography*. London 1897.

⁶⁸ Nedochovaly se hry o biblickém králi Saulovi a obětování Izáka Abrahámem. Dochovaná zůstala až třetí hra vyprávějící příběh milánského biskupa Sv. Ambrože. K dramatické produkci E. Campiona podrobněji SHELL, Alison: *‘We are made a spectacle’ Campion’s dramas*. In: McCOOG, Thomas M. (ed.): *The Reckoned Expense: Edmund Campion and the Early English Jesuits*. Woodbridge 1996, s. 103–118.

příčemž se zde několikrát setkal i s Campionem.⁶⁹ Z jeho cesty po střední Evropě se sice nedochoval žádný deník, nicméně je možné využít alespoň částečně dochované korespondence Philipa Sidneyho s Hubertem Languetem, jeho mentorem, případně dalšími přáteli. Díky Languetovi tedy víme, že dva dny po Sidneyho odjezdu z Prahy v roce 1575 přijel jeho přítel **Edward Wotton** (1548–1626), starší nevlastní bratr dalšího známého alžbětinského cestovatele Henryho Wottona.⁷⁰ Informace o dění v Praze, případně Českém království, je možné částečně popsat především díky Languetovým dopisům; Sidneyho odpovědi tvoří spíše zlomek korespondence, která před několika lety vyšla ve dvousvazkové edici s anglickým překladem.⁷¹ Analýza zachovaných dopisů umožňuje drobnou sondu do politického dění v Čechách v letech 1574–1577, vzájemných vztahů mezi Sidneyem, Languetem a dalšími aristokraty, spíše než detailní popis Prahy a českých zemí v tomto období.

Návštěvou kontinentu inspiroval Philip Sidney hned několik dalších Angličanů: svého mladšího bratra **Roberta Sidneyho** (1563–1626),⁷² jenž do Prahy zavítal v rámci své tříleté cesty v listopadu roku 1580, dále **Stephena Powla** (ca 1553–1630),⁷³ který cestoval společně s Robertem, ale strávil v hlavním městě pravděpodobně až zimu roku 1584–85, a **Henryho Austella** (?),⁷⁴ jenž navštívil

⁶⁹ O vzájemném vztahu Sidneyho a Campiona podrobněji: LENNON, Colm: *Sir Philip Sidney's debt to Edmund Campion*. In: McCOOG, Thomas M. (ed.): *The Reckoned Expense: Edmund Campion and the Early English Jesuits*. Woodbridge 1996, s. 85–102. K Sidneymu více např. WORTHINGTON, D.: *British and Irish Experiences*, s. 29; WOULDHUYSEN, H. R.: *Sidney, Sir Philip (1554–1586)*. Oxford Dictionary of National Biography (ODNB), <http://www.oxforddnb.com/view/article/25522> (18. 8. 2014).

⁷⁰ *Languet to Sidney, Prague, 10 March, 1575*. In: PEARS, Stuart Adolphus (ed.): *The Correspondence of Sir Philip Sidney and Hubert Languet*. London 1845, s. 92.

⁷¹ Nejnověji vyšly tyto dopisy psané latinsky a francouzsky v edici s anglickým překladem: KUIN, Roger: *The correspondence of Sir Philip Sidney*. 2 sv. Oxford 2012. Existuje ještě edice pocházející z 19. století, která ovšem nezahrnuje veškeré dopisy: PEARS, Stuart Adolphus (ed.): *The Correspondence of Sir Philip Sidney and Hubert Languet*. London 1845.

⁷² O zastávce Roberta Sidneyho v Praze se dochoval pouze dopis jeho otci: *Robert Sidney to Sir Henry Sidney, 1 Nov 1580, Prague*. In: Historical Manuscripts Commission. Report on the manuscripts of Lord de L'isle and Dudley II. London 1925, s. 95. K dispozici je i odpověď Robertova otce: *Sir Henry Sidney to Robert Sidney, the beginning of 1581, London*. In: Historical Manuscripts Commission. Report on the manuscripts of Lord de L'isle and Dudley II. London 1925, s. 95–96.

⁷³ Stephen Powle se rozhodl pro cestu do Evropy v roce 1579 po úspěšném ukončení studií v Oxfordu. Svůj pobyt věnoval dalšímu vzdělání nejprve v Ženevě, posléze v Bazileji a Štrasburku až do jara roku 1582, kdy se vrátil zpět do Londýna. Během této své *tour* na rozdíl od svých krajanů do Čech nezavítal. Nicméně jeho korespondence a cestovní deník obsahují zmínky o českých zemích, jisté znalosti především o politickém zřízení a historii tohoto regionu během svých evropských studií tedy získal. Korespondence je uložena zde: Bodleian Library Oxford, MS Tanner 169, 309; BL, Lansdowne MS 100/20, *Young Mr Powle's Account of his Travels written to his Father, 20 June 1581*, f. 150r–155v.

⁷⁴ Stručný záznam omezující se v podstatě jen na vyjmenování měst či oblastí pak představují poznámky Henryho Austella *The voyage of Master Henry Austell by Venice and thence to Ragusa*

Slezsko v polovině osmdesátých let. Společným znakem těchto prvních *grand tour* mladých Angličanů po Evropě je, že si pravidelně nevedli psané záznamy o průběhu cesty. Z dochované korespondence, pamětí či deníků tak není možné podrobně zrekonstruovat, jak tyto vzdělávací cesty v alžbětinské době probíhaly, na rozdíl od pozdějšího období.⁷⁵ To stejné platí i pro prameny týkající se návštěvy českých zemí.

Dalším mužem, jenž obohacuje skupinu návštěvníků z Anglie ve zmíněných dvou desetiletích a jenž je historiofrafii nedoceněný, byl **Arthur Throckmorton** (ca 1557–1626). Rodina Throckmortonů, podobně jako Sidneyovi, kladla důraz na vzdělání prostřednictvím cesty na kontinent a z tohoto popudu se Arthur vydal do zahraničí mezi léty 1576 a 1582 celkem dvakrát. V Praze se zdržel poměrně dlouho – od listopadu roku 1580 až do začátku dubna 1581. Zážitky a postřehy z Nizozemí, Německa, Čech, Itálie a Francie jsou psány neobvykle pečlivě, někdy dokonce denně, a jsou dochovány prostřednictvím unikátního cestovního deníku.⁷⁶ Arthur Throckmorton necestoval sám, nýbrž v doprovodu rodinného přítele Williama Ashbyho z Lowesby. V Norimberku se navíc seznámil se skupinou svých krajanů, kteří podobně jako on cestovali po ukončení svých studií po Evropě. Někteří později zavítali i za ním do Prahy. V polovině ledna přijel jeho bratranec **George Carew** (ca 1556–1612), který se posléze stal významným státníkem,⁷⁷ a v březnu zde pravděpodobně pobývali i **Henry Savile** (1549–1622),⁷⁸ pozdější významný učenec, matematik a překladatel klasických děl, a jeho chráněnc **Henry Neville**

ouer land, and so to Constantinople: and from thence by Moldavia, Polonia, Silesia and Germanie to Hamburg, &c., které vyšly v rámci kompendia cestovních deníků Angličanů editovaném Richardem Hakluytem v roce 1600. AUSTELL, Henry: *The voyage of Master Henry Austell by Venice and thence to Ragusa ouer land, and so to Constantinople: and from thence by Moldavia, Polonia, Silesia and Germanie to Hamburg, &c.* In: HAKLUYT, Richard (ed.): *The principal nauigations, voyages, traffiques and disoueries of the English nation made by sea or ouer-land, to the remote and farthest distant quarters of the earth, at any time within the compasse of these 1600. yere.* 2. sv. London 1600, s. 194–198.

⁷⁵ Srov. BRENNAN, M. G.: *The origins of the Grand Tour*, s. 16–18. O Stephenu Powleovi více např. STERN, Virginia F.: *Sir Stephen Powle of Court and Country*. London 1992.

⁷⁶ CCA-U85/38/14, *Sir Arthur Throckmorton's diary*.

⁷⁷ Srov. ROWSE, A. L.: *Raleigh and the Throckmortons*. New York 1962, s. 85–88; JONES, W. J.: *Carew, Sir George* (c.1556–1612). ODNB, <http://www.oxforddnb.com/index/101004627/George-Carew> (15. 9. 2016).

⁷⁸ Srov. GOULDING, R. D.: *Savile, Sir Henry* (1549–1622). ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/24737/2008-01> (22. 8. 2016).

(1564–1615),⁷⁹ budoucí anglický diplomat.⁸⁰ V polovině osmdesátých let se na rudolfinském dvoře objevila dvojice známých osobností, která zároveň uzavírá dvě zmíněná desetiletí, **John Dee** (1527–1609), cambridgeský učenec a nejslavnější mág své doby, se svým pomocníkem **Edwardem Kelleyem** (1555–97). Cestovali po Čechách několik let, načež John Dee se vrátil zpět do Anglie a Kelley se v Praze oženil a zůstal coby alchymista Rudolfa II.⁸¹ Jejich putování je zachyceno v soukromém deníku Johna Deea.⁸²

Závěr 16. století je vyhrazen ještě několika dalším významným cestovatelům. Již zmíněný politik a diplomat **Henry Wotton** (1568–1639) navštívil Prahu poprvé roku 1591, ale objevil se zde i v roce 1619, kdy se setkal s Fridrichem Falckým a princeznou Alžbětou.⁸³ Bezpochyby nejslavnější osobností této éry se stal **Fynes Moryson** (1566–1630), protestant, jenž své putování v devadesátých letech – obsahující mimo jiné i detailní popis Čech a Moravy – později sepsal knižně a vydal pod názvem *Itinerary*.⁸⁴ Fynes Moryson pobýval v českých zemích přibližně dva měsíce na jaře roku 1592 a zanechal velmi bohaté postřehy týkající se společnosti, náboženství a kultury celého regionu. Pravděpodobně právě díky tomu se výrazně zapsal do povědomí české

⁷⁹ Henry Neville si pod Savilovým vedením rozšiřoval obzory svého vzdělání. Víme, že navštívili Francii, Itálii, Německo a v českých zemích také Prahu. Srov. GREENGRASS, M.: *Gresham, Sir Thomas (c.1518–1579)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/index/101011505/Thomas-Gresham> (22. 8. 2016).

⁸⁰ *Sir Arthur Throckmorton's diary*, f. 60r.

⁸¹ Srov. POLIŠENSKÝ, J.: *Tisíciletá Praha*, s. 58–59; ROBERTS, R. Julian: *Dee, John (1527–1609)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/7418> (18. 8. 2014).

⁸² DEE, John – HALLIWELL-PHILLIPPS, James Orchard (ed.): *The private diary of Dr. John Dee: and the catalogue of his library of manuscripts, from the original manuscripts in the Ashmolean museum at Oxford, and Trinity college library, Cambridge*. New York 1842.

⁸³ Henry Wotton napsal dílo *Reliquiae Wottonianae. Or, A collection of lives, letters, poems; with characters of sundry personages: and other incomparable pieces of language and art*. London 1651, kde vyšla i báseň o mladé královně Alžbětě s názvem *On his Mistress, the Queen of Bohemia*.

⁸⁴ Moryson nejprve napsal rukopis o své cestě do Evropy latinsky. Anglický překlad byl vydán v roce 1617 v Londýně pod názvem: *An Itinerary Written By Fynes Moryson Gent. First in the Latine Tongue, and then translated by him into English: Containing His Ten Yeeres Travell Through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland, and Ireland* (London 1617). Poslední část cestopisu, která nevyšla během Morysonova života tiskem, je uložena v Oxfordu, Corpus Christi College MS 94, přičemž některé úryvky byly editovány Charlesem Hughesem a publikovány knižně, viz HUGHES, Charles (ed.): *Shakespeare's Europe: Unpublished Chapters of Fynes Moryson's Itinerary. Being a Survey of the Condition of Europe at the end of the 16th Century*. London 1903. Bohužel veškeré informace týkající se Čech a Moravy Hughes vypustil. Komplettní edice díla Fynese Morysona je dostupná až od konce 20. století v rámci dizertační práce G. D. Kewa: *KEW, Graham David: Shakespeare's Europe revisited: the unpublished "Itinerary" of Fynes Moryson 1566–1630*. Birmingham 1995 (nepublikovaná dizertační práce), s. 866–897 a 1398–1411.

historiografie.⁸⁵ Znáмым anglickým vyslancem na kontinentě byl také **Stephen Lesieur** (?–1627), který se v Praze poprvé objevil roku 1598 a dále zde pobýval i počátkem následujícího století, v roce 1603 a v letech 1610–1611.⁸⁶ Dalším a poměrně opomenutým příchozím byl **John Peyton** (1579–1635), voják ve službách anglické koruny, který podnikl cestu do českých zemí, Německa a Polska v letech 1598 až 1600.⁸⁷ Rukopis Johna Peytona uložený v Cambridgeské univerzitní knihovně pod názvem *The first part of the observations of Sir John Peyton the younger, knt., lieutenant-governor of Jersey, during his travailes* obsahuje několik částí včetně *A Relation of Bohemia, and the vnited Provinces of that Crowne, Anno 1598*. Rozprava nad zeměmi Koruny české nepředstavuje klasický cestopis či historicko-zeměpisné kompendium – ve 29 kapitolách se autor primárně zaměřuje na komplexní rozbor politického života, vlády a státního zřízení. Jak ve své studii naznačuje Jan Sobecki, jeho historicko-politická analýza vývoje Českého království skrývající se do hávu cestopisných reflexí ovšem nápadně připomíná diplomatické texty komponované za účelem zjištění politických informací o poměrech v dané zemi. Vzhledem ke stykům jeho otce Johna Peytona staršího s vládnoucí elitou je možné, že mladý Angličan mohl být napojený na širokou špionážní síť spadající pod Roberta Cecila (1563–1612), prvního ministra královny Alžběty.⁸⁸ Tento fakt by pak pomohl osvětlit, proč se Peytonovy zápisky z cest zcela odlišují od ostatních alžbětinských cestovatelů, a především proč věnoval tolik prostoru obšírnému popisu politického uspořádání Čech na konci devadesátých let 16. století a jejich historickému vývoji.

Další zastavení pak patří návštěvníkovi francouzského původu, **Henrimu de Rohan** (1579–1638) vynikajícímu lékaři a šlechtici protestantského vyznání. Vévoda de Rohan se vydal na cestu na kontinent na přelomu století v bohatém doprovodu dalších francouzských hugenotů. Jedním z členů jeho skupiny byl **sir Theodore Turquet de Mayerne** (1573–1655), lékař, jenž absolvoval doktorát

⁸⁵ HOLETON, D. R.: *Fynes Moryson's Itinerary*, s. 379–411; POLIŠENSKÝ, J. (ed.): *Cesty z Anglie*, s. 203–214; POLIŠENSKÝ, J.: *Tisíciletá Praha*, s. 60–61; BEJBLÍK, Alois – HORNÁT, Jaroslav – LUKEŠ, Milan: *Alžbětinské divadlo: Drama po Shakespearovi*. 3. díl. Praha 1985, s. 130–132.

⁸⁶ O jeho působení v Praze např. POLIŠENSKÝ, J.: *Anglie a Bílá hora*, s. 43, 49–51.

⁸⁷ Jeho zápisky z cest: CUL, MS Kk. V. 2., *The first part of the observations of Sir John Peyton the younger, knt., lieutenant-governor of Jersey, during his travailes*. Jeho texty ve vztahu k Polsku analyzoval Sebastian Sobecki: SOBECKI, Sebastian: *A man of curious enquiry: John Peyton's Grand Tour to central Europe and Robert Cecil's intelligence network, 1596–1601*. *Renaissance Studies*, 29, 3, 2014, s. 394–410.

⁸⁸ Srov. SOBECKI, S.: *A man of curious enquiry*, s. 401.

v Oxfordu, mající silné vazby a intenzivní kontakty v Anglii, jenž se později definitivně přestěhoval do Londýna a stal se osobním lékařem raně Stuartovských panovníků – Jakuba I. a Karla I.⁸⁹ Výprava projížděla po trase z Vídně do Drážďan i Prahou; ač není možné přesně určit, kdy k tomu došlo, kusé informace se dočteme v cestopisných vzpomínkách Henriho de Rohan vydaných v polovině 17. století po jeho smrti pod názvem *Voyage du duc de Rohan, fait en l'an 1600 en Italie, Allemagne, Pays-Bas Uni, Angleterre et Escosse*.⁹⁰ Záznam o jejich putování je možné nalézt také v Mayernových zápiscích, nicméně ten se o Čechách nezmiňuje vůbec. To bylo pravděpodobně zapříčiněné časovou omezeností jeho poznámek, které se týkají pouze období od 8. května do 20. července 1599, tedy doby, kdy se skupina přesouvala z Paříže přes Německo do Itálie.⁹¹ Zpáteční cesta přes Prahu se odehrála až po jejich sepsání. Z Mayernovy produkce je možné využít jako pramen k českým zemím jinou publikaci, a to kapesní cestovní příručku *Sommaire description de la France, Allemagne, Italie et Espagne* (1591),⁹² jež poskytovala jak praktické rady cestovatelům, tak i základní popis významných zemí tehdejší raně novověké Evropy a díky své oblíbenosti vyšla i během následujícího půl století několikrát.

České země na přelomu 16. a 17. století jsou zachyceny v cestopisné příručce **Samuela Lewkenora** (ca 1571–1615) – *A Discourse not altogether unprofitable* – pojednávající také o univerzitách, konkrétně pražské a olomoucké. Samuel Lewkenor byl bratranec sira Lewise Lewkenora, působícího jako ceremoniář na dvoře Jakuba I., a synovec právníka sira Richarda Lewkenora, kterému svou cestopisnou publikaci dedikoval. Zejména však byl katolík, který sloužil pod vlajkou španělského krále v armádě bojující v nizozemských provinciích.⁹³ Jeho pohled na Čechy, prostřednictvím Prahy, a Moravu, skrze

⁸⁹ K jejich výpravě na kontinent více: CHANEY, E. – WILKS, T.: *The Jacobean Grand Tour*, s. 66–69; KAŠPAROVÁ, J.: *České země a jejich obyvatelé*, s. 71–75 a 117–119; Táž: *České země v cestovní příručce lékaře a farmakologa Théodora Turqueta de Mayerne (1573–1655)*. Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků, 18, 2003–2004, s. 276–295.

⁹⁰ DE ROHAN, Henri: *Voyage du duc de Rohan, fait en l'an 1600 en Italie, Allemagne, Pays-Bas Uni, Angleterre et Escosse*. Amsterdam 1646. Tisk se nachází ve fondech BL.

⁹¹ TURQUET DE MAYERNE, Theodore: “*Voyage de Monsieur [Henri, Duc] de Rohan*”, from *Paris through Metz, Worms, Frankfort, Munich, Innsbruck, Trent, etc., to Venice*; 8 May – 20 July, 1599. BL, Add MS 20921, f. 93–110.

⁹² TURQUET DE MAYERNE, T.: *Sommaire description*.

⁹³ Díky jeho působení ve španělské armádě je mu někdy přiznáváno autorství dalších dvou spisů z roku 1595: *A Discourse of the Usage of the English Fugitives, by the Spaniard* a *The Estate of English Fugitives under the king of Spaine and his ministers*, ačkoliv jsou označeny iniciálami L. L. a historiky obecně připisovány jeho bratranci. Srov. HILLGARTH, J. N.: *The Mirror of Spain*,

„poměrně pěkné a dostatečně velké“ město Olomouc,⁹⁴ představuje kombinaci vlastních postřehů a informací čerpaných z autorů zeměpisných a historických děl, jejichž seznam řádně uvádí na prvních stranách své knihy.

Neopominutelnou skupinu Angličanů v českých zemích představují také herci a herecké kompanie. Anglické divadlo bylo ve srovnání s evropskými divadelními scénami velice vyspělé a svého vrcholu dosáhlo právě v alžbětinské a raně Stuartovské éře. Divadelní představení se stala spolu s býčími a medvědími zápasy součástí populární zábavy města Londýna a s jejich rostoucí oblíbeností se zvyšoval i počet hereckých skupin, které musely postupně hledat uplatnění na venkově, ale i mimo svou domovskou zemi, protože herecké společnosti vyjížděly na venkov se stejným repertoárem. Angličtí herci, jimž se říkalo angličtí komedianti, se objevili jak v Praze, tak i na Moravě a ve Slezsku, např. v Olomouci či Krnově. Hostovala zde společnost Johna Greena, ale pravděpodobně i herecká skupina proslulého Roberta Browna a to v zimě v letech 1619 a 1620, kterou v Čechách strávil Fridrich Falcký se svou manželkou Alžbětou. Působení anglických herců na kontinentě zaznamenal ve svém cestopise Fynes Moryson, který shlédl jejich představení i v Praze.⁹⁵ Obecně mají prameny k této problematice velice zlomkový charakter, a tudíž není znám ani žádný cestopis, který by zaznamenal putování hereckých společností po českých zemích.⁹⁶

4.2. Cestovatelé v 17. století

Začátkem listopadu roku 1600 se na pražském dvoře císaře Rudolfa II. objevil anglický dobrodruh a cestovatel **Anthony Shirley** (ca 1565–1636) jako vyslanec Persie. Jménem perského vládce nabízel Rudolfovi, podobně jako ostatním křesťanským panovníkům, protitureckou alianci.⁹⁷ Do Prahy zavítal ještě

1500–1700: The Formation of a Myth. Michigan 2000, s. 443. Návštěvu Samuela Lewkenora v Praze zmiňuje stručně také J. Polišenský. Srov. POLIŠENSKÝ, J.: *Tisíciletá Praha*, s. 60–61. O Lewkenorově reflexi Olomouce více: BABLER, O. F.: *Anglický alžbětinský cestovatel v Olomouci*, s. 89–92.

⁹⁴ LEWKENOR, Samuel: *A Discourse not altogether unprofitable*. London 1600, f. 58v. Tisk se nachází ve fondech BL.

⁹⁵ Srov. STRÍBRNÝ, Zdeněk: *Proud času. Stati o Shakespearovi*. Praha 2005, s. 327–338.

⁹⁶ O této problematice více např. LIMON, Jerzy: *Gentlemen of a Company, English Players in Central and Eastern Europe, 1590–1660*. Cambridge 1985.

⁹⁷ *A True Report of Sir Anthony Sherley's Journey*. London 1600. In: ROSS, E. Denison (ed.): *Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure*. London 2004, s. 62.

několikrát – v červnu roku 1605 a pak o dva roky později.⁹⁸ I další z bratrů Shirleyových, **Robert Shirley** (ca 1581–1628), navštívil jako perský vyslanec Rudolfovo dvůr – při té příležitosti byl v červnu roku 1609 císařem pasován na rytíře a obdržel šlechtický titul.⁹⁹ Ačkoliv o jejich legendárních perských cestách bylo již za jejich života sepsáno několik pamfletů, či dokonce divadelní hra, podrobnější popis Prahy na začátku 17. století nenalezneme ani v Anthonyho vlastnoručně sepsaném díle *Sir Antony Sherley his relation of his travels into Persia* (1613).¹⁰⁰

Není překvapivé, že nástup Fridricha Falckého a princezny Alžběty, dcery krále Jakuba I., na český trůn byl doprovázen zvýšenou přítomností diplomatů anglického původu v Praze. Jedním z nich byl i **John Harrison** (?), který následoval na podzim roku 1619 mladý pár na korunovaci do Prahy a její záznam zanechal v díle *A Short Relation Of the Departure of the high and mightie Prince Frederick* (1619).¹⁰¹ O rok později, ještě před bitvou na Bílé hoře, navštívil Fridricha a Alžbětu na své cestě po Evropě **John Taylor** (1578–1653), známý především jako vodní básník (obr. 1), jak se sám nazýval. Z jeho bohaté literární produkce se k Čechám vztahují dvě publikace *An Englishmans Love to Bohemia* (1620), ve které se snažil povzbudit Angličany, aby se vydali do Čech bojovat na straně protestantů, a *Taylor his Travels* (1620) detailně pojednávající o návštěvě Prahy.¹⁰² K prvním dvěma desetiletím není možné nezmínit **Johna Speeda** (1551/2–1629), historika a kartografa (obr. 2), z jehož dílny pochází první atlas

⁹⁸ Srov. RAISWELL, Richard: *Sherley, Anthony, Count Sherley in the nobility of the Holy Roman empire (1565–1636?)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/25423> (18. 8. 2014).

⁹⁹ Srov. RAISWELL, Richard: *Shirley, Sir Robert, Count Shirley in the papal nobility (c.1581–1628)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/25433> (18. 8. 2014).

¹⁰⁰ K působení Anthonyho a Roberta Shirleyových v Praze se dochovaly zmínky v nejrůznějších diplomatických a osobních korespondencích, nicméně se nejedná o prameny, které by měly důležitou výpovědní hodnotu pro tento výzkum. Díla, která vyšla během života bratrů Shirleyových, i pozdější edice pramenů k jejich cestám rozebírá podrobně E. D. Ross: ROSS, E. D.: *Sir Anthony Sherley*, s. xii–xxiii.

¹⁰¹ HARRISON, John: *A Short Relation Of the Departure of the high and mightie Prince Frederick*. London 1619. K českým záležitostem se Harrison vyjadřuje ještě v publikaci *Bohemica iura defensa*: Týž: *Bohemica iura defensa = The Bohemian lawes or rights defended, against the informer or an answer to an information, falsly so called, secretly printed and divulged against the writings published by the states of Bohemia*. London 1620. O Harrisonovi podrobněji zde: THOMAS, Alfred: *A Blessed Shore: England and Bohemia from Chaucer to Shakespeare*. Ithaca 2007, s. 184–185. K tiskům, které vyšly v souvislosti s korunovací, více: MILLER, J.: *Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii*. Praha 2004.

¹⁰² TAYLOR, John: *An Englishmans Love to Bohemia*. London 1620; Týž: *Taylor his Travels*. London 1620. Oba tisky se nacházejí ve fondech BL. Byly částečně přeloženy Aloisem Bejblíkem do češtiny a vydány v edici, čímž se staly kromě Morysonova *Itineráře* asi nejznámějším dílem anglických cestovatelů 17. století v české historiografii. MORYSON, F. – TAYLOR, J.: *Cesta do Čech*, s. 155–198.

světových dějin anglického původu *A Prospect of the most famous parts of the world* (1631).¹⁰³ Ač osobně v zemích, jejichž historii a geografii přehledně převyprávěl, nebyl, jeho popis Čech, Moravy, Slezska a Lužice je hodnotný také díky mapě, na jejíchž okrajích jsou znázornění místní obyvatelé (král, šlechtic, obchodník aj.) i veduty významných měst.¹⁰⁴

Třicátá léta, tedy období, kdy v Evropě již naplno probíhala třicetiletá válka – snad největší konflikt, který ovlivnil dění raně novověké společnosti 17. století – jsou charakteristická přítomností dvou významných mužů – Waltera Leslieho a Thomase Howarda. **Walter Leslie** (1607–1667), voják skotského původu, bojoval zpočátku na protestantské straně, nicméně na počátku třicátých let se objevil v západních Čechách ve službách císaře Ferdinanda II. Tomuto panovníkovi zůstal věrný i po ukončení války a jako diplomat hájil zájmy císařského dvora.¹⁰⁵ Kolem Leslieho se ve střední Evropě vytvářela síť lidí přicházejících z britských ostrovů, což pokračovalo i po jeho smrti v roce 1667 prostřednictvím jeho synovce Jamese Leslieho. O jeho působení a významu máme zmínky v cestovních denících jeho současníků, kteří se s ním při projíždění této části Evropy často setkávali, nebo o něm přinejmenším byli zpraveni.¹⁰⁶

Do čela diplomatické mise směřující do Čech byl v roce 1636 Karlem I. vybrán **Thomas Howard**, hrabě Arundel (1585–1646) pocházející z katolické rodiny. Přestože celý život sympatizoval s katolickými zájmy anglického dvora, oficiálně byl členem anglikánské církve, což se ovšem změnilo v závěru jeho života, kdy se vrátil k původnímu vyznání svých rodičů.¹⁰⁷ Jeho návštěva Prahy sice z politického hlediska úspěšná nebyla, ale o pobytu hraběte Arundela se dochoval

¹⁰³ SPEED, J.: *A Prospect*. Tisk se nachází ve fondech BL.

¹⁰⁴ Na této práci se pravděpodobně podíleli i jiní autoři, jelikož John Speed v roce 1625 ztrácí zrak. Obrazové přílohy jsou pravděpodobně poangličtěné verze map vydaných v Antverpách nebo Amsterdamu a obsah samotný bude do jisté míry inspirován spisem jiného anglického autora – Petera Heylyna, který vyšel v roce 1621 pod názvem *Microcosmus or, A little description of the great world*. Srov. BENDALL, Sarah: *Speed, John (1551/2–1629)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/26093> (18. 8. 2014).

¹⁰⁵ K působení Waltera Leslieho v Čechách po třicetileté válce, viz PRCHAL, Vítězslav: *Společenstvo hrdinů: Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*. Praha 2015, s. 268–271.

¹⁰⁶ Srov. WORTHINGTON, D.: *British and Irish Experiences*, s. 36–45; WORTHINGTON, D. – MURDOCH, S. – GROSJEAN, A. – DUKES, P.: *Leslies in Central and Northern Europe*, s. 349–369.

¹⁰⁷ Srov. SMUTS, R. Malcolm: *Howard, Thomas, fourteenth earl of Arundel, fourth earl of Surrey, and first earl of Norfolk (1585–1646)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/13943> (18. 8. 2014); CHANEY, E. – WILKS, T.: *The Jacobean Grand Tour*, s. 72.

deník jednoho z členů jeho doprovodu – **William Crown** (ca 1617–1683).¹⁰⁸ Tento mladý muž byl pravděpodobně učitelem Howardova vnuka, později dramatik a úspěšný politik, za což vděčil mimo jiné své oddanosti té politické frakci a náboženství, které byly právě na vzestupu.¹⁰⁹ Tato skutečnost je patrná také v tónu jeho cestovního deníku popisujícího misi jeho katolictví příznivě nakloněného pána.

Thomas Howard se proslavil také jako patron umění a vášnivý sběratel uměleckých děl. Během cesty se seznámil s českým rytcem Václavem Hollarem (1607–1667), který ho následně doprovodil zpět do Londýna, kde byl hostem v jeho domě. Hollar také vyhotovil sérii kreseb znázorňujících oblasti, jimiž hrabě Arundel během své cesty projížděl.¹¹⁰ Jeho sbírku a mecenášství v souvislosti s Václavem Hollarem kladně zhodnotil i John Evelyn (1620–1706),¹¹¹ vzdělanec a spisovatel, jehož paměti z cest na kontinent představují asi nejznámější anglické deníkové záznamy ze čtyřicátých a padesátých let 17. století.¹¹²

Postřehy z cest po Evropě je možné nalézt také ve sbírce dopisů **Jamese Howella** (ca 1594–1666) *Epistolæ Ho-Eliañæ. Familiar letters, domestick and foreign (1645–1655)*, které podávají mimo jiné přehled o událostech na počátku třicetileté války, kdy „Praha byla nešťastně ztracena.“¹¹³ Howell působil díky svým studiím v Oxfordu jako domácí učitel a vychovatel u mnoha šlechtických rodin, později se stal spisovatelem „na plný úvazek“. Tato skutečnost se odráží i v jeho dopisech, které jsou často psány spíše za literárním účelem a mají povahu esejí

¹⁰⁸ Deník William Crown vyšel v roce 1637. CROWNE, William: *A true relation of all the remarkable places and passages observed in the travels of Thomas, Lord Howard, earle of Arundell and Surrey*. London 1637. Tisk se nachází ve fondech BL. Část cestopisu týkající se českých zemí vyšla v překladu ve studii: TIKOVSKÝ, O. – MÁNEK, B.: *Čechy a Morava roku 1636*, s. 140–154. Cesta Thomase Howarda byla popsána také v jeho osobní korespondenci, která vyšla v rámci edice: HERVEY, Mary S. F. (ed.): *The life, correspondence & collections of Thomas Howard, earl of Arundel*. Cambridge 1921, s. 371–378.

¹⁰⁹ K osobě William Crown více: NEMAN, Beth S.: *Crowne, John (bap. 1641, d. 1712)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/6832> (18. 8. 2014).

¹¹⁰ Srov. SMUTS, R. M.: *Howard, Thomas*; BRENNAN, M. G.: *The origins of the Grand Tour*, s. 30.

¹¹¹ John Evelyn navštívil Arundelův londýnský dům 29. června 1641, aby se nechal portrétovat dalším z jeho chráněnců, malířem Peterem van der Borchtem, kterého hrabě potkal na své misi do Prahy podobně jako Hollara, viz deník Johna Evelyn: BRAY, William (ed.): *The diary of John Evelyn*. 1. sv. New York – London 1901, s. 14–15. Evelyn si vzal za ženu dceru Edwarda Browna, známého cestovatele, který ve druhé polovině 17. století navštívil i české země.

¹¹² Srov. BRENNAN, M. G.: *The origins of the Grand Tour*, s. 33.

¹¹³ „[...] how poorly Prague was lost.“ HOWELL, James: *Epistolæ Ho-Eliañæ: Familiar Letters, Domestick and Foreign. Divided Into Four Books, Partly Historical, Political, Philosophical, Upon Emergent Occasions*. 1. sv. London 1688, s. 250.

diskutujících nejrozumnější problémy (často politické a náboženské), než aby byly určeny konkrétní osobě.

V roce 1659 se v českých zemích objevuje ještě další skotský rodák – protestant **James Fraser** (1634–1709), který o své cestě zanechal deník *Triennial Travels; Account of Tour in England, France, Holland, Germany, Italy Or James Fraser, Wardlaw, Inverness-shire, 1657–60*.¹¹⁴ Fraser přijel ze směru od Bratislavy, navštívil nejprve Moravu a posléze Čechy. Jeho rukopisný deník z cest po Evropě je badatelsky o to zajímavější, že byl objeven a veřejně zpřístupněn až v šedesátých letech 20. století, a obsahově je dosud nevyčerpán.¹¹⁵

Osobnost krále Leopolda I. přitáhla pozornost **Johna Raye** (1627–1705),¹¹⁶ protestantského teologa a přírodovědce, který vyrazil spolu s **Phillipem Skipponem** (ca 1600–1660),¹¹⁷ **Francisem Willoughbym** (ca 1613–1666) a **Nathanielem Baconem** (ca 1640–1676) – přírodně orientovanými vědci – mezi lety 1663 až 1666 do Evropy a navštívil v rámci své cesty i Prahu, aby se mohl s tímto vládcem setkat.¹¹⁸ Leopoldovu korunovaci na českého krále zase popsal ve svých anekdotách z cest **John Bargrave** (ca 1610–80),¹¹⁹ anglikánský duchovní, jenž se ve městě v roce 1656 pohyboval. O jeho přítomnosti víme také z deníku jeho bratrance Roberta Bargrava, v jehož společnosti strávil tři březnové dny v Augšpurku.¹²⁰

Podrobnější informace o cestě z Vídně do Prahy (1661) se dozvíme z cestopisu **Roberta Moodyho** (?), osobního sluhy **Banastera Maynarda** (ca 1642–1718), nicméně podobně jako většina cestovatelů, i on se více rozepisuje až o hlavním městě českých zemí a trasu přes jižní Moravu a Čechy omezuje pouze na

¹¹⁴ FRASER, James: *Triennial Travels; Account of Tour in England, France, Holland, Germany, Italy Or James Fraser, Wardlaw, Inverness-shire, 1657–60*. AUL, MS 3518/1-3, f. 48–52.

¹¹⁵ K Fraserovi podrobněji, viz WORTHINGTON, D.: 'All our dear countrymen'?, s. 48–67.

¹¹⁶ Tuto cestu zaznamenal v díle *Observations topographical, moral, and physiological, made on a Journey through part of the Low Countries, Germany, Italy, and France* (London 1673) – žádné zmínky o Čechách zde však nejsou.

¹¹⁷ Phillip Skippon napsal také cestovní deník: SKIPPON, Phillip: *An Account of a Journey Made thro Part of the Low Countries, Germany, Italy and France*. London 1663. Tisk se nachází ve fondech BL.

¹¹⁸ Srov. WORTHINGTON, D.: *British and Irish Experiences*, s. 41; BRENNAN, M. G.: *The origins of the Grand Tour*, s. 232; MANDELBROTE, Scott: *Ray, John (1627–1705)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/23203> (18. 8. 2014).

¹¹⁹ BARGRAVE, John – ROBERTSON, James Craigie (ed.): *Pope Alexander the Seventh and the College of Cardinals... with a catalogue of Dr. Bargrave's Museum*. London 1867.

¹²⁰ Srov. BARGRAVE, Robert – BRENNAN, Michael G. (ed.): *The travel diary of Robert Bargrave, Levant Merchant 1647–1656*. London 1999, s. 245–246.

výčet měst.¹²¹ Banaster Maynard nenastoupil na studium v Cambridge nebo Oxfordu, jak to bylo v jeho rodině zvykem, ale vydal se na kontinent pravděpodobně také kvůli stále probíhající občanské válce v Anglii. On sám však žádný deník nezanechal.¹²² O tři roky později se plavil po Dunaji do Vídně **John Burbury** (?), jako doprovod svého pána **Henryho Howarda** (1628–1683/4),¹²³ který Čechy sice míjel, nicméně několik ojedinělých komentářů k nim do svého deníku zapsal.¹²⁴ Cestopisné postřehy o Čechách z roku 1663 obohatilo také vyprávění **Charlese Patina** (1633–93), lékaře a numismatika francouzského původu.¹²⁵ O čtenářské oblíbenosti jeho díla svědčí četná vydání ve francouzštině a dále italský a pro nás podstatný anglický překlad z konce 17. století – *Travels through Germany, Bohemia, Swisserland, Holland, and other parts of Europe*.¹²⁶

Z poslední třetiny 17. století zanechali své dojmy z průjezdu Čechami a Moravou ještě tři autoři – Edward Brown, Anthony Ashley Cooper a William Bromley. Cestovatelské zápisky **Edwarda Browna** (1644–1708),¹²⁷ úspěšného londýnského lékaře, byly publikovány na základě dopisů, které ze svých cest, v jejichž rámci rozšiřoval své lékařské vzdělání, posílal. O jejich oblíbenosti svědčí

¹²¹ Jeho cestopis vyšel v edici: MOODY, Robert: *The Travels of the Honorable Banaster Maynard 1660–1663*. In: BRENNAN, M. G. (ed.): *The origins of the Grand Tour*, s. 278–279.

¹²² K R. Moodymu a B. Maynardovi podrobněji: BRENNAN, M. G.: *The origins of the Grand Tour*, s. 227–236.

¹²³ Vnuk Thomase Howarda, hraběte Arundela.

¹²⁴ BURBURY, John: *A relation of a journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard from London to Vienna, and thence to Constantinople, in the company of His Excellency Count Lesley, Knight of the order of the Golden Fleece, counsellour of state to His Imperial*. London 1671. Tisk se nachází ve fondech BL.

¹²⁵ K Patinově životu a popisu Čech je možné nalézt celou řadu studií. Srov. DENIS, Ernest: *Čechy po Bílé hoře*. 1. sv. Praha 1904, s. 263, 325. KALISTA, Zdeněk: *Charles Patin a jeho návštěva v Čechách let sedmdesátých XVII. v. ČCH*, 37, 1931, s. 354–361; SCHWARZ, Vincý (ed.): *Město vidím veliké. Cizinci o Praze*. Praha 1940, s. 44–46; MIKULEC, Jiří: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. Praha 1992, s. 51–52; LENDEROVÁ, M.: *Z Francie do srdce Evropy. Příspěvek k dějinám cestovních zpráv 18. století*. ČČH, 99, 2, 2001, s. 255; Táž: *Dobová francouzská literatura o Čechách a Češích barokní doby*. In: *Barokní Praha, Barokní Čechie 1620–1740*. Praha 2004, s. 667–678; KAŠPAROVÁ, J.: *Čechy očima pařížského lékaře a numismatika 17. století*. In: *Příspěvky ke Knihopisu* (11). Dr. Bedřišce Wižďálkové. Praha 1996, s. 97–106; Táž: *České země a jejich obyvatelé*, s. 177–179.

¹²⁶ V Londýně vyšlo toto dílo v anglickém překladu dvakrát: 1696 a 1697, viz PATIN, Charles: *Travels through Germany, Bohemia, Swisserland, Holland, and other parts of Europe: Describing the most Considerable Citys, and the palaces of princes: together with historical relations, and critical observations upon Ancient Medals and Inscriptions*. London 1697. Tisk se nachází ve fondech BL.

¹²⁷ Edward Brown projel Čechy a Moravu v roce 1669. Jeho postřehy z cest byly publikovány v cestopise, viz BROWN, Edward: *An Account of Several Travels through a Great Part of Germany*. London 1677. Tisk se nachází ve fondech BL.

opakované publikování některých částí v jiných knihách.¹²⁸ Díky osobní korespondenci můžeme dnes nahlédnout i do myšlenek mladého aristokrata **Anthonyho Ashleyho Coopera** (1671–1713). Pozdější hrabě ze Shaftesbury napsal v květnu 1689 svému otci z Hamburku dlouhý dopis plný dojmů z průjezdu Moravou a ze zastávky v Praze.¹²⁹ Tuto trojici uzavírá na sklonku devadesátých let **William Bromley** (ca 1663–1732), politik a reprezentant Toryů (obr. 3), jehož putování vyšlo pod názvem *Several years travels through Portugal, Spain, Italy, Germany, Prussia, Sweden, Denmark and the United Provinces* (1702).¹³⁰ Bromley byl svými politickými oponenty obviňován z prokatolické a projakobitské orientace, která vyvstávala z jeho pamětí o cestě do Evropy, kde se objevuje i krátká reflexe Prahy navštívené roku 1696.¹³¹

4.3. Cestovatelé a turisté v 18. století

Někdy okolo počátku 18. století vznikl anonymní spis *Some Account and Observations concerning Germany*, jehož datace se pohybuje mezi lety 1700–1703 a jehož rukopis je uložen v knihovně v Cambridge. V jeho rámci byl zaznamenán také obecný popis Českého království; Čechám, Moravě, Slezsku i Lužici jsou věnované kratší odstavce.¹³² Začátkem 18. století byly české země Angličany vnímané často jako zaostalý a zpátečnický region. V tomto duchu se nese například dopis, který **lady Mary Wortley Montagu** (1689–1762),¹³³ manželka anglického diplomata Edwarda Wortley Montagu, na cestě do Konstantinopole na podzim roku 1716 zaslala své sestře.¹³⁴ Podobně vyznívající je i korespondence mladého

¹²⁸ Srov. VAN STRIEN, Kees: *Browne, Edward (1644–1708)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/3670> (18. 8. 2014). Dopisy E. Browna jsou uloženy ve sbírkách BL.

¹²⁹ Dopis byl publikován v následující edici: RAND, Benjamin (ed.): *The life, unpublished letters, and Philosophical regimen of Anthony, earl of Shaftesbury*. London 1900.

¹³⁰ BROMLEY, William: *Several years travels through Portugal, Spain, Italy, Germany, Prussia, Sweden, Denmark and the United Provinces*. London 1702. Tisk se nachází ve fondech BL.

¹³¹ Srov. HANHAM, A.: *Bromley, William (bap. 1663, d. 1732)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/3515> (18. 8. 2014).

¹³² *Some Account and Observations concerning Germany, cca 1700–1703*. CUL, MS Add. 38, f. 20r–22r. Edice části rukopisu zabývajícího se Českým královstvím se nachází ve studii A. Kostlána: KOSTLÁN, A.: *Mezi pragmatismem a ideologií*, s. 910–912.

¹³³ K Mary Wortley Montagu více např. TURNER, K.: *British travel writers in Europe*, s. 150–151.

¹³⁴ WORTLEY MONTAGU, Mary – Lord WHARNCLIFFE (ed.): *The letters and works of Lady Mary Wortley Montagu*. 1. sv. London 1837. Její korespondence byla výběrově přeložena do českého jazyka, viz: WORTLEY MONTAGU, M. – GOTTWALD, A. (ed.): *Dojmy evropské a turecké*.

šlechtice **William Bentinck** (1709–1762), budoucího vévody z Portlandu, rodičům z roku 1727.¹³⁵ Vnímání ostatních cestovatelů se pak různí případ od případu.

Zajímavými příspěvky pro obraz Čech a Moravy jsou dva cestopisy autorů francouzského a německého původu, které se do anglického prostředí dostaly díky překladu. Prvním z nich byl **monsieur de Blainville** (?), pocházející z francouzské Pikardie, který uprchl po zrušení Nantského ediktu v roce 1685 do Nizozemí a poté do Anglie. Stal se tutorem syna ministra zahraničí Williama Blathwayta, jehož v letech 1705–1709 doprovázel na jeho vzdělávací cestě po Evropě.¹³⁶ Třídílná podrobná charakteristika Německa, Švýcarska a Itálie, která vyšla v anglickém vydání, obsahuje také „mimořádný popis zemí, které jsou nyní centrem války, jako Čechy, Sasko apod.“¹³⁷ Druhým zmíněným případem byl **Johann Georg Keyssler** (1693–1743), vzdělaný muž pocházející z německého Thurnau, jenž navštívil Čechy v roce 1730¹³⁸ jako tutor dvou synů barona Bernstorfa.¹³⁹ Zážitky z cest, které zanechal v podobě čtyřsvazkového cestopisu *Travels Through Germany, Bohemia, Hungary, Switzerland, Italy and Lorrain*, se v německých zemích setkaly s velkým ohlasem a z toho důvodu byly přeloženy do anglického jazyka, aby byly zpřístupněny i čtenářům v Anglii, jak praví v předmluvě editor vydání z roku 1756.¹⁴⁰

Velice podrobný informativní ráz má anonymní publikace *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*,¹⁴¹ která poskytuje zejména přehled týkající se české historie, geografie a pražských památek. Avšak kromě těchto

¹³⁵ BL, Eg. 1711, *William Bentinck to Countess of Portland, 18 Jan. 1727*.

¹³⁶ Srov. GEYKEN, Frauke: *Gentlemen auf Reisen: das britische Deutschlandbild im 18. Jahrhundert*. Frankfurt am Main 2002, s. 73.

¹³⁷ DE BLAINVILLE: *Travels through Holland, Germany, Switzerland, but especially Italy*. London 1757.

¹³⁸ K obrazu Čech a Moravy v Keysslerově cestopisu, viz KLEIBEROVÁ, Pavlína: *Německy psaná putování po Čechách a Moravě v 18. století*. *Historica Olomucensia*, 51, 2016, s. 73–86.

¹³⁹ Srov. KEYSSLER, Johann Georg: *Travels Through Germany, Bohemia, Hungary, Switzerland, Italy and Lorrain*. 1. sv. London 1756, s. vi–xi.

¹⁴⁰ KEYSSLER, J. G.: *Travels Through Germany*, s. v. České země jsou zachyceny ve svazku č. 4 vydaného v roce 1757.

Z německého do anglického jazyka byl přeložen v 18. století ještě jeden cestopis, jehož součástí byla cestopisně mineralogická stať od Johanna Jakoba Ferbera publikovaná původně v němčině v roce 1774: FERBER, Johann Jakob: *Mineralogical History of Bohemia*. In: BORN, Ignaz Edler von – RASPE, Rudolf Erich – FERBER, Johann Jakob: *Travels through the Bannat of Temeswar, Transylvania, and Hungary, in the year 1770*. Described in a series of letter to Prof. Ferber, on the mines and mountains of these different countries. London 1777, s. 229–320.

¹⁴¹ *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*. In: OLDYS, William – MALHAM, John – DUTTON, Robert (eds.): *The Harleian Miscellany: Or, A Collection of Scarce, Curious, and Entertaining Pamphlets and Tracts*. 11. sv. London 1810, s. 218–355.

obvyklých bodů zájmu se dotýká také jednotlivých měst Moravy a Čech na trase Vídeň – Praha, přičemž nejsou vynechány ani zážitky osobního charakteru. Další příspěvek k charakteristice Čech pochází z pera **Richarda Pococka** (1704–1765), spisovatele, který se proslavil především svým vyprávěním o pobytu v Palestině, Egyptě a Řecku. Jeho kniha *A Description of the East and Some Other Countries*¹⁴² zahrnuje také výlet do Čech v roce 1737, nicméně neobsahuje všechny postřehy dotýkající se českého prostředí jako původní rukopis, který je pro potřeby tohoto výzkumu využíván.¹⁴³ Z korespondence státníka a diplomata **Philipa Stanhopa** (1694–1773), čtvrtého hraběte z Chesterfieldu, jeho synovi se pak dozvídáme několik málo zmínek o politické situaci v českých zemích ve čtyřicátých až padesátých letech.¹⁴⁴

Poněkud obecnější nádech má cestopisná příručka *The Grand Tour, or a Journey Through the Netherlands, Germany, Italy and France*¹⁴⁵ od **Thomase Nugenta** (ca 1700–1772) z poloviny 18. století. Její sepsání evidentně korespondovalo se stále se zvyšující zálibou bohatých Angličanů v cestě na kontinent, jelikož během třiceti let vyšla hned ve třech různých edicích – v roce 1749, 1756 a 1778. Thomas Nugent, vyznáním protestant, byl ve své době považovaný za plodného autora a schopného překladatele z francouzštiny. Kromě výše zmíněného bedekru, ve kterém se mísí pravděpodobně jeho vlastní zkušenosti s informacemi z jiných podobně strukturovaných příruček, tj. zaměřených především na zájezdní hostince, trasy a památky, publikoval například *Travels through Germany*.¹⁴⁶ Toto dílo má mnohem osobnější ráz a Nugent zde větší měrou využívá své subjektivní dojmy z cest, nicméně o Čechách a Moravě zde žádnou zmínku nenalezneme na rozdíl od předchozí publikace.¹⁴⁷ Někdy před rokem 1770 procestoval kontinent (Nizozemí, Belgie, Francie, Švýcarsko, Německo, Itálie),

¹⁴² POCOCCKE, R.: *A Description of the East*. Tisk se nachází ve fondech BL.

¹⁴³ Srov. WELLEK, R.: *Bohemia in English Literature*, s. 121–122. Původní rukopis uložen zde: BL, Add MS 22990, *The Kingdom of Bohemia, Bohemia: Travels in, by Rev. R. Pococke: 18th cent. (1736-1737)*, vol. XIII.

¹⁴⁴ Vyšlo tiskem v mnoha variantách, např. STANHOPE, Philip: *Letters written by the late Right Honorable Philip Dormer Stanhope, earl of Chesterfield, to his son, Philip Stanhope, esq.: late envoy extraordinary to the court of Dresden; together with his lordship's life, and an account of his son; the Art of pleasing, an additional series of letters; some poems; and several other pieces on various subjects in two volumes*. London 1774.

¹⁴⁵ NUGENT, T.: *The Grand Tour*. Tisk se nachází ve fondech BL.

¹⁴⁶ NUGENT, T.: *Travels through Germany. With a particular account of the courts of Mecklenburg: in a series of letters to a friend*. London 1768.

¹⁴⁷ Srov. BAIGENT, Elizabeth: *Nugent, Thomas (c.1700–1772)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/20402> (18. 8. 2014).

včetně českých zemí, také syn anglického obchodníka, pozdější úspěšný spisovatel **Richard Twiss** (1747–1821).¹⁴⁸ Napsal dílo až o své druhé cestě na Pyrenejský poloostrov v letech 1772 a 1773.¹⁴⁹

V sedmdesátých letech se v českých zemích objevilo hned několik návštěvníků z Anglie – Joseph Marshall, Charles Burney, John Moore a Nathaniel William Wraxall. První dva cestovatele spojuje zájem o určitou oblast. V případě **Josepha Marshalla** (?) se jednalo o specializaci na zemědělství, což je patrné z dochovaného cestopisu, jehož poslední dvě kapitoly hovoří o Čechách a Moravě v roce 1770.¹⁵⁰ Oproti tomu **Charles Burney** (1726–1814) se zajímal o méně praktickou stránku lidského života kultivující spíše kulturní rozvoj, a to hudbu. V rámci přípravy své knihy o dějinách hudby (*General History of Music*) chtěl na vlastní oči spatřit region nazývaný zemí hudby. Svou návštěvu Čech v srpnu roku 1772 zahrnul do publikace *The present State of Music in Germany, The Netherlands, and United Provinces*,¹⁵¹ jež vyšla následujícího léta.¹⁵²

Třetí výše zmíněný gentleman byl **John Moore** (1729–1802), lékař a spisovatel, jenž zanechal v letech 1772 až 1777 ze svých cest po kontinentě jako poručník vévody z Hamiltonu postřehy sepsané stylem neformálních dopisů, o jejichž popularitě svědčí 21 různých vydání během jeho života.¹⁵³ Dílo *A view of society and manners in France, Switzerland, and Germany: with anecdotes relating to some eminent characters* zachycuje sérii nejrůznějších dojmů a historek od evropských dvorů, které nevynechávají ani české prostředí.¹⁵⁴ Výše zmíněnou čtveřici pak uzavírá sir **Nathaniel William Wraxall** (1751–1831), cestovatel a memoárista, který se po obdržení vzdělání v Anglii vydal s Východoindickou společností do Bombaje jako právník. Tuto kariéru však záhy opustil a stal se

¹⁴⁸ Srov. GODFREY COX, Edward: *A Reference Guide to the Literature of Travel*. 1. sv. Washington 1935, s. 144.

¹⁴⁹ TWISS, Richard: *Travels through Portugal and Spain in 1772 and 1773*. London 1775.

¹⁵⁰ MARSHALL, Joseph: *Travels Through Holland, Flanders, Germany, Denmark, Sweden, Lapland, Russia, the Ukraine and Poland*. 3. sv. London 1772.

¹⁵¹ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*. Hudební cestopis byl vydán v šedesátých letech 20. století také v českém překladu od Jaroslavy Pippichové: BURNEY, Ch. – PIPICHOVÁ, J. (ed.): *Hudební cestopis 18. věku*.

¹⁵² K Marshallovi a Burneymu více WELLEK, R.: *Bohemia in English Literature*, s. 123–124.

¹⁵³ K jeho osobě a životu více: FULTON, H. L.: *Moore, John (1729–1802)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/19130> (18. 8. 2014).

¹⁵⁴ Dílo vyšlo ve dvou svazcích. Čechy jsou zmíněné ve druhém z nich, viz MOORE, John: *A view of society and manners in France, Switzerland, and Germany: with anecdotes relating to some eminent characters*. 2. sv. London 1779.

profesionálním spisovatelem cestopisného žánru.¹⁵⁵ Koncem sedmdesátých let navštívil i několik evropských dvorů, které posléze zvěčnil v pamětech pod názvem *Memoirs of the courts of Berlin, Dresden, Warsaw, and Vienna, in the years 1777, 1778, and 1779*, kde popisuje i zastavení v Praze na cestě z Drážďan do Vídně roku 1777. Podobně jako u Pocockova díla je i zde možné čerpat z odlišné a obsahově bohatší rukopisné varianty.¹⁵⁶

Poslední dvě desetiletí zaznamenala příjezd ještě několika málo Angličanů. V roce 1786 přijela z Vídně do Prahy Angličanka **Hester Lynch Piozzi** (1741–1821), jež dále pokračovala směrem do Drážďan.¹⁵⁷ Piozzi cestovala po Itálii, Francii a německých zemích a díky svému literárnímu talentu sepsala zajímavé dílo s názvem *Observations and reflections made in the course of a journey through France, Italy, and Germany* (1789), v němž reflektuje i svou návštěvu Prahy.¹⁵⁸ Poslední doložený cestopis podávající obraz Čech nebo Moravy v 18. století pochází z počátku devadesátých let. **John Owen** (1766–1822), absolvent Corpus Christi College v Oxfordu, se vypravil na kontinent jako doprovod mladého šlechtice v letech 1791 až 1792.¹⁵⁹ Dobrodružství, která na cestě zažil, zachytil v publikaci *Travels into different parts of Europe, in the years 1791 and 1792*, kde zdokumentoval i průjezd Prahou.¹⁶⁰ Jedná se o první popis hlavního města českých zemí po revoluci ve Francii. Z roku 1794 pak víme ještě o průjezdu **Randla Wilbrahama** (1773–1861) na trase Drážďany – Vídeň díky jeho listu poslanému z Prahy.¹⁶¹

I přes vysoký počet anglických návštěvníků nelze pro výzkum tohoto tématu využít stejné množství pramenů. Velká část z nich nemá příliš velkou vypovídací

¹⁵⁵ TURNER, K.: *Wraxall, Sir Nathaniel William, first baronet (1751–1831)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/30012> (18. 8. 2014).

¹⁵⁶ WRAXALL, Nathaniel William: *Memoirs of the courts of Berlin, Dresden, Warsaw, and Vienna, in the years 1777, 1778, and 1779*. 1. a 2. sv. London 1800. Původní rukopis, který obsahuje mnohem více informací o českých zemích, je uložený zde: Beinecke Rare Book and Manuscript Library, New Haven, USA, Osborn Collection c23 a c24, *Travel diary, 1777–1779* (c23) a *Tour from Vienna thro' Moravia and Poland to Warsaw, 1778* (c24).

¹⁵⁷ Srov. FRANKLIN, M. J.: *Piozzi, Hester Lynch (1741–1821)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/22309> (14. 10. 2016).

¹⁵⁸ PIOZZI, Hester Lynch: *Observations and reflections made in the course of a journey through France, Italy, and Germany*. London 1789.

¹⁵⁹ Srov. FELL-SMITH, Charlotte: *Owen, John (1766–1822)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/21017> (18. 8. 2014).

¹⁶⁰ Jeho dílo má dva svazky, přičemž k průjezdu Prahou se vyjadřuje ve druhém z nich. OWEN, John: *Travels into different parts of Europe, in the years 1791 and 1792*. 2. sv. London 1792.

¹⁶¹ Cheshire Archives and Local Studies, DBW/N/E/A/7, *Randle Wilbraham to Mrs. Wilbraham Bootle, Vienna, 11 Feb 1794*.

hodnotu, jelikož Čechám a Moravě je věnovaný pouze nepatrný úsek textu či drobná informace. V jiných případech naopak pramenná základna zcela chybí a je známo pouze datum návštěvy Českého království. Z tohoto důvodu příkládám tabulku (viz tabulka č. 1, str. 45–47) usnadňující orientaci v cestopisných textech, jež byly pro tento výzkum zásadní a na nichž je celá práce postavena.

Tabulka 1: Přehled cestopisných pramenů, které mají vypovídací hodnotu pro Čechy a Moravu v letech 1570–1800
1.1 Publikované cestopisné prameny

Autor	Název	Datum a místo 1. vydání
Samuel Lewkenor	<i>A Discourse not altogether unprofitable</i>	London 1600
Fynes Moryson	<i>An Itinerary Written By Fynes Moryson Gent.</i>	London 1617
John Taylor	<i>Taylor his Travels</i>	London 1620
William Crowne	<i>A true relation of all the remarkable places and passages observed in the travels of Thomas, Lord Howard, earle of Arundell and Surrey</i>	London 1637
Phillip Skippon	<i>An Account of a Journey Made thro Part of the Low Countries, Germany, Italy and France.</i>	London 1663
Edward Brown	<i>An Account of Several Travels through a Great Part of Germany</i>	London 1677
William Bromley	<i>Several years travels through Portugal, Spain, Italy, Germany, Prussia, Sweden, Denmark and the United Provinces</i>	London 1702
Anonymní	<i>The Travels of Three English Gentlemen, from Venice to Hamburgh, being the grand Tour of Germany, in the Year 1734.</i>	London 1745–46
Richard Pococke	<i>A Description of the East and Some Other Countries</i>	London 1745
Thomas Nugent	<i>The Grand Tour, or a Journey Through the Netherlands, Germany, Italy and France</i>	London 1749
Joseph Marshall	<i>Travels Through Holland, Flanders, Germany, Denmark, Sweden, Lapland, Russia, the Ukraine and Poland.</i>	London 1772
Charles Burney	<i>The present State of Music in Germany, The Netherlands, and United Provinces</i>	London 1773
John Moore	<i>A view of society and manners in France, Switzerland, and Germany: with anecdotes relating to some eminent characters.</i>	London 1779
Hester Lynch Piozzi	<i>Observations and reflections made in the course of a journey through France, Italy, and Germany</i>	London 1789
Nathaniel W. Wraxall	<i>Memoirs of the courts of Berlin, Dresden, Warsaw, and Vienna, in the years 1777, 1778, and 1779</i>	London 1799
John Owen	<i>Travels into different parts of Europe, in the years 1791 and 1792</i>	London 1792

1.2 Publikované cestopisné prameny přeložené do anglického jazyka

Autor	Název/ původní název	Datum a místo 1. vydání/ překladu vydání
Charles Patin	<i>Relations historiques et curieuses de voyages, en Allemagne, Angleterre, Hollande, Bohême, Suisse, etc./</i> <i>Travels through Germany, Bohemia, Switzerland, Holland, and other parts of Europe</i>	Lyon 1674/ London 1696
Johann Georg Keyssler	<i>Neueste Reise durch Teutschland, Böhmen, Ungarn, die Schweiz, Italien, und Lothringen/</i> <i>Travels Through Germany, Bohemia, Hungary, Switzerland, Italy and Lorrain</i>	Hannover 1740/ London 1756

1.3 Rukopisy publikované v edici

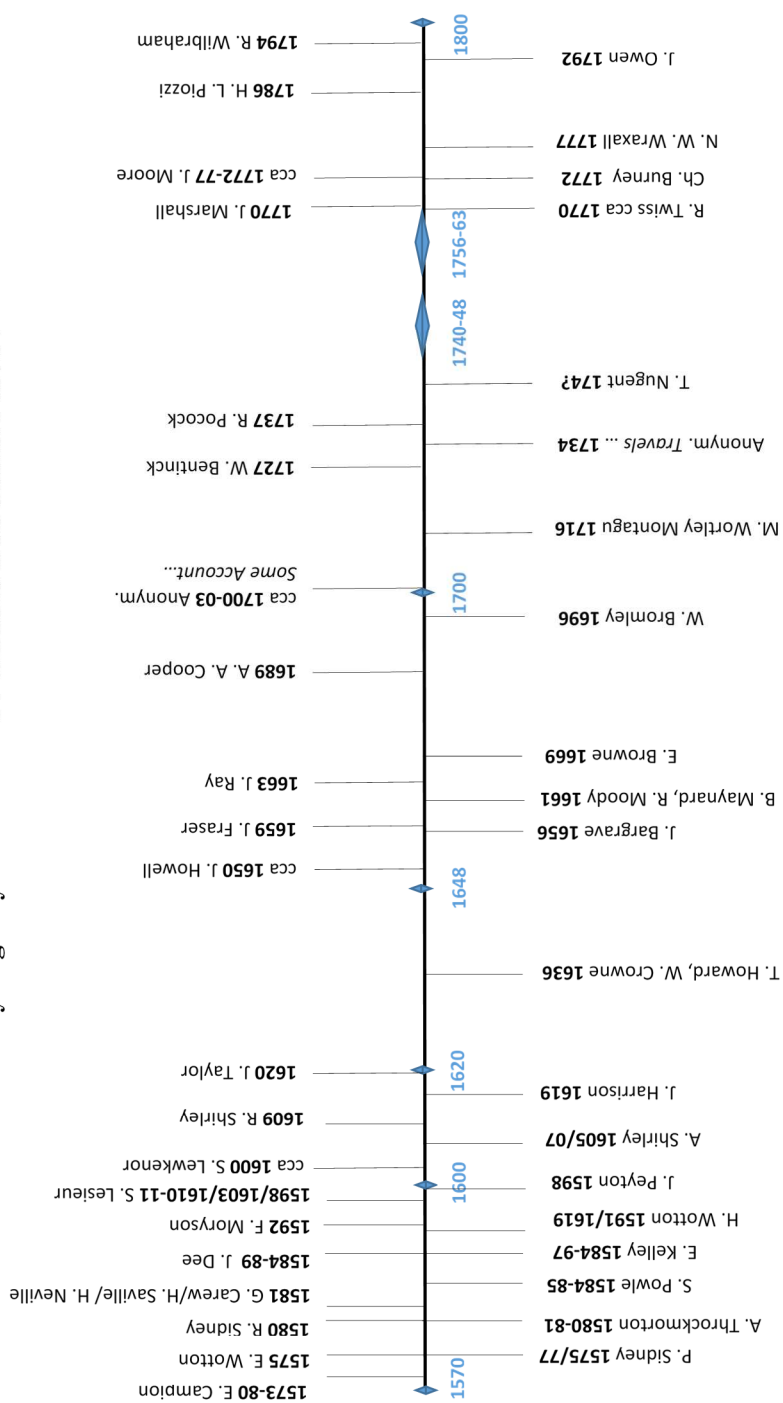
Cestovatel	Edice
Philip Sidney	PEARS, Steuart Adolphus (ed.): <i>The Correspondence of Sir Philip Sidney and Hubert Languet</i> . London 1845. KUIN, Roger (ed.): <i>The correspondence of Sir Philip Sidney</i> . 1. a 2. sv. Oxford 2012.
Fynes Moryson	HUGHES, Charles (ed.): <i>Shakespeare's Europe: Unpublished Chapters of Fynes Moryson's Itinerary. Being a Survey of the Condition of Europe at the end of the 16th Century</i> . London 1903. KEW, Graham David: <i>Shakespeare's Europe revisited: the unpublished "Itinerary" of Fynes Moryson 1566–1630</i> . Birmingham 1995.
Robert Moody	BRENNAN, Michael G. (ed.): <i>The origins of the Grand Tour: the travels of Robert Montagu, Lord Mandeville (1649–1654), William Hammond (1655–1658), Banaster Maynard (1660–1663)</i> . London 2004.
Anthony Ashley Cooper	RAND, Benjamin (ed.): <i>The life, unpublished letters, and Philosophical regimen of Anthony, earl of Shaftesbury</i> . London 1900.
Lady Mary Wortley Montagu	Lord WHARNCLIFFE (ed.): <i>The letters and works of Lady Mary Wortley Montagu</i> . 1. sv. London 1837.

1.4 Nepublikované rukopisy (včetně odlišných variant tisk – rukopis)

Autor	Název	Místo uložení
Arthur Throckmorton	Sir Arthur Throckmorton's diary, 1578–1583	Cantenbury Cathedral Archive
John Peyton	<i>The first part of the observations of Sir John Peyton the younger, knt., lieutenant-governor of Jersey, during his travailes, ca 1598–1600</i>	Cambridge University Library
James Fraser	<i>Triennial Travels; Account of Tour in England, France, Holland, Germany, Italy Or James Fraser, Wardlaw, Inverness-shire, 1657–60</i>	Aberdeen University Library
William Bentinck	<i>William Bentinck to Countess of Portland, 18 Jan. 1727</i>	British Library London
Anonymní	<i>Some Account and Observations concerning Germany, ca 1700–1703</i>	Cambridge University Library
Richard Pococke	VOL. XIII. <i>The Kingdom of Bohemia, Bohemia: Travels in, by Rev. R. Pococke: 18th cent. (1736–1737)</i>	British Library London
Nathaniel W. Wraxall	<i>Travel diary, 1777–1779; Tour from Vienna thro' Moravia and Poland to Warsaw, 1778</i>	Beinecke Rare Book and Manuscript Library New Haven

Jak je patrné z výše naznačeného biografického přehledu, v průběhu raného novověku uvítaly Čechy a Morava několik desítek anglických návštěvníků, ovšem ne vždy byly tyto hlavní země Koruny české ideální destinací a to zejména v kontextu nepříznivého historického vývoje – z důvodu válečných konfliktů odehrávajících se ve středoevropském prostoru. Podíváme-li se na četnost příjíždějících anglických cestovatelů ve vztahu k určitým časovým úsekům raně novověké éry (viz časová přímka, str. 49), zjistíme, že v některých obdobích počet stoupal, v jiných byl naopak téměř nulový. Atraktivní dobou byla poslední tři desetiletí 16. století – jednalo se jednak o období, do něhož spadají počátky anglické grand tour, ale také dobu, kdy se Praha jako sídlo císaře Rudolfa II. stala jedním z velkých magnetů Evropy a skutečnou středoevropskou metropolí. Tento velký zájem přetrvával po celé rudolfinské období a výrazně se projevil také s nástupem krále Fridricha Falckého a královny Alžběty na český trůn. S vypuknutím válečné vřavy, počínaje Bílou horou, se české země staly na několik desetiletí dějištěm třicetileté války, která přerušila „turismus“ ve všech zasažených evropských regionech. Výjimkou bylo pouze mírové poselstvo vedené Thomasem Howardem, hrabětem z Arundelu, a případně další jednotlivci, které sem zavedla vojenská služba. Druhá polovina 17. století zaznamenala postupný růst zájmu o návštěvu nejen Čech, ale také Moravy, avšak nejvíce pozornosti se Českému království dostalo v průběhu 18. století. Souviselo to se stále rostoucí oblibou turismu a to nejen u vyšších vrstev, ale také střední třídy. Ze zaznamenaných cest je zřejmé, že ve čtyřicátých až šedesátých letech, kdy probíhaly nejprve války o dědictví rakouské (1740–1748) následované sedmiletou válkou (1756–63), nebyla střední Evropa příliš bezpečným místem, což se odrazilo i v její návštěvnosti. Angličané začali opět příjíždět do českých zemí po ukončení těchto konfliktů, nejhojněji v sedmdesátých letech 18. století.

Návštěvy anglických cestovatelů v Čechách a na Moravě 1570-1800

4.4. Typologie cestovatelů

Podíváme-li se na širokou škálu anglických cestovatelů od sedmdesátých let 16. století až po konec 18. století, vynoří se nám poměrně bohatá a různorodá skupina od pouhých dobrodruhů přes vzdělance a umělce až po tradiční diplomaty či mladé šlechtice a jejich tutorů na vzdělávací cestě po kontinentě. Je tedy zřejmé, že v tomto případě se není možné omezit pouze na termín „velká cesta“ (*grand tour*), chceme-li analyzovat všechny cesty z Anglie do středu Evropy.¹⁶² V závislosti na profesní či sociální kategorii, do které cestovatel spadl, se lišily i pohnutky, proč cestu podnikl. Tato skutečnost ovlivňovala i pohled samotných cestovatelů na české země – čeho si během své návštěvy všímali, jaké věci pro ně byly podstatné.

Primárně je možné všechny zmíněné cestovatele rozdělit na dvě velké skupiny – první tvořili ti, kteří se na cestu vydali z vlastní iniciativy, a druhá se skládala z osob, které se jí zúčastnit musely, jelikož doprovázely svého pána, např. mladého šlechtice či diplomata. Asi nejčtenější kategorii představovali mladí šlechtici a jejich tutoři. Mladí pánové se vydávali na cestu po Evropě za účelem získání zkušeností a dalšího vzdělání. Jejich doprovod tvořil tutor, vzdělaný muž, pro něhož cesta představovala součást zaměstnání. Dále následují diplomaté, kteří v rámci své politické kariéry navštěvovali především Prahu, kde reprezentovali zájmy panovníka. Z profesních důvodů a za účelem výdělků pak Čechy a Moravu navštívili vojáci, kteří sem byli převeleni; herci působící na dvorech panovníků a šlechty; vědci a učenci erudovaní v nejrůznějších oborech jako botanika, zemědělství či astrologie; lékaři obvykle doprovázející šlechtice, v jehož službách působili; obchodníci překonávající velké vzdálenosti s vidinou zisku; a spisovatelé čerpající náměty pro své knihy. Dále je nutné zmínit i ojedinělé případy jako hudebníci nebo sběratelé umění, kteří byli motivováni svým uměleckým založením. Důvodem pro odjezd z Anglie mohlo být i náboženství – buď jeho šíření, nebo naopak hledání exilového útočiště. Poslední skupinu tvoří ženy cestovatelky, jejichž texty byly ve větším množství publikovány až od sedmdesátých let 18.

¹⁶² Kavalírské cesty (*grand tour*) Západoevropanů jsou velmi probádaným tématem, nicméně jejich charakter se velmi proměňuje v závislosti na konkrétní zemi a odlišná je i jejich periodizace. V Anglii hovoříme cca o období 1650–1850. Srov. KUBEŠ, J.: *Náročné dospívání urozených*, s. 7–8.

století – korespondence lady Mary Wortley Montagu představuje v tomto ohledu výjimku.¹⁶³

Pohled jednotlivých cestovatelů na české země mohl být diktován jejich profesním zaměřením a důvodem, kvůli kterému projížděli Čechami či Moravou. Ve svých poznámkách si všímali tedy toho, co jim přišlo důležité vzhledem k jejich poslání a profesi. Ukázkou toho je zejména Burneyho hudební cestopis zaměřený na úroveň výuky a kvalitu místní hudby obecně nebo Marshallova cestopisná práce specializovaná především na problematiku zemědělství.

Někteří z cestovatelů spadají do více než jedné z výše zmíněných kategorií, z tohoto důvodu nejsou k jednotlivým skupinám přiřazeny konkrétní osoby. Nejčastěji se překrývá profese a záliba autora, což mohlo ovlivnit zaznamenané informace. Ačkoliv primárně člověk odjel z profesních důvodů, jeho zájmy mohly do jisté míry modifikovat poznamenané údaje. Další otázka ve vztahu k typologii vyvstává u dobrodruhů. Zatímco dobová literatura uvádí dobrodruhy jako zvláštní kategorii, u analyzovaných pramenů je poměrně těžké určit, zda za jedinou pohnutkou jejich autora odcestovat se skrývala touha po dobrodružství. I v tomto případě se nabízí spíše varianta překrývání více kategorií, především pak dobrodruh – spisovatel.

Z naznačeného rozdělení vyplývá, že motivace pro cestu byly různorodé a nelze je vždy zcela zobecnit. U tištěných cestopisů lze pro tyto účely využít předmluv, kde se autor mohl k této záležitosti vyjádřit v rámci vysvětlení, proč knihu sepsal.¹⁶⁴ Některá cestopisná díla obsahují pouze formální věnování a to buď šlechtici, v jehož službách autor působil nebo jenž byl jeho patronem, či panovníkovi země. Příkladem tohoto typu dedikace je věnování Williama Crowna jeho pánovi a patronovi, lordu Thomasi Howardovi, kterého doprovázel na jeho cestách, s primárním cílem a úmyslem mu dobře sloužit.¹⁶⁵

Mnohem cennější zdroj informací představují předmluvy věnované obecně čtenáři, „to the reader“, jejichž účelem je přesvědčit čtenáře k zakoupení knihy. Jak poznamenal Edward Brown, napsal toto dílo kvůli tomu, aby podal zprávy o přírodních i člověkem vytvořených krásách, historických a topografických

¹⁶³ Její dopisy vyšly tiskem více než čtyřicet let po jejich sepsání – roku 1763.

¹⁶⁴ ZUROWSKI, Ryan Michael – ORGEL, Stephen – GREENE, Roland – SUMMIT, Jennifer: *To the gentle reader: Prefaces and books in early modern England*. Stanford 2013.

¹⁶⁵ CROWNE, W.: *A true relation*, f. A3v.

zajímavostech navštívených zemí, místních zvyčích a událostech, které by zvědavého čtenáře mohly zajímat nebo posloužit jako inspirace pro ty, již přemýšlí o cestě do těchto destinací.¹⁶⁶ Jeho původním záměrem nebylo tyto informace publikovat, protože již Anglii jeden cestopis věnoval, nicméně svou další publikací vyšel vstříc prosbám svých přátel o jeho pokračování.¹⁶⁷ Brown také zdůrazňuje, že se záměrně vyvaroval popisu politických záležitostí a státních zřízení, protože o tom již bylo pojednáno mnoha autory. Tímto sdělením se zároveň snaží odlišit svůj cestopis od ostatních prací podobného charakteru.¹⁶⁸ Netradiční charakter má úvodní upozornění čtenářů v díle Johna Taylora s názvem „Reader take this in your way“. Autor se zde snaží přesvědčit čtenáře, že zde nenaleznou žádné „horké novinky a zprávy“, ale spíše pravdivé poznatky o Čechách a dalších zemích, o nichž je známo mnoho nesmyslných údajů.¹⁶⁹

Během 18. století se objevují již klasické úvody cestopisných publikací pod hlavičkou „introduction“. Asi nejzajímavějším v tomto ohledu je úvod cestopisu Charlese Burneyho: „V průběhu života je hudba mým oblíbeným zájmem nejen, co se týče profese, ale také z hlediska její historie. Abych oprostil své znalosti od nepravdivostí a omylů, podnikl jsem druhou cestu na kontinent a podobně jako ve své předchozí publikaci, kde jsem usiloval o pravdivé vykreslení talentu a schopností současných hudebníků ve Francii a Itálii, pokusím se nyní o to samé, pokud jde o ty v Německu.“¹⁷⁰ Avšak takto jasně vyjádřený důvod cesty v předmluvě cestopisu představuje v rámci zkoumaných tisků spíše výjimku. Část z nich úvod buď neobsahuje, anebo se jedná o předmluvu sestávající se z obecných frází.

Od konce 16. století se cestování postupně stávalo módní záležitostí a pomáhalo Angličanům obklopeným jinými národy najít své vlastní zvyky a názory

¹⁶⁶ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, f. A2v.

¹⁶⁷ Tamtéž, f. A2r.

¹⁶⁸ Tamtéž, f. A2v.

¹⁶⁹ TAYLOR, J.: *Taylor his Travels*, f. A2r–A3v.

¹⁷⁰ „Music has, through life, been the favourite object of my pursuit, not only with respect to the practice of it as a profession, but the history of it as an art; and that my knowledge might be free from such falshood [...], I have made a second tour on the continent,[...] and as I have, in a late publication, endeavoured to do justice to the talents and attainments of the present musicians of France and Italy, I shall now make the same attempt with respect to those of Germany.“ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, f. A2r–A2v.

prostřednictvím popisu cizích zemí a jejich obyvatel, střední Evropu nevyjímaje.¹⁷¹ Země Koruny české nepatřily k oblíbeným a často zvoleným destinacím. Jejich návštěva se většinou omezila na hlavní město, zbytek oblasti sloužil spíše na průjezd. I přes tento „handicap“ evidentně přitáhly nezanedbatelné množství Angličanů, jejichž vyprávění slouží jako hodnotný a pozoruhodný pramen pro analýzu raně novověkých Čech a Moravy.

¹⁷¹ Srov. MATEI-CHESNOIU, Monica: *Early Modern Drama and the Eastern European Elsewhere: Representations of Liminal Locality in Shakespeare and his Contemporaries*. Madison 2009, s. 67.

5. OBYVATELÉ ČESKÝCH ZEMÍ

*Od té doby, co zde habsburský rod začal vládnout, Praha a další místa jsou zaplněny cizinci, obzvláště Němci, kteří jsou ze všech u Čechů nejméně oblíbení, zčásti kvůli starým svárům a zčásti proto, že jim závidějí. Stejná averze, jakou můžeme spatřit u Portugalců vůči Španělům, při určitých příležitostech vzrůstá a časem se stává přirozenou věcí.*¹⁷²

Dějiny Českého království byly již od středověku úzce propojeny s vývojem Svaté říše římské a tento fakt se nezměnil ani v průběhu raně novověkého období a silně ovlivňoval vnímání obyvatel celé oblasti. Vzájemný vztah českého státu a Říše byl dán především otázkou české suverenity, jež se v daném období nejrůzněji proměňovala, a osobou panovníka – nejen českého krále, ale i říšského císaře. Členové habsburské dynastie, kteří od roku 1526 zastávali post císaře, byli ve druhé polovině 16. století většinou také českými králi. Tento trend vyvrcholil vzpourou českých stavů v roce 1618, která byla ukončena jejich porážkou v bitvě na Bílé hoře o dva roky později. V následujícím období již byla problematika nástupnictví na český trůn definitivně v rukou habsburského rodu.¹⁷³

Historicko-politický vývoj Čech a Moravy byl silně ovlivněn příslušností obou zemí Koruny české jak k Říši, tak i k rakouským Habsburkům. Vzhledem k nejednoznačnosti autonomie Českého království v Říši a komplikovanosti vzájemného vztahu mezi zeměmi Koruny české, Habsburskou monarchií a Svatou říší římskou se naskytá otázka vnímání této problematiky anglickými cestovateli přijíždějícími ze země nacházející se mimo sféru říšského vlivu. Nelze s určitostí obecně stanovit, zda Angličani vnímali České království jako samostatný či závislý státní celek – v některých případech se této problematiky autoři vůbec nedotýkají, v jiných je evidentní, že se nad otázkou suverénního postavení země zamýšleli.

¹⁷² „How synce the house of Austria hath raigned, Prage and diues other places are filled with strangers, especially Germanes, who of all other are least loued of the Bohemians, partly because of ancyent quarrels, and partly for that they are ialous of them. The same dislike wee see the Portugalles have of the Spanyards, whereof rising upon particular occasions in time growes to a nature.“ PEYTON, J.: *The First Part of the observations*, f. 120v.

¹⁷³ K otázce postavení Českého království v rámci Říše, viz PÁNEK, Jaroslav: *Bohemia and the Empire: acceptance and rejection*. In: EVANS, R. J. W. – WILSON, Peter H.: *The Holy Roman Empire, 1495–1806. A European Perspective*. Leiden 2012, s. 121–142.

Cestovní deníky a kosmografie sepsané přibližně do poloviny 17. století naznačují, že země Koruny české měly v očích Západoevropanů mnohem výsadnější postavení než ostatní říšské celky. Fynes Moryson v kapitole nazvané „O císaři a císařství“ poznamenal o zvláštním statusu Čech během vlády Rudolfa II., že „jakkoliv tento zůstává svobodný a málo dbá o dědice, přece zvyk a veřejné blaho působí tak silně, že Čechy se zdají být dědičným královstvím austrijského domu, ať už ze strachu před mocným sousedním rodem, či že jsou právem pyšny na to, že císař sídlí v Praze, která je hlavním městem Čech.“¹⁷⁴ Koncem devadesátých let 16. století sepsal také John Peyton dílo plné postřehů o říšských oblastech, přičemž již z obsahu je patrné, že reflexi Čech zcela vyděluje a píše o Českém království zvlášť (kapitola: „The Relation of Bohemia“) na rozdíl od ostatních státních celků, které spadají do části „The Viewe of Germany“ (obr. 4).¹⁷⁵

Vztah Říše a Čech je o něco podrobněji vysvětlen v kosmografii Johna Speeda: „V našem popisu Německa jsme zařadili Čechy mezi ostatní provincie, a proto jim zde nebyla přisouzena větší vážnost než jiným. Záměrně je zde tedy prohlašujeme plnohodnotným královstvím, které kromě svého vlastního území (jak je nejběžněji geograficky vymezováno) má své podřízené regiony, vévodství a markrabství [...].“¹⁷⁶ Po třicetileté válce a také v průběhu 18. století byl výsadní a mimořádný status Čech již popisován jako součást jejich historie. S porážkou českých stavů na Bílé hoře se suverenita českého státu radikálně proměnila a byla zdůrazňována jejich podřízenost císaři či Habsburkům obecně. Charles Patin v druhé polovině 17. století v rámci svého cestopisu suše konstatoval, že dříve se jednalo o důležité království, které nyní spadá pod císaře.¹⁷⁷ Rukopis Richarda Pococka z první poloviny 18. století propojuje ztrátu české svobody s „přírozenou“ averzí vůči Rakušanům, která ovšem údajně platila i opačně. „Vypadají, že mají

¹⁷⁴ MORYSON, F. – TAYLOR, J.: *Cesta do Čech*, s. 79. Uvádím překlad z české edice Morysonova díla. V anglické verzi se citovaný úryvek a parafráze nachází zde: MORYSON, Fynes – MacLEHOSE, James (ed.): *An Itinerary Written By Fynes Moryson Gent. First in the Latine Tongue, and then translated by him into English: Containing His Ten Yeeres Travell Through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland, and Ireland*. 4. sv. Glasgow 1908, s. 251.

¹⁷⁵ PEYTON, J.: *The First Part of the observations*, f. 1r.

¹⁷⁶ „In our Description of Germany, we reckoned Bohemia but as a Prouince among the rest: and therefore she was mentioned there with no more solemnity, then the other parts were. We purpose here to declare it an entire Kingdome of itselfe: which besides her owne compass (as she is most commonly limited by Geographers) hath vnder-subjects, Dukedomes and Marquisates [...].“ SPEED, J.: *A Prospect*, s. 18.

¹⁷⁷ PATIN, Ch.: *Travels through Germany*, s. 272.

ještě nějaké zbývající ponětí o své svobodě, avšak museli přísahat věrnost císaři a jeho dědicům, mužským i ženským [...].“¹⁷⁸ Posledním a asi nejvýmluvnějším dokladem popisujícím postavení Čech je úryvek z textu Nathaniela Williama Wraxalla o Českém království jako jednom z mnoha regionů patřících pod Habsburskou říši: „Praha je v podstatě jen opuštěné hlavní město podřízeného království ztraceného mezi četnými a široce rozptýlenými provinciemi habsburské dynastie.“¹⁷⁹

Zajímavým ukazatelem pojetí vztahu Čech a Říše mohou být, jak již bylo naznačeno, také názvy kapitol, ale především tituly publikovaných cestopisných prací. U většiny cestopisných prací jsou v názvu vyjmenované hlavní navštívené oblasti – obsahují nejčastěji termín „Germany“, který Angličané používali buď pro označení německých zemí, nebo obecněji Říše, kam spadalo také České království. Existovalo ale několik výjimek: Fynes Moryson uvádí Čechy zvlášť jako „Bohmerland“ a do angličtiny přeložené cestopisy, Patinův a Keysslerův, využívají již tradiční termín „Bohemia“. Ostatní díla Čechy ve svém názvu zcela opomíjí. Tento fakt lze vysvětlit skutečností, že nejvíce cestopisů zahrnujících ve svém názvu slovo „Germany“ bylo publikovaných přibližně od poloviny 17. století a pak převážně ve století následujícím, tedy v době, kdy České království už zřetelně ztratilo své suverénní postavení a dle několika reflexí napříč tímto obdobím to cestovatelé bezesporu vedli v patrnosti.

Charakteristika českých zemí a jejich obyvatel představovala nedílnou součást téměř každého cestopisu. Jak bylo naznačeno výše, mohla být uváděna v kontextu říšské příslušnosti, ale nebylo to pravidlem. V rámci základního popisu českých zemí se obvykle objevila stručná stať vyjadřující se k povaze, vzhledu, jazyku a zvyklostem českých obyvatel obecně, případně byla zvláštní pozornost věnovaná jak obyvatelům Čech, tak Moravy. Obraz Čecha, potažmo Moravana, v očích anglického cestovatele se ovšem začal utvářet již před překročením hranic Českého království, což bylo ovlivněno několika faktory. V první řadě, podobně jako u jiných zemí, se i k Čechám vázalo několik typických obecně rozšířených

¹⁷⁸ „They seem to have remains of their notions of liberty, but they have been brought to swear allegiance to the Emperor and his heirs male or female [...].“ POCOCC, R.: *The Kingdom of Bohemia*, f. 122r.

¹⁷⁹ „Prague is, in fact, only the deserted capital of a dependant kingdom, lost among the numerous and widely scattered provinces of the House of Austria.“ WRAXALL, N. W.: *Memoirs of the courts*, s. 296.

národních charakteristik. Tyto byly v určité mutaci obsaženy v dostupných dobových historicko-zeměpisných kompendiích, či publikovaných cestopisných vyprávěních. Cestopisné zprávy mohly, ale nemusely přebírat neověřené informace týkající se charakteristických rysů, a nadto byly obohaceny o osobní zkušenosti s místními lidmi. K těmto informačním vlivům se během cesty, která vždy zahrnovala návštěvu několika dalších států, postupně přidala i osobní zkušenost s obyvateli jiných zemí, a tudíž se vytváření představy o Čechách rozrostlo o možnost komparace s příslušníky ostatních národností.¹⁸⁰

Výše zmíněný proces, částečně patrný z úvodního citátu pocházejícího z rukopisného díla Johna Peytona, se silně odráží v analyzovaných cestovních pojednáních. Národní charakteristiky a jejich vzájemné srovnávání umožňovaly přesněji vymezit a popsat odlišnosti lidí, s nimiž se cestovatel setkal.¹⁸¹ Zároveň, jak shrnuje Antoni Mączak, ve chvíli, kdy cestovatel dosáhl hranic své vlasti, začal žasnout nad všemi novými a zvláštními věcmi, což jej přivedlo k otázkám týkajícím se místních lidí: Jaká je jejich povaha? Jakým způsobem se liší? Ačkoliv se cizí cestovatelé velice dychtivě snažili porozumět místním lidem, byli si také vědomi celé řady předem nabytých stereotypů a předsudků, které převzali nebo vytvořili sami.¹⁸² Z tohoto důvodu je výsledný obraz Čechů zachycený v dobovém prameni často zvláštní kombinací zažitých národních charakteristik a osobní zkušenosti. Hranice mezi nimi je leckdy velice tenká či navzájem se prolínající, a k tomu je tento obraz obohacený o možné srovnání s jinými cizinci a v poslední řadě, i Angličana se sebou samým.

5.1. Vzhled a povaha

Pokusíme-li se s pomocí stručných charakteristik obsažených v dochovaných záznamech zrekonstruovat vzhled typického obyvatele raně novověkých Čech a Moravy, vynoří se před námi vysoký a silný člověk robustní

¹⁸⁰ Srov. KLUSÁKOVÁ, Luďa: *Cestou do Cařihradu, osmanská města v 16. století viděná křesťanskýma očima*. Praha 2003, s. 88–89.

¹⁸¹ Ve své době, především v alžbětinské a raně Stuartovské éře, byly tyto národní charakteristiky popisované v cestopisech velice oblíbeným a hojně využívaným nástrojem dramatiků pro konstrukt postavy cizince. Podrobněji zde: HOENSELAARS, Ton: *National Stereotypes in English Renaissance Literature*. In: BARFOOT, C. C. (ed.): *Beyond Pug's Tour: National and Ethnic Stereotyping in Theory and Literary Practice*. Amsterdam 1997, s. 85–86.

¹⁸² Srov. MAČZAK, A.: *Travel in Early Modern Europe*, s. 282.

postavy. Češi jsou v pramenech z konce 16. století shodně popsáni Fynesem Morysonem a Johnem Peytonem jako rozložití a vysocí, přičemž navíc Peyton zmiňuje, že jsou plavovlasí, pohlední a silní.¹⁸³ S touto charakteristikou se shoduje i historicko-geografické kompendium Johna Speeda z roku 1631, kde jsou obyvatelé českého království vyliční jako lidé „vysoké a statné postavy, s širokými rameny a silnou mohutnou hrudí, obecně se světlými vlasy, jež nosí v dlouhých kadeřích.“¹⁸⁴ S pevnou, silnou a vysokou figurou Čechů se setkáme i v záznamech Jamese Fräsera přibližně o třicet let později. Podle tohoto skotského cestovatele koresponduje jak postava, tak povaha místních obyvatel s atributy lva, kterého mají ve znaku.¹⁸⁵ K tomuto přirovnání se evidentně inspiroval v kronice olomouckého biskupa Jana Dubravia, jehož následně cituje.¹⁸⁶ Výše jmenované vzhledové znaky místních obyvatel pak potvrzuje i stručný odkaz v cestopisu lékaře Edwarda Browna z konce šedesátých let 17. století,¹⁸⁷ a také anonymní spis *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*, jenž se tohoto tématu dotýká jako jediný z cestovních deníků století následujícího a zároveň se vyznačuje tím, že uvedený popis vztahuje k obyvatelstvu jižní Moravy a ne Českému království obecně.¹⁸⁸

Ve srovnání s obecným vzhledem Čechů a Moravanů se těšilo mnohem většímu zájmu cestovatelů odívání a krása místních žen. Pouze z Morysonova cestopisu se dozvídáme asi nejdetailnější popis módy jak mužů, tak žen v českých zemích zaznamenaný Angličanem.¹⁸⁹ Oděv mužů přirovnává k Němcům s tím rozdílem, že Praha byla v této době díky přítomnosti císařského dvora velice multikulturní, a tudíž móda podléhala mnohem více cizím vlivům – moderní barvy byly zelená a žlutá, z látek hedvábí, aksamit či černé sukno, a oděv zdobený barevnými lemovkami a nepravými drahokamy. Urozené vdané paní měly vlasy učesané podobně jako anglické panny, dále nosily dlouhé vlečky a krátké kabátce. Podle Morysona: „Manželky měšťanů mívají na hlavách velké šedivé čepce, chlupaté jako šedivá králíčina a do tvaru včelího oulu, či malé nahnědlé sametové

¹⁸³ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 1399; PEYTON, J.: *The First Part of the observations*, f. 120v.

¹⁸⁴ „They are of tall and portly personage, broad shouldered and strong breasted, generally yellow haired, which they weare long and curled.“ SPEED, J.: *A Prospect*, s. 17.

¹⁸⁵ FRASER, J.: *Triennial Travels*, f. 51r.

¹⁸⁶ DUBRAVIUS, Jan: *Io. Dvbravii Olomvzensis Episcopi Historia Boiémica*. Basileae 1575, s. 2.

¹⁸⁷ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 128.

¹⁸⁸ *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*, s. 291.

¹⁸⁹ K odívání v raném novověku v českých zemích a Evropě, viz KYBALOVÁ, Ludmila: *Dějiny odívání: (15. a 16. století): renesance*. Praha 1996; Táž: *Barok a rokoko*. Praha 1996.

čepečky přilehlé těsně k hlavě, v zadní části rozstřižené a s vystupujícím lemem. Na nohou nosí bílé vysoké botky, na špicích zdobené sametem. Na ramenou se však pyšní širokými rukávci, jež na rozdíl od Němců drží za nejpěknější.“¹⁹⁰

John Taylor, známý jako vodní básník, své dojmy zřetelně vyjádřil v rýmované formě:

„Já zřel tam jednu, která, na mou čest,
jak královna se nesla v šatech svých,
ač její muž byl pouhý komeňík.
Co šašek barevná a - Božemůj -
dech voněl jí jak cukrovaný hnůj,
však kabát z atlasu mít musela olemovaný kůží sobola
(ač, kdopak ví, mohl to králík být),
krajkový límec, tyl a aksamit
a k šanování chyb na těle svém
všude jen pudr, parfém, šmink a krém.“¹⁹¹

Taylorova kritika se nevztahuje na Češky obecně, ale týká se konkrétně pražských žen, na což navazuje i o století později lady Mary Wortley Montagu, která po své návštěvě Prahy v roce 1716 píše, že zde bydlí lidé, kteří nemají dostatek financí žít ve Vídni a místní dámy imitují vídeňskou módu podobně jako ženy z Exeteru tu londýnskou, „to znamená, že jejich nápodoba je mnohem více přehnaná než originál. Není snadné popsat, jak pozoruhodné modely vymýšlejí. Člověk je tak ztracen v ozdobách hlavy a spodničkách, že by kvůli turistům měly mít občas napsané na zádech, ‚Toto je žena,‘ stejně jako kreslíř symbolů někdy musí napsat, ‚Toto je medvěd.‘“¹⁹² Ani další dochované hodnocení pocházející z konce 18. století není k obyvatelkám Prahy více lichotivé než předchozí dvě. Hester Lynch

¹⁹⁰ MORYSON, F. – TAYLOR, J.: *Cesta do Čech*, s. 78. Uvádím překlad z české edice Morysonova díla. V anglické verzi se citovaný úryvek a parafráze nachází zde: MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 4. sv., s. 212.

¹⁹¹ MORYSON, F. – TAYLOR, J.: *Cesta do Čech*, s. 194. Uvádím překlad z české edice Taylorova díla, jelikož zachovává stejný tón jako originální verze básně a vystihuje autorův záměr. V anglické verzi se citovaný úryvek nachází zde: TAYLOR, J.: *Taylor his travels*, f. D2r.

¹⁹² „[...] that is, their imitation is more excessive than the original. Tis not easy to describe what extraordinary figures they make. The person is so much lost between head-dress and petticoat, that they have as much occasion to write upon their backs, ‘*This is a Woman*,’ for the information of travellers, as ever sign-post painter had to write, ‘*This is a Bear*.’ WORTLEY MONTAGU, M. – Lord WHARNCLIFFE (ed.): *The letters and works*, s. 309.

Piozzi odsuzuje místní módu jako zaostalou a přirovnává zdejší odívání ke stylu, jenž byl vlastní ženám z nižších londýnských obchodních vrstev, které takto oblékaly své devíti až dvanáctileté dcery přibližně před 15 lety: „Dámy vypadají spíše než cokoli jiného jako maškary, jak sedí ve svých lóžích v opěře, v bohatě zdobených čepcích nebo zářivých růžových či modrých saténových čelenkách vepředu s hermelínem či sobolí kožešinou, doplněné těžkou zlatou ozdobou visící u levého ucha, a žádný pudr, což jim dodává dívčí vzhled.“¹⁹³

Zcela opačný názor ovšem zastává hned několik cestovatelů mužského pohlaví, kteří také navštívili Prahu v průběhu 18. století. V rukopise Richarda Pococka se dočteme, že ženy se oblékají hezky, zato pánové, obzvlášť věkově starší příslušníci vyšší šlechty, mají velice fádňí styl.¹⁹⁴ Thomas Nugent nahlíží na módu Pražanek pocházející z okruhu vyšší šlechty kladně – je na stejně dobré úrovni, jako mají Francouzky, přičemž podle něj se i ostatní ženy z lepších vrstev oblékají vkusně – a přirovnává jejich styl k Řekyním.¹⁹⁵

Obecně jsou české ženy vylíčeny jako pohledné. Cestopis *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734* přirovnává vzhled žen z Čech a Rakouska k saským dámám, které jsou v obecném povědomí vnímány jako nejkrásnější ženy ze všech německých oblastí. Nicméně, jak autor uvádí, je důležité vyslovit vlastní názor a nepřebírat obecné stanovisko, a proto si dovolí tvrdit, že jsou možná i hezčí.¹⁹⁶ Při průjezdu jižní Moravou dále zmiňuje, že i místní dívky se zdají býti „dosti hezké“.¹⁹⁷ Podobně John Owen využívá srovnání s rakouskými ženami: „Byl jsem více potěšen českými než rakouskými dívkami. Prvně jmenované jsou ve skutečnosti méně půvabné, ale co chybí jejich vzhledu, je nahrazené v jejich povaze a fascinující přirozenosti. Jejich rysy nejsou pravidelné, a ani výraz obličeje bezchybný, avšak příroda jim dala osobní kouzlo, které člověk musí poznat, jelikož ho není vždy možné popsat. Jejich šat je neuspořádaný, ale nepostrádá eleganci, a jejich obecný zevnějšek je vysoce atraktivní.“¹⁹⁸

¹⁹³ „The ladies too looked more like masquerading figures than any thing else, as they sat in their boxes at the opera, with rich embroidered caps, or bright pink and blue satten head-dresses, with ermine or sable fronts, a heavy gold taffel hanging low down from the left ear, and no powder; which gives a girlish look.“ PIOZZI, H. L.: *Observations and reflections*, s. 318–319.

¹⁹⁴ POCOCK, R.: *The Kingdom of Bohemia*, f. 88r.

¹⁹⁵ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 238.

¹⁹⁶ *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*, s. 324.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 291.

¹⁹⁸ „I was more pleased with the Bohemian than the Austrian girls. The former are, indeed, less fair, yet what they want in complexion, is amply supplied by form, and fascinating simplicity. Their features are not regular, nor are their countenances correct; yet nature has given them charms, which

Z poznámek Nathaniela Wraxalla se dalšího kladného, ani záporného stanoviska na adresu ženské části populace Čech a Moravy nedočkáme, nicméně po průjezdu celou Moravou byl ve Slezsku – v Těšíně – zcela „zasažen“ šatem žen: „Nosí něco na způsob bílého prostěradla, jež je svázané nebo obtočené okolo jejich hlavy, a jež jim nesahá dále než po kolena. Jejich nohy a chodidla jsou holá. Mají skutečně spíše vzhled osob procházejících se v rubáši než žijících bytostí.“¹⁹⁹

Z analyzovaných záznamů je patrné, že s výjimkou Taylora a Morysona téměř veškerá svědectví týkající se zevnějšku obyvatel pochází z 18. století. Nejčastějším tématem, jež cestovatelé komentovali ve vztahu k vzezření místních obyvatel, bylo odívání a krása žen. Zatímco starší prameny mají evidentně tendenci spíše přejímat obecný popis z historicko-zeměpisných kompendií, případně dřívějších cestopisů, a omezují se na všeobecně známé charakteristiky, s příchodem 18. století se tento přístup mění ve více osobní hodnocení plná konkrétních příkladů v souladu s proměnou cestopisné literatury v návaznosti na zájem čtenářů.²⁰⁰ Představy vnější podoby místních obyvatel mohly nabýt konkrétních rozměrů díky ilustrativním malbám postav v dobové historicko-zeměpisné literatuře²⁰¹ či na okrajích map a vedut měst.²⁰² Asi nejpodstatnějším zdrojem referujícím o evropském oblékání jednotlivých společenských vrstev byly soubory portrétů mužů i žen, o jejichž čtenářské oblibě svědčí četné publikace, které vycházely tiskem od druhé poloviny 16. století.²⁰³ K nejzajímavějším dílům tohoto typu se bezesporu řadí soubor rytin českého umělce Václava Hollara *Theatrum Mulierum sive Varietas atque Differentia Habituum Foeminei sexus diuersorum Europae nationum* (Divadlo žen aneb rozmanitost a rozdílnost oblečení žen různých evropských národů) čítající přes 100 grafických listů znázorňujících oblečení

must be felt, though they cannot always be defined. Their dress is wild, and not ungraceful; and their general appearance is, in a high degree, prepossessing.“ OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 419.

¹⁹⁹ „I could not help being struck with the Dress of the Women. They wear a sort of white sheet which is tyed or wrapped about their heads, and which descends no lower than to their knees. Their Legs and Feet are bare. They really have the appearance of Persons walking about in their Shrouds, more than of living Creatures.“ WRAXALL, N. W.: *Tour from Vienna thro' Moravia*, s. 10.

²⁰⁰ O proměnách cestovatelského diskurzu v 18. století podrobně: TURNER, K.: *British travel writers in Europe*, s. 49–54.

²⁰¹ Např. u Borda se setkáme se zobrazením urozeného muže a ženy (obr. 5), viz: BORDE, A. – BARNES, M. (ed.): *The Fyrst Boke*, s. 166–67.

²⁰² Např. Speedova mapa Čech je shora lemovaná vedutami českých měst (obr. 6) a po stranách deseti postavami v dobovém oblečení představujícími různé vrstvy obyvatel od prostého muže a ženy až po krále či královnu. Viz SPEED, J.: *A Prospect*, s. 17–18.

²⁰³ Podrobněji o tomto tématu KAŠPAROVÁ, J.: *České země a jejich obyvatelé*, s. 57–62.

evropských žen první poloviny 17. století. Tato kolekce byla publikována v Londýně v roce 1643 a o rok později vyšla tiskem znovu pod odlišným názvem *Aula Veneris* (*Venušin chrám*). České ženy jsou zobrazeny na pěti ilustracích zobrazujících představitelky různých sociálních vrstev (obr. 7): *Rustica Bohemica* (venkovanka), *Mercatoris Pragensis Uxor* (žena kupce), *Mulier Pragensis* (pražská měšťanka), *Ciuis Pragensis filiam* (dcera pražské měšťanky) a *Nobilis Mulier Bohemica* (šlechtična).

Ve srovnání s popisem vnější podoby je soubor vnitřních charakteristik mnohem bohatší. První detailní záznam věnovaný charakteru českých mužů a žen pochází od Fynese Morysona, který jejich povaze a způsobům věnuje celou podkapitolu. Přirovnává Čechy k Němcům, jimiž jsou obklopeni téměř ze všech stran, a také Polákům. Podle jeho mínění se Češi podobají více Polákům a od Němců se notně liší a to i přes to, že v hlavním městě Praze sídlí mnoho let dvůr německých císařů a lidé se způsoby a chováním velmi přiblížili těm německým. Zatímco Němci jsou strozí a nepřívětiví, „takovou vlídnost a zdvořilost, s nimiž jsem se u Čechů – jak pánů, tak prostých lidí – setkal, a to zejména prostřednictvím milých oslovení a častého smekání klobouků jako výrazu úcty při pozdravu, jsem nezažil u nikoho jiného.“²⁰⁴ Poláci se v tomto ohledu k Čechům velmi blíží, ale důvod jejich zdvořilého vystupování Moryson spatřuje spíše ve snaze obdržet od ostatních úctu a respekt, jelikož oni nikdy nejsou těmi, kteří by ji vzdali jako první. Ve srovnání s tím se mu zdá, že chování Čechů je upřímné a přirozené.

Ke slušnému a přívětivému chování vůči cizincům se odkazují i cestovatelé v průběhu 17. a 18. století. Edward Brown v tomto kontextu rozděluje vyšší a nižší sociální vrstvy v Čechách, přičemž první z nich tuto charakteristiku splňují bez výhrad, zatímco běžní lidé jsou spíše divocí, hrubí a hádaví, zvláště když se napijí.²⁰⁵ John Owen přijel do Čech s představou primitivní a nepřívětivé náтуры místních lidí, ale ihned po příjezdu do Prahy svůj stereotypní názor změnil, protože se ho velmi pohostinně ujala jedna z rodin.²⁰⁶ Odkaz na neuvěřitelnou přívětivost moravských měšťanů nalezneme o pár let později i u Samuela Lewkenora, který o

²⁰⁴ „For I neuer founde greater humanity and curtesye in any people, then in the Bohemians, both gentlemen and Plebeians, espetially in gentile wordes wjth frequent putting off theire Hatts to honor [...] those they did meete.“ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 1398–99.

²⁰⁵ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 128.

²⁰⁶ OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 496.

své návštěvě města Olomouce poznamenal: „Lidé a obyvatelé tohoto města přijímají cizince s neobyčejnou vlídností, se kterou jsem se osobně setkal, když jsem u nich pobýval.“²⁰⁷ Přátelské chování Olomoučanů vyzdvihuje o 170 let později i Joseph Marshall.²⁰⁸ Jako laskavé a zdvořilé pak souhrnně představuje jak Moravany, tak Čechy anonymní spis *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*.²⁰⁹

Další, podle Morysona, obecně platnou vlastností pro všechny slovanské národy, již mají Češi a Poláci společnou, je odvaha a statečnost, které Češi prokázali v husitských válkách.²¹⁰ James Fraser přirovnává na základě Dubravia statečné české muže náturou ke lvovi,²¹¹ Edward Brown je popisuje jako dobré válečníky bojující ve slavných bitvách jak doma, tak v zahraničí, a stejně tak hodnotí i Moravany.²¹² Thomas Nugent tyto charakteristiky potvrzuje, ale dodává, že jak vyšší, tak nižší šlechta není ochotná sloužit u vojska – důvodem je jejich zvyk být absolutními vládci na svém panství, a proto se příliš nestarají o svou přítomnost u dvora ve Vídni, kde by museli poslouchat panovníka. Poddaní slouží šlechtě jako vazalové, jsou hrubí a hodně závislí na krádežích a zlodějině.²¹³

Morysonův současník, John Peyton, shledává české obyvatele, a to „obou pohlaví nevyjímaje, jako líné, dychtivé změnit vládu i náboženství, holdující alkoholu, závidějící cizincům, zvláště když se usadí v jejich zemi a prosperují díky své pracovitosti.“²¹⁴ Lenost Čechů vychází podle něj z úrodnosti půdy, dostupnosti jídla a dobré služby jejich poddaných. Ve svém rozboru českého charakteru se detailněji věnuje vyšším vrstvám – místní šlechtu kritizuje za naduté a rozmařilé chování, zmiňuje přítomnost císařského dvora v Praze, kvůli němuž musí šlechta zlepšit svůj vztah k cizincům a to skrze obchodní aktivity. Averse k cizincům má podle jeho mínění kořeny v českých dějinách, kdy starodávne zákony nepovolovaly cizím příslušníkům získat moc. Nicméně poté, co místní rod vymřel, ujal se vlády v Čechách cizí panovník z rodu Habsburků a do Prahy přišli Němci. Odpor Čechů

²⁰⁷ „The people and inhabitants of this cittie entertaine strangers with incredible humanity, of which I myself had good experience at my being among them.“ LEWKENOR, S.: *A Discourse*, f. 59r.

²⁰⁸ MARSHALL, J.: *Travels Through Holland*, s. 314.

²⁰⁹ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 294.

²¹⁰ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 1399–1400.

²¹¹ FRASER, J.: *Triennial Travels*, f. 51r.

²¹² BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 119, 128.

²¹³ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 57.

²¹⁴ „[...] idle, desyrus of change in gouernmt, and religion, great drinkers, en[u]yous of strangers, especially if they seat themselues in their land, and thriue by their industry: both sexes incontinent.“ PEYTON, J.: *The First Part of the observations*, f. 120v.

k Němcům připomíná Peytonovi nesnášenlivost Portugalců vůči Španělům. Pramení jednak ze starých svárů mezi oběma národy, ale jak již zmínil dříve, i ze závisti. Zároveň upozorňuje, že tato averze se v lidech většinou zakoření a postupně se stává jejich neoddělitelnou součástí; na tomto příkladu v podstatě ukazuje, jak se vyvíjí a vznikají klasické stereotypní národní charakteristiky.²¹⁵

Velice často byli Angličané udiveni tím, jak velice zbožní jsou lidé v Čechách. S tímto znakem se poprvé setkáme v obecné příručce pro cestovatele od Thomase Palmera, jenž považuje náboženství za jeden ze základních rysů země, s nímž musí být cestovatel podrobně obeznámen. Horlivá zbožnost Čechů je zde přirovnávána k jejich německým sousedům, tentokrát Sasům.²¹⁶ S nevídanou zbožností souhlasí i Patinův, Pocockův a Owenův cestopis. Jelikož se v jejich případech jedná až o pobělohorské vnímání Čech, oddanost víře je uváděna v souvislosti s kultem svatých a zázračnými schopnostmi nejrozličnějších náboženských artefaktů. Zbožná povaha obyvatel je na jedné straně obdivována, na straně druhé prochází i kritickou reflexí – například Charles Patin ve svých zápisech podotýká, že „nemusí věřit všemu, k čemu je jejich pomýlená horlivost vede“,“²¹⁷ a Richard Pococke ji přičítá na vrub častým morovým ranám.²¹⁸ John Owen o své návštěvě Prahy píše: „Nevybavuji si, že bych na jiném místě viděl tolik do očí bijících symbolů zbožnosti. Všechny rohy ulic, mosty a veřejné budovy jsou zdobeny kříži, obrázky Panny Marie všech velikostí a podob, a sochami svatých všech zemí, různé kvality, věku i pohlaví.“²¹⁹ S Prahou pak komparuje i další města a vesnice, kterými projížděl, nicméně dodává, že větší oddanost Bohu je vidět v těch místech, která jsou evidentně chudší a méně prosperující.²²⁰

Při popisu ženské části populace je nutné se vrátit zpět k Morysonovi. Alžbětinský cestovatel využívá spíše komparaci s německými ženami, které jsou všeobecně proslulé jako cudné a zdrženlivé, což o českých ženách nemůže tvrdit. Důvodem jeho negativního hodnocení je kladný vztah Češek, podobně jako jejich

²¹⁵ PEYTON, J.: *The First Part of the observations*, f. 120v.

²¹⁶ PALMER, T.: *An Essay of the Meanes*, s. 74.

²¹⁷ „[...] yet I do not think myself oblig'd to believe every thing that their mistaken zeal suggests to 'em.“ PATIN, Ch.: *Travels through Germany*, s. 275.

²¹⁸ POCOCK, R.: *The Kingdom of Bohemia*, f. 117r.

²¹⁹ „I do not recollect to have seen so many glaring marks of devotion in any place. The corners of the streets, bridges, and public buildings, are all ornamented with crucifixes, images of the Virgin of all sizes and complexions, and statues of Saints of every country, condition, age, and sex.“ MOORE, J.: *A view of society and manners*, s. 253.

²²⁰ Tamtéž, s. 255–56.

mužských protějšků, k pití alkoholu a návštěvám šenků bez doprovodu muže.²²¹ K těmto vlastnostem přidává John Taylor zejména pýchu a fintivost.²²² V kontrastu s Morysonovým hodnocením je názor pocházející z anonymního díla *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*, který je sice také komparuje s Němkami, konkrétně saskými, jejich povahu velice oceňuje, nicméně žádný rozdíl s českými ženami zde neshledává.²²³

Výše načrtnuté povahové rysy Čechů a Moravanů jsou, jak někteří autoři sami uvádí, inspirované jinými zdroji, a tudíž stereotypně přebírané. Z českých kronik je prokazatelná znalost Dubraviova díla, z něhož čerpal ve svém cestopisném vyprávění James Fraser. Co se týče anglických historicko-geografických kompendií, stručnou informaci je možné získat již z krátké kapitoly o českém království pocházející z pera Andrewa Borda ze čtyřicátých let 16. století, jenž obyvatele Čech charakterizuje jako tvrdohlavé a poměrně namyšlené, kteří mu poměry a způsoby připomínají urozené Němce.²²⁴ Z díla Petera Heylyna se dozvíme trochu delší popis: šlechta je odvážná a má smysl pro čest, poddaní se oddávají pití a obžerství, ovšem ve srovnání s ostatními německými národy mnohem umírněněji.²²⁵ Na něj navazuje Speedova kosmografie, podle níž se k českým lidem neváže žádný špatný povahový rys – „oplývají velkou odvahou, což jde ruku v ruce s pýchou, ctižádostí, domýšlivostí, pohrdáním druhými a podobnými slabostmi nejsilnějších lidí.“²²⁶ V těchto obecných popisech lze nalézt jistý vliv na následné cestopisné prameny, nicméně u většiny cestovatelů je evidentní, že i pokud přejímají tradiční národní charakteristiky, vyrovnávají se s nimi na základě svého osobního názoru.

5.2. Jazyk

Zatímco analýza vnějšího vzhledu a vnitřních povahových vlastností neodhalila příliš rozporuplné vnímání obyvatel Čech a Moravy, jazykové

²²¹ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 1399–1400.

²²² TAYLOR, J.: *Taylor his travels*, f. D2r–v.

²²³ *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*, s. 324.

²²⁴ „The people of Boeme be opinionatyne, stnading much in theyr owne conceits. Theyr condicions and maners be much lyke to the Hygh Almayns.“ BORDE, A. – BARNES, M. (ed.): *The Fyrst Boke*, s. 167.

²²⁵ HEYLYN, Peter.: *Cosmographie*. London 1682, s. 77.

²²⁶ SPEED, J.: *A Prospect*, s. 17.

dovednosti místních lidí jsou velice často hodnoceny pro obě země českého království separátně. Cestovatelé v průběhu celého raně novověkého období zaznamenávají paralelně užívání jak českého, tak německého jazyka, přičemž u druhého z nich byla úroveň vnímána jako velice různorodá – v pramenech se objevuje označení *high/ low Dutch* anebo obecně *German*. Mateřský jazyk je cestovateli pojmenován nejobvykleji jako slovanský (*Sclavonian*) a méně často jako český (*Bohemian*), případně bývá blíže specifikován jako jeden ze slovanských dialektů, jazyk slovanského původu či starý slovanský jazyk.

Na sklonku 16. století se podle Morysona i Peytona v Českém království mluvilo česky (starý slovanský jazyk) s výjimkou Prahy, kde téměř všichni používali němčinu, a Morava měla svůj vlastní, od Čech mírně se odlišující dialekt.²²⁷ Tento názor rozporuje Lewkenorův záznam zdůrazňující, že na Moravě venkované i měšťané hovořili „zkaženou a primitivní němčinou.“²²⁸

Heylynova podobně jako Speedova kosmografie z dvacátých let 17. století zmiňuje jako běžnou řeč slovanský jazyk, přičemž John Speed se speciálně věnuje jazyku Moravanů, jenž je podle něj zmatený a smíšený, slovanského, českého a germánského původu.²²⁹ V polovině století popsal James Howell v jednom ze svých dopisů původ slovanského jazyka obecně a vyzdvihl jeho užívání v zemích sousedících s Německem, tzn. v Čechách, Polsku a Slezsku. Bilingvní společnost v této oblasti nejvíce zaujala Jamese Fräsera, který explicitně zdůrazňuje, že „věc stojící za povšimnutí je místní jazyk,“ jelikož ve středu království, tj. v Praze, kde pobýval, se hovoří velice vytríbeným německým jazykem, ale běžný a mateřský jazyk je slovanský.²³⁰ Jeho pozorování potvrzuje následně i Edward Brown, který navíc dodává, že při cestě napříč zemí si ověřil, že mnoho lidí hovoří výborně německy i mimo hlavní město.²³¹

Nejrůznější varianty německé, slovanské či české řeči se opakují i napříč cestopisy 18. století. Zajímavý postřeh se angličtí čtenáři dozvěděli z původně

²²⁷ MORYSON, Fynes – MacLEHOSE, James (ed.): *An Itinerary Written By Fynes Moryson Gent. First in the Latine Tongue, and then translated by him into English: Containing His Ten Yeeres Travell Through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland, and Ireland*. 1. sv. Glasgow 1907, s. 138; KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 1403; PEYTON, J.: *The First Part of the observations*, f. 120r.

²²⁸ „[...] a kind of corrupt and barbarous Dutch.“ LEWKENOR, S.: *A Discourse*, f. 59r.

²²⁹ HEYLYN, P.: *Cosmographie*, s. 77; SPEED, J.: *A Prospect*, s. 17–18.

²³⁰ „Thing noticeable is the language of this place.“ FRASER, J.: *Triennial Travels*, f. 48v.

²³¹ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 125.

německého Keysslerova deníku, který „české nářečí vnímá na poslech jako tvrdší ve srovnání se slovanskými dialekty, většinou užívanými v okolních státech, jež mění některé souhlásky za samohlásky. Dámy pak hovoří směsicí němčiny a češtiny.“²³² V díle *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734* je opět upozorněno na jazykovou odlišnost na Moravě, konkrétně její jižní části, kde se lidé dorozumívají „kombinací vynikající němčiny a moravských jazyků.“ Autoři byli údajně informováni, že moravské nářečí se notně odlišuje od slovanského, českého i polského.²³³ Zatímco obyvatelé Moravy i Polska Čechům výborně rozumí, lidé z Čech se s Moravany příliš dobře nedomluví. Hodnocení jazykových dovedností Pražanů se nijak neliší od předchozích cestopisných zpráv, němčina je spojena konkrétně se Starým Městem a čeština s Novým Městem a Malou Stranou.²³⁴ Tento cestopis poprvé rozšiřuje jazykovou analýzu Českého království i o latinu, jež významně pomohla při dorozumívání se s místními, když selhala němčina. Alespoň povrchní znalost latiny měli lidé jak vysokého, tak nízkého původu a velice často mluvili velmi vytríbenou latinou.²³⁵ Při průjezdu Slavonicemi nedaleko Telče autor spisu poznamenává, že místní lidé hovořili latinsky poměrně plynně.²³⁶ Z analyzovaných pramenů se problému dorozumění dotkl ještě Charles Burney, který se pomocí němčiny snažil od hudebníků zjistit bližší informace o hudební výchově dětí ve školách. Podle jeho slov se ovšem německy mluví v této zemi málo a lidé obecně hovoří slovanským dialektem. Nicméně díky italštině si o tomto tématu pohovořil s panem Segerem, jedním z muzikantů, jenž byl velmi komunikativní.²³⁷

V průběhu 18. století se cestovatelé střídavě přiklání buď k většímu užívání německého či českého (slovanského) jazyka; jejich pozorování jsou často protichůdná.²³⁸ Podle Thomase Nugenta je mateřský jazyk českých obyvatel velice

²³² „The Bohemian dialect is somewhat harsher than that of their neighbours, who mostly use the Slavonian, and change several consonants, and especially the liquid/ into vowels. The ladies here use a mixture of the German and Bohemian dialects.“ KEYSSLER, Johann Georg: *Travels Through Germany, Bohemia, Hungary, Switzerland, Italy and Lorrain*. 4. sv. London 1757, s. 84.

²³³ „[...] a composition made up of the High Dutch and Moravian tongues.“ *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*, s. 284.

²³⁴ Tamtéž, s. 316.

²³⁵ Tamtéž, s. 294–5.

²³⁶ Tamtéž, s. 291.

²³⁷ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, s. 14.

²³⁸ Jazyk užívaný místními obyvateli reflektují v 18. století dále následující cestovatelé: Richard Pococke (v rukopise), Thomas Nugent, Charles Burney, Nathaniel William Wraxall (v rukopise), John Owen.

melodický, nicméně lidé, především pak šlechta, ho opomíjí a dávají přednost německé řeči.²³⁹ Charles Burney se naopak setkal se špatnou znalostí němčiny a dle jeho zkušenosti se napříč Českým královstvím užívá primárně slovanské nářečí.²⁴⁰ John Owen pak zdůrazňuje hojné užívání obou řečí a poukazuje na bilingvní nápisy názvů ulic v Praze.²⁴¹ I přes nesoulad těchto názorů v německo-české jazykové problematice je z pramenů zřejmé, že v průběhu 18. století se vytrácí snaha popisovat odlišnosti jazyka užívaného v Čechách a na Moravě – s tímto jevem se setkáváme pouze u výše zmíněného anonymního cestopisu.

Dominance češtiny, nebo němčiny byla proměnná v čase, a cestovatelé tudíž reflektovali pouze stav v době své návštěvy. Převaha jednoho jazyka nad druhým proto vycházela z aktuální situace, která se měnila, jak je patrné z pramenné základny 16. až 18. století. Z tohoto důvodu mohou být jejich osobní postřehy odlišné, co se týče používání německého a českého jazyka.

Cestopisné prameny obsahují i několik praktických příkladů týkajících se česko-německé jazykové vybavenosti. Fynes Moryson ve své obsáhlé pasáži věnované místnímu právu podotýká, že ačkoliv v Praze téměř všichni mluví německy, soudní spory jsou vedeny v českém jazyce v souladu s nařízením země.²⁴² John Peyton vysvětluje užití českého jazyka na vrub německého na příkladu vztahu české šlechty k německému panovníkovi – veškeré žádosti a stížnosti musí být vyřčeny česky, tento obyčej vychází ze starých statut, avšak má to své opodstatnění i z toho důvodu, že ti, kteří slouží v Říši a jsou dlouhodobě pryč, by jinak zapomněli svůj rodný jazyk, kdyby ho nemuseli užívat alespoň při těchto oficiálních aktech.²⁴³ Příklad z rukopisu Jamese Fräsera se vztahuje ke konventu irských františkánů, který při svém pobytu v Praze navštívil: „Slyšel jsem otce Briana kázat ve slovanském jazyce s takovou výřečností jako by byl místní, a sklídl obrovský potlesk od všech svých posluchačů.“²⁴⁴ Poslední ukázkou je reference Burneyho hudebního cestopisu k divadelním představením v Praze. Ač bohužel nespatriil žádnou operu, protože město navštívil mimo sezónu, uvádí, že „německé

²³⁹ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 58.

²⁴⁰ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, s. 14.

²⁴¹ OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 497.

²⁴² MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 4. sv., s. 282.

²⁴³ PEYTON, J.: *The First Part of the observations*, f. 120r.

²⁴⁴ „I heard Father Brian preach in the Sclavonian tongue with as great volubility as the natives and had the applause of all his hearers....“ FRASER, J.: *Triennial Travels*, f. 49v.

a slovanské hry se konají třikrát týdně, což je v současnosti jediné veřejné vystoupení v Praze jakéhokoliv druhu.“²⁴⁵

S reflexí jazyka v Čechách a na Moravě souvisí také otázka, jak problematické bylo pro Angličany cestovat přes české země z hlediska jejich jazykové vybavenosti. Jelikož jedním z hlavních motivů cestování bylo rozšíření jazykových znalostí, lze u většiny cestovatelů předpokládat zběhlost v několika jazycích. Latina byla v raně novověké Evropě jazykem práva a správy, a v mezinárodním diplomatickém psaném styku byla hojně využívána i v průběhu celého 17. století – její dominance postupně vymizela až v následujícím století ve prospěch francouzštiny. V rámci cestování užitečnost latiny přetrvávala během celého raně novověkého období a to ve své mluvené formě; ve středovýchodoevropských zemích ji dle nejrozumnějších cestopisných referencí bylo možné využít i při komunikaci s běžnými lidmi, a plnila tak funkci obecného jazyka.²⁴⁶

Pokud Angličané vyrazili do Evropy na *grand tour*, získali v jejím průběhu základy italštiny a francouzštiny, jelikož Francie a Itálie patřily do základního itineráře všech těchto vzdělávacích cest. V případě diplomatů byla nadprůměrná jazyková vybavenost samozřejmostí a ani běžný cestovatel se nemohl spokojit pouze s mateřskou angličtinou. Znalost angličtiny v raném novověku byla v ostatních evropských státech velmi vzácná a situace se začala proměňovat až ke konci 17. století, kdy dokladů o výuce anglického jazyka pomalu přibývá podobně jako překladů anglických děl do ostatních evropských jazyků.²⁴⁷ Obecně lze říci, že z cizích evropských jazyků se Angličané nejčastěji učili italštinu, francouzštinu a španělštinu kvůli obchodním, diplomatickým a kulturním zájmům.²⁴⁸

Vzhledem k tomu, že české země byly obklopeny německy mluvícími státy, je možné předpokládat, že cestovatelé pohybující se ve středoevropském prostoru byli schopni komunikace v německém jazyce alespoň na základní úrovni. Nicméně, jak je patrné z některých jejich postřehů, na území Čech a Moravy, s výjimkou Prahy, leckdy převládal český jazyk a jeho nejrozumnější jazykové variace, především

²⁴⁵ „German and Sclavonian plays are performed three times a week, which are, at present, the only public exhibitions at Prague.“ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, s. 15.

²⁴⁶ Srov. BURKE, Peter: *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*. Praha 2004, s. 43–44.

²⁴⁷ Srov. Tamtéž, s. 103–104.

²⁴⁸ Srov. SUMILLERA, Rocío G.: *Language Manuals and the Book Trade in England*. In: PÉREZ FERNÁNDEZ, José María – WILSON-LEE, Edward (eds.): *Translation and the Book Trade in Early Modern Europe*. Cambridge 2014, s. 61.

různorodé dialekty v moravském regionu. Z přívlasků, jimiž češtinu a její dialekty častovali, je zřejmé, že tento slovanský jazyk pro ně představoval zcela nesrozumitelnou řeč, jejíž základy se ani nesnažili ovládnout.

5.3. Společnost a její zvyklosti

První anglické cestovatele, kteří v sedmdesátých a osmdesátých letech 16. století zavítali do Prahy, spojoval edukativní a poznávací charakter cesty. Philip Sidney, Robert Sidney, Arthur Throckmorton, George Carew a Stephen Powle navštívili Čechy v rámci své *grand tour* – jejich společným znakem bylo především nepravidelné vedení psaných záznamů o průběhu cesty.²⁴⁹ Z dochované korespondence či deníků je tedy možné pouze částečně zrekonstruovat, jak tyto vzdělávací cesty v alžbětinské době probíhaly na rozdíl od následujícího období, které zaznamenává obrovský rozkvět poznávacích a studijních cest, jejichž nedílnou součástí bylo psaní cestovních deníků určených často i pro širší okruh čtenářů. Z písemných zmínek si lze vytvořit obrázek o síti kontaktů a známostí, které mladí Angličané ve střední Evropě získali, což bylo důležité s ohledem na jejich budoucí politicko-diplomatické služby. Nicméně tyto první anglické *grand tour* neposkytují hodnocení navštívených míst, jejich náhled na místní tradice, život a povahu obyvatel.

Jedním z příkladů je korespondence Philipa Sidneyho, jehož návštěva kontinentu je i přes komplikovaný itinerář cesty považovaná historiky za první kompletní *grand tour* podniknutou Angličanem, o které se dochovalo dostatek písemných záznamů. Philip Sidney získal během svého pobytu u evropských dvorů mnoho cenných zkušeností – seznámil se s politickým fungováním jednotlivých států, získal vzdělání v oblasti umění a především si vybudoval rozsáhlou síť kontaktů s vládci, vzdělanci, politiky, diplomaty a umělci pocházejícími z různých evropských měst.²⁵⁰ Analýza zachovaných dopisů umožňuje drobnou sondu do politického dění v Čechách v letech 1574–1577, vzájemných vztahů mezi Sidneyem,

²⁴⁹ Srov. BRENNAN, M. G.: *The origins of the Grand Tour*, s. 16–18.

²⁵⁰ Srov. WORTHINGTON, D.: *British and Irish Experiences*, s. 29; WOULDHUYSEN, Henry R.: *Sidney, Sir Philip (1554–1586)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/25522> (18. 8. 2014); BRENNAN, M. G.: *The origins of the Grand Tour*, s. 16.

jeho mentorem Hubertem Languetem a dalšími aristokraty, spíše než detailní a obecný popis obyvatel Prahy a českých zemí v tomto období.

Právě díky Hubertu Languetovi se mladý Philip Sidney seznámil v roce 1574 také s baronem Michalem Slavatou.²⁵¹ Slavata tohoto přátelství využil při návštěvě Londýna o dva roky později, kde se ho Sidney snažil náležitě přivítat a poskytl mu i finanční půjčku. Nicméně jak píše Languetovi, projevil by mu více laskavosti, ale Slavata o jeho společnost evidentně příliš nestál.²⁵² Zapůjčenou hotovost Slavata již nevrátil, a proto je o rok později upomínán Languetem, který byl velice překvapen, jak rychle zapomněl na vlídnost projevenou mu jeho chráněncem Sidneyem v Londýně.²⁵³ Slavata na jeho výtku reaguje „notně arogantně a hrubě, jakoby jednal s nějakým českým venkovanem.“²⁵⁴ Zda byla půjčka nakonec vrácena, či nikoliv, není z další korespondence zřejmé.

Sidney sám přijel do Prahy s Hubertem Languetem doprovázejícím císařský dvůr na konci února roku 1575. O jeho návštěvě se dochoval pouze dopis, který 2. března, den před svým odjezdem, napsal svému příteli Thomasovi Jordanovi (1538–86), lékaři uherského původu, který roku 1569 přišel do Brna, kde se stal oficiálním lékařem Markrabství moravského.²⁵⁵ Philip Sidney děkuje Jordanovi za vlídnost, kterou mu věnoval během jeho pobytu, a nabízí mu na oplátku své služby, pokud by ho vyhledal v místech, kde Sidney bude mít nějaký vliv. Stejný vděk má Jordan vyřídít i ostatním urozeným gentlemanům, s nimiž měl možnost se seznámit, jmenovitě zmiňuje pouze Jana ze Žerotína (1543–83).²⁵⁶

Odkazy na konkrétní osoby, s nimiž se Angličané v českých zemích seznámili, nejsou ojedinělé ani v pozdějších záznamech a to především v kontextu zpříjemnění pobytu díky vlídnému chování místních lidí. Například v roce 1727 se William Bentinck a jeho mentor monsieur Bernége seznámil na sešlosti u hraběte Černína s mnoha českými pány, s nimiž měli možnost debatovat nad válkou a mírem v Evropě.²⁵⁷ Ve stejně kladném duchu hodnotí dílo *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734* pohostinství doktora Smitha, lékaře

²⁵¹ *Sidney to Languet, Padua, 15 Jan 1574*. In: PEARS, S. A.: *The Correspondence*, s. 22–23.

²⁵² *Sidney to Languet, London, 21 April 1576*. In: KUIN, R.: *The Correspondence*, s. 659.

²⁵³ *Languet to Sidney, Frankfurt, 12 Aug 1577*. In: KUIN, R.: *The Correspondence*, s. 762.

²⁵⁴ *Languet to Sidney, Frankfurt, 23 Sep 1577*. In: KUIN, R.: *The Correspondence*, s. 769.

²⁵⁵ Srov. KUIN, R.: *The Correspondence*, s. xlv.

²⁵⁶ *Sidney to Jordan, Prague, 2 March, 1576*. In: KUIN, R.: *The Correspondence*, s. 401–402.

²⁵⁷ František Josef Černín z Chudenic (1697–1733), český šlechtic z rodu Černínů z Chudenic. BL, Eg. 1711, *M Bernége to Countess of Portland, 22 Jan. 1727*.

vykonávajícího praxi v pražských šlechtických kruzích, který díky svým kontaktům představil své hosty mnoha významným rodinám.²⁵⁸

Mnohem větší pozornost věnují prameny obecnému postavení jednotlivých společenských vrstev v zemi a vztahům mezi nimi, často v závislosti na politickém vývoji v zemi a probíhajících válečných konfliktech. V období následujícím po třicetileté válce se postavení poddaných na venkově výrazně zhoršilo, podle Phillipa Skippona „byli venkované přísně trestáni císařem za svou vzpouru, což vedlo k nízkému osídlení země; neměli dovoleno používat talíře, ubrousky, atp., anebo možná neměli dostatek peněz na jejich koupi.“²⁵⁹ Zprávy o utiskování a vykořisťování sedláků pány se v hojné míře množí v poslední třetině 18. století v souladu s osvícenstvím, jež popisovalo venkovany jako ubohé a utlačované žijící v příšerných podmínkách.²⁶⁰ Nejdetailnější záznam stavu poddaných poskytuje Marshallův hospodářsky zaměřený cestopis zobrazující život na venkově velmi negativně. Venkovská obydlí v Nymburku přirovnává k chatrčím nejnuznějšího typu, postavení poddaných hodnotí stejně špatně jako v Polsku, avšak o trochu lépe nežli ve Vestfálsku. Ani zacházení s venkovany v Litoměřicích si nestojí o moc lépe, jejich situace je horší než u jejich saských protějšků. Joseph Marshall ostře vystupuje vůči způsobu obhospodařování šlechtického majetku, moralistním a výchovným stylem navrhuje, jak by čeští pánové mohli dosáhnout lepších výsledků, pokud by změnili svůj přístup k sedlákům, ideálně po anglickém vzoru.²⁶¹

Ve srovnání s Čechami je obraz venkovského obyvatelstva na Moravě o něco příznivější. Hornatou oblast na trase z Litomyšle do Olomouce u zemských hranic (pravděpodobně se jedná o Zábřežskou vrchovinu) popisuje jako nepříliš obdělávaný region, jehož obyvatelé jsou hrubí a vzpurní lidé. Na rozdíl od nížinných oblastí však žijí v lepších podmínkách: „[...] jejich domy a malé farmy vypadají mnohem lépe; vlastní více dobytka lepší kvality; někteří z nich mají také koupenou vlastní půdu, a všichni jsou velmi houževnatí v jejím obhospodařování; nepracují pro své pány více než tři dny v týdnu. Je důležité si povšimnout, že

²⁵⁸ *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*, s. 310.

²⁵⁹ „In Bohemia the Rusticks are severely punish'd by the emperor for their rebellion, which makes the country not well inhabited; they are not permitted to have trenchers, napkins, etc. perhaps not rich enough to buy them.“ SKIPPON, P.: *An Account of a Journey*, s. 484.

²⁶⁰ Srov. VAN DÜLMEN, Richard: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Vesnice a město*. 2. díl. Praha 2006, s. 27–28.

²⁶¹ MARSHALL, J.: *Travels Through Holland*, s. 304–10.

v hornatých zemích se setkáváme s větší mírou volnosti; obecně lze konstatovat, že zde se žije svobodně; a dokonce i pod absolutistickým vládařem se těší větší svobodě než poddaní stejného panovníka žijící v nížině.“²⁶² S podobnou vizí svobody a kritikou jakékoliv formy poddanství se setkáváme také u Johna Moora: „[...] pracují-li sami pro sebe, bude více práce uděláno během jednoho dne, namísto dvou dnů roboty pro jejich pána.“²⁶³

Podobný zájem, který měli cestovatelé o poddané, se týkal i šlechtických kruhů. Kromě nesouhlasného pohledu, jímž byl hodnocen vztah šlechty a poddaných, se v průběhu 18. století velká část pozornosti obracela k přepychovému životu šlechty v Praze, kráse jejich paláců a povinnostem spjatým s jejich rolí ve státě. Richard Pococke věnuje ve svém rukopise zvykům šlechty celou podkapitolu; vyzdvihuje bohatý společenský život aristokratů v Praze, který předčí pouze Řím, Paříž a Londýn, a vnímá místní vyšší vrstvy jako velice bohaté, dávající na odiv přepych a luxus, v němž žijí, podle jeho názoru až přespříliš. Zároveň upozorňuje na rozdělení tohoto stavu na starou a novou šlechtu. Obě skupiny podle něj mezi sebou nemají příliš vřelý vztah. Nová šlechtická vrstva napodobuje styl života různých zemí, „cizince přijímají s vlídností a zdvořilostí Francouzů, jejich kočáry připomínají svojí velkolepostí zčásti italské a zčásti německé vozy, a jak Francouze, tak Němce napodobují stylem zábavy.“²⁶⁴

Asi nejkomplexnější pohled na zvyky a život obyvatel českého království představuje Morysonovo dílo z konce 16. století. Na rozdíl od většiny pramenů se alespoň zevrubně dotýká jednotlivých aspektů života české společnosti – zmiňuje vědu a umění, ve kterých podle něj Češi nijak nevynikají, způsoby zábavy od lovu po rybaření, v němž jsou místní lidé naopak velice zruční, a velký prostor věnuje vzhledem ke své profesi také místnímu právu.²⁶⁵ Z konce 18. století je dochovaná

²⁶² „[...] their houses and little farms make a much better appearance; they have more and better cattle; some of them are in possession of small pieces of land which they have purchased, and all are extremely tenacious of this kind of property; they do not work for their masters more than three days in a week. It is always to be remarked, that the gradations of freedom are ever to be found in mountainous countries; in general such are free; but even under absolute monarchs they enjoy more liberty, than the subjects of the same prince who inhabit plain countries.“ MARSHALL, J.: *Travels Through Holland*, s. 313–14.

²⁶³ „[...] more real business will be done in one day when they work for themselves, than in two days for their lords.“ MOORE, J.: *A view of society and manners*, s. 354.

²⁶⁴ „They meat strangers with the politeness and civility of the French, partly the Italians and partly the Germans in the magnificence of the Equipages, and both the French and Germans in their Entertainments.“ POCOKE, R.: *The Kingdom of Bohemia*, f. 88r–89r.

²⁶⁵ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 1400, 1409–11; MORYSON, Fynes – MacLEHOSE, James (ed.): *An Itinerary Written By Fynes Moryson Gent. First in the Latine Tongue, and then*

ještě podrobná analýza české hudby a muzikálních schopností Čechů. Maje na paměti přísloví „Co Čech, to muzikant“ snažil se Charles Burney odhalit podstatu tohoto tvrzení. Z tohoto důvodu procestoval české země křížem krážem a zjistil, že nejen ve městech, ale i na vesnicích, kde se vyučuje čtení a psaní, je zvykem vést jak dívky, tak chlapce k hudbě.²⁶⁶

translated by him into English: Containing His Ten Yeeres Travell Through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland, and Ireland. 3. sv. Glasgow 1908, s. 403–4.

²⁶⁶ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, s. 3–15.

6. GEOGRAFIE

*Čtvrtého dne ráno jsme ujeli dvě míle a vstoupili na území Moravy, kde jsou míle nesmírně dlouhé stejně jako v Čechách. Měli jsme ta nejúrodnější pole s obilím a lesy, až jsme dorazili do malé vesnice umístěné za městem Fryštát, [...] kde jsem zaplatil za večeri tři groše.*²⁶⁷

Výsledný dojem, který si cestovatel po projetí Čech a Moravy o zemi udělal, byl dán kromě setkání s místními obyvateli mnoha dalšími faktory, jež dobu strávenou na cestě zpříjemnily, či zcela naopak. Podstatnou roli sehrála trasa, po níž se vydal, její náročnost daná obtížností terénu, ročním obdobím a počasím. Míra spokojenosti se dále odvíjela od úrovně služeb poskytovaných v hostincích, městech a vesnicích ležících na trase, a to zejména v souvislosti s kvalitou stravování a ubytování. Zanedbatelnou položku netvořila ani finanční otázka.

Není tedy divu, že se u většiny cestopisných zpráv do centra pozornosti dostávají právě tyto informace a to především s ohledem na příznivý či nepříznivý dopad, který měly na výslednou podobu cesty. Cestovatel mohl ovlivnit kvalitu své návštěvy v českých zemích předchozí přípravou svého itineráře díky studiu bedekrů, atlasů, map, starších cestopisů atp. Vzhledem ke zvyšující se oblibě a dostupnosti cestování v průběhu raného novověku, se zlepšovala i informovanost o českých zemích. Nicméně i přes větší množství zpráv obsahovaly cestopisné prameny kromě praktických připomínek stále zavádějící sdělení, zvláště při popisu geografických podmínek země.

6.1. Trasy a doprava

Přes české země vedla v raném novověku síť zemských stezek pocházejících z pozdně středověkého období, která se začala postupně proměňovat

²⁶⁷ „The fourth day we rode two miles in the morning, being now entred into Moravia, where the miles are exceeding long, as they be in Bohemia: and we passed through most fruitful hils of corn, and some woods, and came to alittle village, seated a little beyond the City Freestat [...] and here I paied for my diner three grosh.“ MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*. 1. sv., s. 138.

v souvislosti s výstavbou císařských silnic v 18. století. Tyto trasy začaly být od 16. století využívány i pro poštovní spojení mezi českými zeměmi a okolními státy. Za zrod pravidelných poštovních služeb vděčí střední Evropa italské aristokratické rodině Thurn-Taxisů, kteří v Českém království zajistili první poštovní komunikaci mezi Vídní a Prahou v roce 1527. Stalo se to na popud nového krále Ferdinanda I. Habsburského, který reorganizoval státní správu a podřídil české země vídeňské administrativě. Velice záhy bylo zprovozněno také spojení mezi Prahou a Řeznem vedoucí přes Plzeň a Domažlice, nicméně prvotní pěší styk se dočkal změny až okolo poloviny století, kdy se začaly stavět první poštovní stanice.²⁶⁸

Na konci 16. století povolil císař Rudolf II. také přepravu osob prostřednictvím pošty, a tím značně usnadnil příjíždějícím cestovatelům pohyb přes Čechy a Moravu.²⁶⁹ Napojení Prahy na významná zahraniční města byla až téměř do konce 17. století zajišťována pouze pěšími posly. Směrem na Drážďany (přes Litoměřice a Ústí nad Labem) se situace změnila až od roku 1664 a první trvalý spoj přes Plzeň a Cheb do Norimberku začal jezdit od devadesátých let. Komplikovaný vývoj mělo i poštovní spojení na Kladsko a Slezsko, jež se ustálilo v polovině osmdesátých let. Jelikož Morava ležela na dvou důležitých trasách vedoucích z Vídně, poštovní stanice zde vznikly rychleji. První zmíněná vedla přes jižní Moravu do Prahy a druhá přes Brno a Olomouc do slezské Vratislavi. Síť poštovních stanic byla v průběhu 16. a 17. století velmi nestabilní a stejně tak byly nepravidelné i jednotlivé spoje.²⁷⁰ Cestování s poštou se stávalo pravidelnější a jízdní řády přesnější až během 18. století, kdy vývoj poštovníctví procházel bouřlivým rozvojem a Čechy a Morava byly křížovány novými či upravenými trasami.²⁷¹

První klasický cestovní bedekr obsahující praktické informace o trasách vedoucích přes české země, o vzdálenostech mezi významnými městy a o místní měně, jenž byl publikován v anglickém jazyce, vyšel v roce 1576. Jeho autorem byl Richard Rowlands neboli Rijkaart Verstegen (ca 1550–1640). Rowlands sám byl původem Angličan, avšak jeho rodinné kořeny byly v Nizozemí, kam se on sám

²⁶⁸ Srov. BUŇATOVÁ, Marie: *Pražští kupci na cestách. Předbělohorská Praha a středoevropské trhy*. Praha 2013, s. 110–116; ČTVRTNÍK, Pavel – GALUŠKA, Jan – TOŠNEROVÁ, Patricia: *Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Liberec 2008, s. 21.

²⁶⁹ Srov. ČTVRTNÍK, P. – GALUŠKA, J. – TOŠNEROVÁ, P.: *Poštovníctví*, s. 30.

²⁷⁰ Srov. Tamtéž, s. 24–25.

²⁷¹ Srov. Tamtéž, s. 60–61. Na straně 64 se nachází přehledná mapa vývoje poštovních tras v průběhu raného novověku (obr. 8).

v polovině osmdesátých let přestěhoval kvůli svému náboženskému přesvědčení – byl katolík.²⁷² Dílo *The Post for Divers Parties of the World* „je nezbytné a užitečné pro gentlemany, obchodníky a faktory a všechny další osoby chtějící cestovat, poprvé v angličtině.“²⁷³ Alžbětinskí cestovatelé mířící do českých zemí zde našli informace o trasách z Prahy do Vídně, Gdaňsku, Vratislavi, Frankfurtu, Augšpurku, Norimberku a Lipska, ale také o cestě z Vídně přes Moravu (Olomouc) až do Vratislavi.²⁷⁴ Zajímavý je nadpis této sekce informující anglické čtenáře, že jde o popis obvyklých cest v Rakousku, Čechách, Polsku a v divočině, z čehož je evidentní, jak byla oblast středovýchodní Evropy vnímána. Jednotlivá místa, kudy trasa vedla, jsou dále označena jako vesnice nebo město a jsou zde uvedeny vzdálenosti v mílích. Hlavní města, pro Čechy Praha, jsou nadto stručně charakterizována.

Podíváme-li se na cestovní rádce z 18. století, zjistíme, že jejich struktura se příliš nelišila, nýbrž obsahově se staly mnohem detailnějšími. Dílo Thomase Nugenta *The Grand Tour, or a Journey Through the Netherlands, Germany, Italy and France*, které vyšlo poprvé roku 1749, podává podrobný geografický přehled jak Čech, tak Moravy následovaný informacemi o trasách vedoucích přes obě země Koruny české. Popisuje stezky z Hamburku do Vídně a to buď cestou přes Berlín, Vratislav a Moravu, nebo cestou přes Lipsko a Prahu. Z Lipska do Prahy bylo možné se vydat dvěma trasami – přes Drážďany nebo Cheb, a z Prahy do Vídně buď přes Linec, či Moravu. Kromě vzdáleností obsahuje průvodce i hodnocení, jaká z nabízených cest je příjemnější či rychlejší, dále informace, zda a kdy odjíždí poštovní vůz a jaká je cena za přepravu. Nugentova příručka cestovatele například informovala, že „mezi Drážďany a Prahou poštovní vůz nejedí, proto si musíte buď najmout vůz nebo lehký kočár na celou cestu, nebo jet na poštovních koních.“²⁷⁵ Mimoto vyjmenovává jednotlivá pozoruhodná místa, přes která se projíždí, a přidává krátké popisné pasáže o jejich historii, geografii a památkách.

Pro plánování cesty byla poměrně důležitá vzdálenost mezi jednotlivými místy. Tyto údaje poskytovaly nejen zmiňované itineráře, ale s oblibou je zaznamenávali i sami cestovatelé; často však obsahovaly chyby nejrůznějšího typu.

²⁷² O životě Richarda Rowlandse nejnověji: ZACCHI, Romana – MORINI, Massimiliano: *Richard Rowlands Verstegan: A Versatile Man in an Age of Turmoil*. Turnhout 2012.

²⁷³ ROWLANDS, Richard: *The Post for Divers Parties of the World*. London 1576, s. 1.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 13–29.

²⁷⁵ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 239.

Obvykle uváděnou jednotkou byla míle, ovšem její délka představovala základní kámen úrazu. Cestovatelé i cestovní průvodce používali pro délkové údaje jak anglické, tak německé či například holandské míle, výjimkou nebyla ani kombinace několika z nich.²⁷⁶ Délka anglické míle byla ustanovena na počátku devadesátých let 16. století královnou Alžbětou I. přesně na 5 280 stop, tedy 1 609 km. Edward Leigh uvádí převody mezi jednotlivými mílemi ve svém průvodci s názvem *Three diatribes or discourses...* z roku 1671 takto: „Běžná německá míle čítá obvykle v rovinnatých oblastech více než 3 anglické nebo 5 italských mílí; ale na některých místech způsobí osamocení a výstup do hor, že německá míle se zdá býti mnohem delší.“²⁷⁷ České míle Leigh přirovnává svou velkou délkou ke švýcarským a to kvůli hornatému terénu a špatným cestám. Avšak po srovnání s moravskými mílemi nechápe, proč i ony jsou tak dlouhé, když Morava patří k nížinatým oblastem a místní cesty jsou v dobrém stavu.²⁷⁸ Leighovým zdrojem byl evidentně přibližně 80 let starý Morysonův cestopis, jelikož celá pasáž je téměř doslovným přepisem části jeho kapitoly pojednávající o různých délkách mil napříč Evropou, již sepsal na základě svých bohatých cestovatelských zkušeností.²⁷⁹ Na téma délky místních mil Edward Brown zmínil, že úsek mezi Kutnou Horou a Prahou měří přibližně osm českých mil s tím, že každá z nich se rovná pěti či šesti anglickým mílím.²⁸⁰ Je tedy poměrně pochopitelné, že Angličanům musely české míle připadat velice dlouhé. Druhou variantou byla délková jednotka označovaná v pramenech jako „league“, jejíž hodnota se rovnala přibližně třem anglickým mílím. Na uvádění vzdálenosti s její pomocí narazíme v pramenech z 18. století.²⁸¹

Dalším problémem mohla být i výsledná vzdálenost, protože celková suma mílí se mohla lišit od součtu získaného po sečtení jednotlivých úseků. S tímto se setkáme například u detailně vedeného deníku Arthura Throckmortona, ač v jeho případě se jedná pouze o drobnou nepřesnost. Mladý aristokrat opustil Prahu v sobotu 8. dubna roku 1581 přesně v pravé poledne a vyrazil směrem do Vídně.

²⁷⁶ Např. CROWNE, W.: *A true relation*, s. 24. Crowne střídá údaje v anglických a holandských mílích a uvádí, že jedna anglická míle se rovná čtyřem holandským.

²⁷⁷ „The common German mile being for the most part in plain makes more then 3 English or 5 Italian miles; but in some places the solitude and the ascent of mountains make the miles of Germany seem much longer.“ LEIGH, E.: *Three diatribes or discourses*, s. 85.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 85–86.

²⁷⁹ MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 2. sv., s. 163–164.

²⁸⁰ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 121.

²⁸¹ Konkrétně se jedná o prameny: *The Travels of Three English Gentlemen*, cestopisy R. Pococka a N. W. Wraxalla.

Téhož dne ujeli čtyři míle a noc strávili v Českém Brodě.²⁸² Následující den urazili vzdálenost pět mil do Čáslavi, kde se naobědvali a pak ještě tři míle do obce Habry, kde strávili noc. V pondělí se zastavili na oběd v Polné a do večera dojeli do Kamenice, tedy šest mil. V úterý se zastavili po dvou mílích na oběd v Třebíči a po dalších pěti přenocovali ve Znojmě. Ve středu již nechali Moravu za sebou a přes „Ponstaff“ (tři míle) a „Layzstendorph“ (čtyři míle) pokračovali do Vídně (tři míle), kam přijeli ve čtvrtek 13. dubna v deset hodin. Cesta z Prahy do Vídně jim tedy zabrala pět a půl dne a stála čtyři tolary. Jako celkovou vzdálenost uvádí Throckmorton 34 holandských mil, což je o míli méně, než tvoří součet všech vyjmenovaných úseků.²⁸³

Čas strávený na cestě závisel na mnoha faktorech – od stavu cest přes nepřízeň počasí až po rozdílnou úroveň kočárů. Podíváme-li se například na trasu Drážďany – Praha – Vídeň, zjistíme, že doba strávená na cestě se v průběhu raného novověku razantně měnila. Koncem 16. století urazil Fynes Moryson úsek Drážďany – Praha za tři dny.²⁸⁴ Edward Brown projel Čechy a Moravu v roce 1669 směrem z Vídně do Drážďan, přičemž konstatoval: „Až teď jsme konečně pochopili, že Čechy jsou větší země, než jsme očekávali. [...] Z Jihlavy, hned za hranicemi, do Helendorfu, mi trvala cesta kočárem v listopadu devět dní, čas strávený v Praze nepočítám.“²⁸⁵ Jihlava ležela na tehdejší zemské hranici mezi Čechami a Moravou, zatímco Hellendorf byla vesnice nacházející se nedaleko za hranicemi Čech a Saska. Ve stejném měsíci v roce 1716, tedy téměř o 50 let později, absolvovala lady Mary Wortley Montagu trasu z Prahy do Drážďan za pouhých 24 hodin.²⁸⁶ V tomtéž ročním období za velmi nepříznivého počasí, ovšem o dalších 70 let později, zaznamenal Nathaniel William Wraxall, že vzdálenost mezi Drážďany a Prahou urazil za 38 hodin, tedy přibližně za jeden den a půl.²⁸⁷ Z Prahy pak odjel Nathaniel Wraxall 28. listopadu ráno a u bran Vídně stanul 30. listopadu v odpoledních hodinách, tedy po necelých třech dnech.²⁸⁸ I přes to, že čísla

²⁸² *Sir Arthur Throckmorton's diary*, f. 60r.

²⁸³ Tamtéž, f. 60v.

²⁸⁴ MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 1. sv., s. 28.

²⁸⁵ „We now understood that Bohemia was a larger Country, than we expected. [...] From Igla upon the Confines unto Hellendorff, it took me nine days Journey in November by Coach, not reckoning the time I staid at Prague.“ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 127–128.

²⁸⁶ WORTLEY MONTAGU, M. – Lord WHARNCLIFFE (ed.): *The letters and works*, s. 310.

²⁸⁷ WRAXALL, N. W.: *Memoirs of the courts*, s. 296.

²⁸⁸ WRAXALL, N. W.: *Travel diary*, s. 17–18. Nicméně stejnou trasu, ač opačným směrem – z Vídně do Prahy, urazil John Owen o dvacet let později ve stejném měsíci za pět dní. OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 496.

poskytnutá zmíněnými několika cestovateli nepokrývají trasu Drážďany – Vídeň v celé své délce, umožňuje nám to alespoň úsekově si představit, jaké zrychlení v dopravě cestujících proběhlo, zejména srovnáme-li Throckmortonův, Morysonův a Wraxallův cestovní deník, které časově dělí přibližně dvě stě let.

Kratší doba strávená na cestě byla mimo jiné umožněná rozvojem kolových vozů nejrůznějšího typu od kočárů po dostavníky. Od počátku 18. století se objevovala řada konstrukčních zlepšení, jež jízdu nejen zpříjemnily, ale také citelně zrychlily.²⁸⁹ Angličtí cestovatelé měli pro transport po kontinentě několik možností. Mohli si vzít na cestu svůj vlastní kočár, nebo si ho po přeplutí Lamanšského průlivu pronajmout. Další alternativou byla přeprava v poštovních vozech či jízda na koni. Všechny tyto zmíněné způsoby dopravy se většinou neobešly bez služeb poštovních stanic, nacházely-li se na trase, kde bylo možné vyměnit unavené koně za čerstvé, což cestu značně zjednodušilo.²⁹⁰ Poslední variantou byla lodní doprava, která se v omezené míře využívala i při cestě přes české území, případně pěší putování.

Cestopisné zprávy nejčastěji popisují cestování vozem, avšak z některých cestopisů je patrné, že využívané byly i ostatní alternativy. Fynes Moryson si například najmul kočár s dalšími čtyřmi osobami na cestu z Drážďan do Čech,²⁹¹ ale Moravu projel v sedle koně.²⁹² John Taylor po cestě ze Saska v roce 1620 vyzkoušel celou škálu vozů a nezalekl se ani chůze po svých: „Mínili jsme nejinak, než že si najdeme nějaký kočár či povoz do Prahy. Leč v té době se nenašel po celém Sasku vozka či závozník, co by se odvážil kamkoli do Čech byť jen se podívat, neb jejich vévoda byl zjevným válečným nepřítelem českého krále. Proto nám bylo najmout chlapa s trakařem, aby nám dva dni vezl kabátce, meče, střelnou zbraň a pistole jakož i další odění a bagáž, kterou jsme s sebou měli. Takto jsme dospěli k městu jménem Borna, k Frohbergu a dalšímu městu, co se zve Penig, kdež jsme zaplatili za trakař a najali dvoukolovou káru, která odvezla nás i naši bagáž do Kamenice, jiného to města v Sasku. Odtud do štace jménem Zschopau byli jsme nuceni ubírat se pěšky a býti sami sobě soumary, na kterýžto způsob jsme dorazili

²⁸⁹ Srov. ČTVRTNÍK, P. – GALUŠKA, J. – TOŠNEROVÁ, P.: *Poštovníctví*, s. 60.

²⁹⁰ Srov. BLACK, J.: *The British abroad*, s. 131–137.

²⁹¹ MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 1. sv., s. 28.

²⁹² Tamtéž, s. 139.

k poslednímu městu v Sasích jménem Marienberg.²⁹³ Na cestu zpět Taylor zvolil možnost říční dopravy – z Litoměřic až do Hamburku si s dalšími třemi gentlemany, jednou anglickou vdovou a jejími čtyřmi dětmi zaplatil loď, najal českého lodníka a vydal se po Labi směrem k Anglii. Šlo o plavidlo o délce 48 stop a šířce tří stop, tedy 14 až 15 metrů dlouhé a ani ne metr široké.²⁹⁴ Podle Taylorových slov se ani tato trasa neobešla bez problémů, bližší srovnání s předchozí cestou po souši však ve svých poznámkách nezanechal.

Od konce 17. století se objevují zejména popisy cestování s poštou, jejíž služby se stávaly kvalitnější, jízdní řády přesnější a cesta obecně rychlejší. Nejvíce dokladů máme o trase propojující Vídeň a Drážďany, kudy poštou cestoval v devadesátých letech 17. století William Bromley, v první polovině 18. století lady Mary Wortley Montagu či tři angličtí gentlemanové, kteří podrobně popisují jak rozmístění jednotlivých poštovních stanic, tak vzdálenosti mezi nimi či nutné zastávky kvůli výměně koňského spřežení.²⁹⁵

Nugentova příručka z poloviny 18. století velice jasně vyjmenovává klady a zápory cestování poštovním vozem. Jeho vzhled přirovnává k povozu sestávajícímu se pouze ze sedadel pro pasažéry a nemajícímu žádnou stříšku nad hlavou. Rychlost poštovních vozů byla přibližně tři míle za hodinu, jelo se ve dne v noci, za deště i sněhu a zastavovalo pouze na předem určených stanicích. Z těchto důvodů Nugent doporučoval tzv. „extraordinari“, tj. mimořádnou poštovní dopravu, jejíž hlavní přínos tkvěl v tom, že cestující si pořídil vlastní kočár a najímal si pouze poštovní koně, což mu umožnilo zastavovat podle své potřeby.²⁹⁶ Podobnou zkušenost s tímto typem cestovních vozů bez střechy používaných poštou v Čechách a na Moravě popsal ve svém hudebním cestopise i Charles Burney, jenž navíc upozorňuje, že „otřesy jsou tak silné a sedadla německých

²⁹³ MORYSON, F. – TAYLOR, J.: *Cesta do Čech*, s. 188. V textu používám překlad z české edice Taylorova díla. Kvůli různým typům vozů uvádím i citaci z originálního tisku: „We there would have hired a coach or waggon to Prague; but all the Saxon coach-men and carters were afraid to looke upon any part of Bohemia, because their Duke is a profest enemy in armes against the King of Beame, so that we were forced to hire a fellow with a wheelebarrow two dayes to carry our cloakes, swords, guns, pistolls, and other apparell and luggage which were our necessaries, to a towne called Boorne, to Froburge, and so to another towne called Penigh, where wee cashierd our one-wheel'd coach, and hired a cart with two, which carried both us and our baggage to Chemnitz another towne in Saxony, from whence to a place called Shop, we were saine to bee our owne sumpter horses, walking on foote to the last towne in Saxony, called Marienberg.“ TAYLOR, J.: *Taylor his Travels*, f. C2r.

²⁹⁴ TAYLOR, J.: *Taylor his Travels*, f. D2v–D3r.

²⁹⁵ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 37–49.

²⁹⁶ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 109–110.

poštovních vozů tak tvrdá, že člověk je spíše dokopán, než dovezen z jednoho místa na druhé.²⁹⁷ Aby se vyhnul alespoň několika „poštám“, tj. úsekům, na něž byly poštovní trasy pro snadnější výpočty rozděleny, a jež odpovídaly přibližně dvěma hodinám jízdy,²⁹⁸ pronajal si v Lovosicích místo na loďce a vydal se do Drážďan po Labi. Co se týče rozměrů, Burneyho popis plavidla se příliš neliší od předchozího Taylorova líčení. Ve srovnání s ním byl ovšem Burney poměrně vydešený, když člun používaný k říční přepravě spatřil. Dno loďky pokrývala sláma pro větší pohodlí cestujících, s případnou nepřízní počasí se museli vyrovnat po svém, jelikož na člunu se nenacházel ani přístřešek, ani střecha. To se později ukázalo poměrně osudným, protože Charles Burney zcela promokl a prochladl a z toho důvodu se v polovině plavby do Drážďan uchýlil zpět k cestě po souši.²⁹⁹

Asi jediné detailnější vykreslení vzhledu poštovního vozu pochází od Johna Owena, který se na cestě z Vídně koncem 18. století seznámil s jedním pruským gentlemanem. Po náročné cestě do Prahy, kterou sice absolvovali asi „v nejlepším německém voze, který kdy viděl“,³⁰⁰ se oba dotčení rozhodli využít mimořádných služeb pošty a pronajali si soukromý povoz. „Tělo vozu je tvořeno úzkou korbou, která je dřevem a kovem připevněna na čtyři kola. Přibližně v polovině korby se nachází sedadlo, okolo něhož jsou rozmístěná zavazadla. Vezli nás dvěma koňmi, postilion je řídil z malého kozlíku.“³⁰¹

Z pramenů je patrné, že cestovatelé v 18. století byli z Anglie zvyklí na mnohem větší komfort, než jim poskytovala osobní poštovní přeprava v Českém království. Z tohoto důvodu většinou zachycují stupeň pohodlí či nepohodlí poskytovaný zvoleným typem dopravního prostředku. Charles Burney během své plavby po Labi velmi promokl, což zhodnotil slovy: „Byl jsem mokrý, prochladlý, hladový a zcela bezmocný.“³⁰² Jak jeho, tak i další hodnocení úzce souvisela s ročním obdobím, v němž se rozhodli cestovat, a s výkyvy počasí. Především od

²⁹⁷ „[...] so violent are the jolts, and so hard are the seats of German post-wagons, that a man is rather kicked than carried from one place to another.“ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, s. 18.

²⁹⁸ O „poštách“ podrobněji: ČTVRTNÍK, P. – GALUŠKA, J. – TOŠNEROVÁ, P.: *Poštovníctví*, s. 31.

²⁹⁹ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, s. 20–23.

³⁰⁰ OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 491.

³⁰¹ „A long narrow basket forms the body of this machine, and this is fastened, by wood and iron, upon four wheels. In about the middle of this basket is a seat, and the luggage is distributed before and behind. They carried us with two horses, the postilion driving from a little box.“ Tamtéž, s. 499.

³⁰² „I was now wet, cold, hungry, and totally helpless.“ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, s. 21.

listopadu do začátku jara byly cesty vedoucí přes hornaté pasáže obzvláště náročné kvůli mrazu a sněhové pokrývce. Jistou úlevu poskytovaly časté zastávky v zájezdních hostincích, kde se cestující mohli ohřát u kamen a „objednat si sklenici brandy, protože tam zřídkakdy bylo k dostání něco jiného.“³⁰³ Opačným extrémem bylo letní počasí, kdy všudypřítomné slunce a vysoké teploty znepríjemňovaly cestu v nekrytých kočárech.

Cesta lady Mary Wortley Montagu z Drážďan do Prahy byla kvůli své nebezpečnosti a stavu silnice velmi emotivně popsána jako hrůzostrašná.³⁰⁴ Podobný dojem z této trasy barvitě vyličil i Nathaniel William Wraxall, jenž cestoval v posledním podzimním měsíci roku 1777, stejně jako jeho předchůdkyně, na níž se v tištěné verzi svého díla odkazuje.³⁰⁵ Vyráželi za tmy za velmi špatného počasí a hustého sněžení. V některých místech měli takové problémy projet hlubokým sněhem, že si mysleli, že jejich osud je již zpečetěn a vůz se převrátí z hlubokého srázu lemujícího břehy Labe. Jejich kočár řídili kvůli tomu dva vozkové a táhlo jej šest koní. I přes zmíněná nebezpečí dorazili zdárně do Prahy.³⁰⁶ Stejný úsek pak projela koncem 18. století Hester Lynch Piozzi zcela bez úhony „užívajíc si to nejkrásnější oblohu bez mraků, kterou kdy viděla.“³⁰⁷

Dojmy z cestování po českých zemích dále závisely na úrovni silnic. Obecně lze říci, že angličtí cestovatelé vnímali silniční síť spíše negativně kvůli jejímu špatnému stavu a z tohoto důvodu i leckdy upřednostnili jiné země před Českým královstvím či Říší obecně.³⁰⁸ Cestopisné zprávy se nejčastěji omezují na přívlastky typu „dobrá“, „špatná“, „hornatá“ cesta;³⁰⁹ záporná hodnocení v pramenech převládají a o technickém vzhledu silnice se toho příliš nedozvíme.³¹⁰ Moderní silnice se zpevněným povrchem a odvodňovacími příkopy se v Čechách začaly budovat od konce třicátých let 18. století z vojensko-hospodářských důvodů. Do roku 1774 byla takto nově vystavěna pouze silnice vedoucí z Vídně do Prahy a

³⁰³ „[...] and call for a glass of brandy, for there is seldom any thing else.“ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 110.

³⁰⁴ WORTLEY MONTAGU, M. – Lord WHARNCLIFFE (ed.): *The letters and works*, s. 310–311.

³⁰⁵ WRAXALL, N. W.: *Memoirs of the courts*, s. 296.

³⁰⁶ WRAXALL, N. W.: *Travel diary*, s. 15–16.

³⁰⁷ „[...] enjoying the most cloudless beautiful weather ever seen.“ PIOZZI, H. L.: *Observations and reflections*, s. 325.

³⁰⁸ Srov. BLACK, J.: *The British abroad*, s. 111–115.

³⁰⁹ S podobným popisem jednotlivých úseků cesty se setkáme například na trase Vídeň – Praha v cestopise *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 284–295.

³¹⁰ V tomto bodě se mnou analyzované prameny přesně shodnou se závěry A. MAČZAKA, viz MAČZAK, A.: *Travel in Early Modern Europe*, s. 4.

v poslední třetině 18. století se začaly opravovat i další cesty, nicméně celá síť hlavních a vedlejších silnic byla dokončena až v polovině 19. století, kdy české země vlastnily jednu z nejhustějších komunikačních sítí v Evropě.³¹¹

Nejvíce dokladů o stavu cest v raně novověkých českých zemích máme na trase Vídeň – Praha – Drážďany. Silnici z Jihlavy do Prahy zhodnotil v 17. století Edward Brown těmito slovy: „Na mnoha místech se nachází nepříjemné pasáže, které jsou tak nahrubo vyspraveny stromy položenými vedle sebe, že je často velice obtížné je projet.“³¹² Anonymní spis *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734* zase zaznamenal zhoršený stav silnice způsobený meteorologickým jevem – kvůli častým hurikánům byla hornatá pasáž cesty na mnohem horší úrovni.³¹³ Kritickému oku se nevyhnula ani cesta vedoucí do Prahy z opačného směru. Po překročení Ohře popsal Richard Pococke silnici jako „velmi špatnou, pokrytou hlubokým černým bahnem,“³¹⁴ avšak dále do hlavního města Českého království byl se stavem cesty spokojený.

Za nejproblémovější úsek lze bezpochyby označit hornaté pasáže okolo řeky Labe nedaleko saských hranic. Průjezd po cestách lemovaných labskými skalami a hlubokými stržemi, na jejichž dně teče řeka Labe, zanechal v mnohých anglických cestovatelích značné emoce. Lady Mary Montagu byla během nočního přejezdu této části cesty z Prahy do Drážďan velice vyděšená a vzbudila svého manžela, který byl celou situací velmi překvapený: „Ujistil mě, že přejel Alpy pětkrát v různých místech a nikde se nedostal na tak nebezpečnou cestu. Řekli mi později, že je běžné nalézt těla cestovatelů v Labi.“³¹⁵ John Owen popisoval stejnou trasu v podobném duchu. Kvůli této nebezpečné pasáži se museli zastavit v jedné chalupě poblíž cesty a vypůjčit si svítilnu. „Silnice byla vytesána do skály; velké

³¹¹ Srov. ČTVRTNÍK, P. – GALUŠKA, J. – TOŠNEROVÁ, P.: *Poštovníctví*, s. 66.

³¹² „In many places there are very ill Passages, and so rudely mended with great Trees, laid side by side, that they are often very troublesome to pass.“ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 128.

³¹³ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 295.

³¹⁴ „We had found the road very bad, deep rich blacke soil [...].“ POCOKE, R.: *The Kingdom of Bohemia*, f. 7r.

³¹⁵ „[...] assured me that he passed Alps five times in different places, without ever having gone a road so dangerous. I have been told since that it is common to find bodies of travellers in the Elbe.“ WORTLEY MONTAGU, M. – Lord WHARNCLIFFE (ed.): *The letters and works*, s. 311.

kusy kamenů pokrývaly stezku, po níž jsme stoupali vzhůru; a jsem přesvědčen, že bez toho světla bychom u toho výstupu zahynuli.“³¹⁶

Nicméně i přes všeobecný kritický postoj k českým silnicím, je možné nalézt i výjimky: „Moje cesta přes tuto zemi byla tou nejvyčerpávající, kterou jsem kdy v životě podnikl; jelikož, i když silnice jsou obecně velmi dobré na německé cesty, můj nedostatek času, jenž mě nutil cestovat dnem i nocí, příšerným horkem i zimou, s občasnou přítomností či nedostatkem slunce, společně s hroznými koňmi a ďábelskými vozy používanými jako kočáry, zničily jak mého ducha, tak mou trpělivost.“³¹⁷ Toto silně emotivní vylíčení trasy přes Moravu a Čechy Charlesem Burneyem bylo ovlivněno celou škálou nepříznivých faktorů, jež nepochybně měly podstatný vliv na výsledný dojem z cesty. Kladné hodnocení celkového stavu silnic patrně souviselo s právě dokončovanou modernizací silnice ve směru z Vídně do Prahy, kudy se počátkem sedmdesátých let 18. století ubíral. Jak bylo citováno výše, ani jeho vyprávění se neobešlo bez negativní zkušenosti na trase vedoucí dále do Drážďan.

Další nepříjemnost na cestě mohla pro cizince představovat osobní kontrola a celní prohlídka zavazadel. Od roku 1621, tedy krátce po vypuknutí třicetileté války, bylo nutné mít k cestě písemné povolení od zemských úřadů a velice záhy se začala objevovat i nařízení týkající se přepravovaných věcí.³¹⁸ John Owen zmiňuje náročné formality, které provázely příchod cestovatele do nového města po dlouhé a únavné cestě. Když se přiblížili k pražským branám, stráž nejprve žádala jejich jména, příslušnost, povolání, místo, kde budou ubytováni atp. Vojenský příslušník je posléze doprovodil z vozu do celního domu, kde si je převzala civilní inspekce a jejich zavazadla byla podrobena důkladné prohlídce podle toho, kdy se úředníkovi zachtělo, což bylo pro podle Owena pro Angličana velmi nečekané, jelikož z domoviny nebyl zvyklý na tento druh „nestydatého vyšetřování“.³¹⁹

³¹⁶ „The road was cut out of the rock; great masses of stone strewed the path by which we ascended; and I am persuaded that without this light we must have perished in the attempt.“ OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 503.

³¹⁷ „My journey through this country, was one of the most fatiguing I ever took in my life; for though the road, in general, is very good, for a German road, yet my want of time, which obliged me to travel night and day; the excessive heat and cold of the weather, occasioned by the presence and absence of the sun; together with bad horses, and diabolical wagons, used as chaises, exhausted both my spirit and my patience.“ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, s. 1–2.

³¹⁸ Srov. ČTVRTNÍK, P. – GALUŠKA, J. – TOŠNEROVÁ, P.: *Poštovníctví*, s. 32.

³¹⁹ OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 492–493.

Trasa přes Čechy a Moravu s sebou přinášela řadu problémů a nebezpečí, které se v průběhu raně novověkého období postupně snižovaly. I přes to je ve většině pramenů hmatatelná citelná úleva poté, co se cestovateli podařilo zdárně překonat veškeré nástrahy na cestě. Modelovým příkladem je následující dopis Edwarda Browna, který jako mladík napsal svému otci z Prahy 9. listopadu roku 1669, že „z Kutné Hory, přes Kolín a Český Brod, jsem se díky Bohu dostal v pořádku do Prahy po všech těch únavných cestách, které jsem podnikl. A když se ohlédnu zpět za všemi nebezpečími, při nichž mě Bůh provázel, nemohu než doufat, že mě jeho nekonečná dobrota tak přivede v pořádku zpět do mé vlasti.“³²⁰

6.2. Přírodní podmínky a města

Zeměpisný popis Čech a Moravy byl přinejmenším ve své základní podobě přítomen v každém cestopisu. Geografie navštívené země zaujímal ve většině případů podstatnou část cestopisné zprávy a vyskytovala se v zásadě ve dvou podobách. První z nich je charakteristická zvláštním odstavcem či statí věnovanými geografickým podmínkám jednotlivých zemí Království českého, které byly včleněny do vlastního líčení průběhu cesty. Nejprecizněji vedené cestopisné záznamy obsahují zmínky o všech částech království, tj. Čechách, Moravě, Lužici a Slezsku, ty méně přesné pak popisují pouze některou ze zemí, především Čechy a případně Moravu. Druhou alternativou bylo zahrnutí zeměpisných odkazů do samotného vyprávění; v tomto případě se informace leckdy omezily na nejdůležitější údaje či docházelo k seznamovému vyjmenovávání měst, řek atd. Největším úskalím první uvedené možnosti byla přílišná inspirace teoretickými historicko-zeměpisnými spisy parafrázujícími ustálené geografické nepřesnosti. Naopak popsal-li autor zeměpisně Čechy a Moravu v rámci svého vyprávění, získáme mnohem osobnější náhled na místní přírodní podmínky.

Otevřeme-li některé z dostupných anglicky psaných historicko-zeměpisných kompendií, všimneme si zřetelného vlivu antických autorů a jejich popisů přebíraných českými kronikami. Například Eneáš Silvius Piccolomini ve své *Historii české* o poloze Českého království píše: „Čechy, ležící na barbarském

³²⁰ BL, Sloane MS 1911, *Letter from Dr. Edward Browne to his father, dat. Prague, 9 Nov. 1669*, f. 56.

území za Dunajem, jsou součástí Germánie a jsou téměř celé vystaveny severnímu větru. [...] Délka i šířka země je téměř shodná, protože má tvar kruhu, jehož průměr činí zhruba tři dny rychlého pochodu. Ze všech stran ji obklopuje les, jež staří nazývali Hercynským.³²¹ Jan Dubravius pojmenoval pohraniční hory také Hercynským lesem a nazval je amfiteátem; toto přirovnání se těšilo velké popularitě i u dalších autorů.³²² Jan Stránský se ve svém díle *O státě českém* vyjadřuje: „Země sama podoby jest vejčité i odevšad obehnána horami a lesem souvislým, části to huštin Hercynských. [...] Představuje tedy podobu jakéhosi amfiteátru půvabného.“³²³ Podobný komentář se nachází i v *Rozmanitostech z historie Království českého* od Bohuslava Balbína, podle něhož Čechy „mají též tvar překrásného amfiteátru a jako by byly v takové stavbě okrajové zdi, stupně a vyšší sedadla, tak i kolem Čech strmí do výše hory, jež je obklopují jakousi věčnou ochrannou hradbou.“³²⁴

Obklopení českých zemí prstencem hor a neprostupnými hlubokými lesy, jež byly součástí tzv. Hercynského lesa (*Hercynia silva*), jak nazývali antičtí spisovatelé lesnatou a hornatou oblast severně od řeky Dunaj, kde žili Bójové, se stalo neoddělitelnou součástí geografické charakteristiky českých zemí. Po vzoru Piccolominiho popisu byly tyto informace převzaty úvodními kapitolami humanistických a poté barokních kronik a dalších děl zabývajících se českou historií.³²⁵ Právě v tomto duchu se nese i Speedovo líčení Českého království z dvacátých let 17. století: „Toto království se nachází téměř uprostřed Německa a v běžných mapách je jednoduše znázorněno Hercynským lesem z římských dob a to na šířku devítidenní cestou a na délku alespoň čtyřicetidenní. César v šesté knize svých *Commentarii*: Obklopují Čechy ze všech stran a to do té míry, že připomínají amfiteátr. Mají kruhovitý tvar a průměr se pro rychlého cestovatele rovná třídní

³²¹ PICCOLOMINI, A. S. – MARTÍNKOVÁ, D. (ed.) – HADRAVOVÁ, A. (ed.) – MATL, J. – ŠMAHEL, F.: *Historia Bohemica*, s. 9.

³²² DUBRAVIUS, J.: *Io. Dvbravii Olomvzensis Episcopi*, s. 1.

³²³ STRÁNSKÝ, Pavel – TONNER, Emanuel (ed.): *Poopravené a rozmnožené vypsání vší obce království Českého*. Praha 1863, s. 1–2.

³²⁴ BALBÍN, Bohuslav – BUSINSKÁ, Helena (ed.): *Krásy a bohatství české země*. Praha 1986, s. 50.

³²⁵ Srov. MAUR, Eduard: *A země horami obložena a nad jinými výše položena...* (Vize pohraničních hor jako obranného valu Čech v české historiografii od Kosmy k Palackému). In: BŘEZINA, Luděk – KONVIČNÁ, Jana – ZDICHYNEC, Jan (eds.): *Ve znamení zemí Koruny české: sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.* Praha 2006, s. 629–633.

cestě.“³²⁶ Zatímco John Speed cituje Césarovy *Commentarii* jako zdroj informací, ač Julius César toto o Čechách nikdy nenapsal, jeho současník Peter Heylyn vycházel z Dubraviovy kroniky.³²⁷

Nejen kompendia, ale i cestopisy napříč celým raně novověkým obdobím opakují výše zmíněné charakteristiky v nejrůznějších modifikacích. Vždy je zdůrazněn hornatý a lesnatý terén patřící do Hercynského lesa, kruhovitý či oválný tvar království a objevují se i odkazy na studené severní větry korespondující s Piccolominiho verzí popisu.³²⁸ Nejzajímavější je v tomto ohledu Brownův příspěvek z poslední třetiny 17. století, jenž zavedené geografické atributy částečně odmítá. Tvrdí, že tato země „má tvar kruhu, a někteří říkají, že poštou je k překonání za tři dny; jiní, že v průměru má dvě stě mil.“³²⁹ Text posléze pokračuje slovy: „Nemohu než pohlédnout zpět na skály za námi nacházející se v českých lesích, jež vypadají jako rozvaliny zdí dříve obklopující Čechy, zemi, která je popisována jako zcela pokrytá lesy a hvozdy. Avšak přiznám se, že jsem si vlastně nevšiml, že by byla tolik zalesněná, jak je běžně znázorněno v mapách; pouze uvnitř země a také

³²⁶ „The situation of this Kingdome is almost in the midst of Germany, and is easily descried in our common Mappes by the Hercynian Forrest, held in the Romans time, to be nine dayes journey in bredth, and in length at least forties. So Caesar in his sixth Com: It closeth Bohemia on every side, insomuch that (to shew) they are not unlike an Amphitheater [...] The figure of it is in a manner circular: and the diameter is esteemed three dayes journey to a quicke travailour.“ SPEED, J.: *A Prospect*, s. 17.

³²⁷ HEYLYN, P.: *Cosmographie*, s. 80.

³²⁸ Geografické popisy, v nichž rezonovali antičtí autoři, či zde byla patrná inspirace českými kronikami, uvádím vzhledem k jejich množství a opakujícím se frázím pouze v poznámce:

„La Boheme propremét est un pais environné & ceinct de montagnes & de bois ainsi que d'une muraille.“ TURQUET DE MAYERNE, T.: *Sommaire description*, s. 63;

„It is almost of an oval figure, and in a manner circumscribed by the Hercynian forest, so celebrated amongst the ancients. Its greatest length, exclusive of the county of Glatz, is about thirty-eight German miles, its breadth about thirty-four, and its circumference above an hundred such miles. Its air is salubrious, though, by reason of the nothern winds, pretty cold.“ *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*, s. 310;

„Bohemia is something in the shape of a lorenge being about 1500 miles broad and as many long, it is surrounded by hills, which of old to the East, north East and South East were call'd the Suditimonetes; the other parts being call'd the Hercinii Montes.“ POCOKE, R.: *The Kingdom of Bohemia*, f. 3r;

„This being an inland country, and at a great distance from the sea, the cold is here more severe than in some other parts of the same latitude; and yet the air is not reckoned very healthful, which is said to be owing in part to the great quantity of wood and mountains, which check the winds in their course, and partly to the waters which are of a very indifferent quality. This kingdom is part of the ancient Hercynian forest, and is reckoned the highest country in Europe, because several rivers take their rise in Bohemia, and not one comes into it.“ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 55–56.

³²⁹ „It lieth round, and some say it is three days postage over; others that the Diameter extendeth two hundred miles.“ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 127–128.

na mnoha místech kolem hranic se nachází lesy, jež jsou považovány za součást Hercynského lesa.“³³⁰

Přírodní podmínky Čech a Moravy jsou dále obohaceny statěmi o úrodnosti země, výčtem rostlin a zvířectva a velký důraz je kladen na nerostné bohatství. Z živočišných druhů se setkáme nejčastěji s odkazy na chov koní a skotu, zmínkami o hojnosti ryb, lesní divoké zvěře i polního ptactva – především koroptví a bažantů. Nejedná se o příliš podrobné analýzy, spíše o obecná vyjádření následujícího typu: „Řeky a stojaté vody oplývají rybami, lesy divokou a lovnou zvěří.“³³¹ O druzích ryb se podrobněji zmiňují Fynes Moryson – zdůrazňuje přítomnost lososů v řekách, a Richard Pococke, jenž navíc píše o pstruzích a kaprech.³³² Lososi v této době táhli až do horních toků českých řek, kde se vytírali a byli odchytávaní ve velkém množství.³³³ Díky rozmachu rybníkářství v 16. století, které významně proměnilo vzhled krajiny především v oblasti jižních Čech, okolí Pardubic, Polabí, ale i na Moravě, se v českém prostředí setkáváme i s množstvím rybníčních ryb, zejména štik a kaprů. Velice známou byla v tomto období první odborná příručka o rybníkářství *Libellus de piscinis et piscium* od Jana Dubravia z roku 1559.³³⁴ Cestovatelé druhé poloviny 18. století dále zdůrazňují množství zajíců vyskytujících se podél cesty a skákajících v blízkém dosahu kol kočárů.³³⁵

Jednoznačně největší prostor je věnován bájnemu divokému zvířeti, jež mělo různé názvy: Leoz, Loz, Boez, Bovi, Leor, Lomi(e) či Lomis. Cestopisná příručka Andrewa Borda *The Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge* z poloviny 16. století tvrdí: „Království české je obklopené vysokými horami a hustými lesy, v nichž žije mnoho divoké zvěře. Mezi ostatními zvířaty vyniká

³³⁰ „I could not but cast an eye on the Rocks behind us in the Forest of Bohemia, which looked like the Ruines of a Wall which formerly enclosed Bohemia, which Country is described with a Forest or Woods round about it. But I confess I did not really perceive that there was such a Wood round about it as is commonly set forth in Mapps; only both within, and also in many parts of the Borders, there are great Woods which are conceived to have been part of the Hercinian Forest.“ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 128.

³³¹ „The rivers and standing waters abound with fish, the woods with wild beasts, and game.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 310.

³³² MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 4. sv., s. 44; POCOCKE, R.: *The Kingdom of Bohemia*, f. 123r.

³³³ Srov. HRDLÍČKA, Josef: *Hodovní stůl a dvorská společnost: Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550–1650)*. České Budějovice 2000, s. 188–197.

³³⁴ O rybníkářství v Čechách např. MÍKA, Alois: *Slavná minulost českého rybníkářství*. Praha 1955; nebo v oblasti Moravy a Slezska, viz HURT, Rudolf: *Dějiny rybníkářství na Moravě a ve Slezsku*. Ostrava 1960.

³³⁵ PIOZZI, H. L.: *Observations and reflections*, s. 325–326; OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 489–490.

divoký tur, který je tak velký jako vůl; a je tam také zvíře připomínající tura „bovy“, což je pomstychtivá bestie.“³³⁶ Fynes Moryson v návaznosti na Césarovy *Commentarii* popisuje výskyt tohoto divokého tura v Alpách, nicméně v oblasti Čech již ne.³³⁷ Jednalo se o legendární zvíře označované různými termíny, jehož existence je zmíněná již ve středověkých anglických kronikách, a doklady o jeho přítomnosti v českých lesích nalezneme ještě v anglických geograficko-historických kompendiích v 17. století.³³⁸ Jak Heylyn, tak Speed ho nazývají „lomi(e)“; bestie měla podle nich pod krkem zavěšený měchýř plný vařící vody, kterým při lovu opářila psy, a tudíž tím značně znesnadnila možnost svého ulovení.³³⁹ Stejný příběh nalezneme i u Williama Millera v jeho *Memorabilia Mundi* či v *A Prospect of Hungary* od G. Husseyho.³⁴⁰ Tato vyprávění ukazují, jak vzdálené a neskutečné připadaly Čechy anglickým geografům v tomto období.³⁴¹

Mnohem bohatší a rozmanitější popisy věnovali angličtí příchozí české krajině z hlediska její úrodnosti a plodin, jež se zde pěstovaly. Obecně byla vnímána jako velice úrodná, plná polí, lesů, pastvin, ale místy i vinic a chmelnic. William Bromley cestující z Vídně do Drážďan na toto téma podotkl: „Nikdy v životě jsem neviděl úrodnější zemi než během této cesty. Zdá se, že poskytuje nezměrné množství obilí.“³⁴² Mezi nejčastěji vyskytující se druhy obilí patřila pšenice a ječmen. Pěstován byl dále chmel zmiňovaný v souvislosti s vařením dobrého piva a vinná réva, z níž bylo vyráběno podle některých hodnocení víno trpké chuti. Vinice se nacházely na jižní Moravě, kudy procházela trasa z Vídně do Prahy či přes Slezsko do Vratislavi, ale Nathaniel Wraxall referuje ve svém rukopise i o osázených svazích kopců v okolí hlavního města Prahy.³⁴³

³³⁶ „The kyngdome of Boeme is compassed aboute wyth great hygh mountaynes and great thicke wods. In the whyche wods be many wylde beastes; amonges al other beastes there be Bugles, that be as bigge as an oxe; and there is a beast called a Bouy, lyke a Bugle, whyche is a vengeable beast.“ BORDE, A. – BARNES, M. (ed.): *The Fyrst Boke*, s. 166–167. V anglickém originále je zvíře označené jako „bugle“, čím je evidentně myšlené nějaké zvíře z čeledi turovitých připomínající býka – divoký tur, zubr, bizon atp.

³³⁷ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 1312–1313.

³³⁸ WELLEK, R.: *Bohemia in English Literature*, s. 81–82.

³³⁹ HEYLYN, P.: *Cosmographie*, s. 77; SPEED, J.: *A Prospect*, s. 17.

³⁴⁰ HUSSEY, G.: *A Prospect of Hungary, and Transylvania, with a Catalogue of the Kings of the one, and the Princes of the other... Whereunto is added an Historical Narration of the bloody Wars amongst themselves, and with the Turks... As also a brief description of Bohemia, Austria, etc.* London 1664, s. 50. MILLER, William: *Memorabilia Mundi: or, Choice Memoirs of the History and Description of the World*. London 1670, s. 26.

³⁴¹ Srov. WELLEK, R.: *Bohemia in English Literature*, s. 82.

³⁴² „I never saw a more fruitful Country in my Life, than all this Road, which is Champion, and seems to produce great Quantities of Corn.“ BROMLEY, W.: *Several years travels*, s. 231.

³⁴³ WRAXALL, N. W.: *Travel diary*, s. 17.

U Fynese Morysona, jako u jediného cestovatele, se dozvíme i stručnou informaci o místním ovoci. S podivem uvádí, že italské ovoce jako například fíky jsou v Čechách velmi ojedinělé. V zimě je uchovávané ve sklepech a v létě roste na zahradách. Dále pokračuje, že růžové keře se zde pěstují velmi těžce a ty vavřínové se tu nenachází vůbec.³⁴⁴

Co se týče úrodnosti a obdělávatelnosti půdy, nejpodrobnější a na rozdíl od předchozích zdrojů velmi kritické hodnocení poskytuje cestopis Johna Marshalla zaměřený v jím navštívených zemích právě na oblast zemědělství. Území ležící mezi Litoměřicemi a Prahou v roce 1770 komentuje slovy: „Mají přijatelné výnosy z pšenice, avšak nikdy jsem neviděl horší ječmen, nebo jiné obilí plné plevle; a cení si ho asi málo, jelikož jsem viděl na mnoha polích ječmene pást se dobytek, což mě přivedlo k otázce, zda ho sejí s úmyslem, aby byl spasen zelený. Ale nebyl to ten případ, šlo o pouhý příklad hloupého zanedbávání.“³⁴⁵

Poslední bohatě zmiňovanou rostlinou v cestopisných zprávách i raně novověkých dílech pojednávajících o historii Čech a Moravy byl šafrán. O jeho výskytu na našem území hovoří ve svých dílech Dubravius, Stránský i Balbín. U všech se objevuje shodná formulace vyzdvihující kvalitu jeho šťávy, vůně i barvy, zároveň následuje upozornění o náročnosti jeho pěstování.³⁴⁶ Bohuslav Balbín ve svých *Rozmanitostech* dále upozorňuje na tzv. Mattioliho herbář, jakožto jeden ze zdrojů informací o šafránu v českých zemích, jenž patří mezi nejvýznamnější botanické knihy z 16. století. Tento herbář byl poprvé publikován pod názvem *Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis* v roce 1544 a dále vycházela jeho rozšířená vydání – český překlad byl pořízen v roce 1562 Tadeášem Hájkem z Hájku.

O hojnosti a kvalitě šafránu v zemi se dozvíme především z anglických historicko-zeměpisných kompendií přebírajících informace z výše zmíněných zdrojů, okrajově i od cestovatelů samotných. Jedná se ovšem pouze o dva cestopisy z 18. století – anonymní dílo *The Travels of Three English Gentlemen in the Year*

³⁴⁴ MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 4. sv., s. 44.

³⁴⁵ „They have some tolerable crops of wheat, but I never saw worse barley, or any corn more full of weeds; and they value it so little, that on various pieces of barley and pease I saw cattle feeding; which made me enquire if they were sown with intention to be eat green; but that was not the case; it is a mere instance of stupid neglect.“ MARSHALL, J.: *Travels Through Holland*, s. 304.

³⁴⁶ DUBRAVIUS, J.: *Io. Dvbravii Olomvzensis Episcopi*, s. 2; STRÁNSKÝ, P. – TONNER, E. (ed.): *Poopravené a rozmnožené vypsání*, s. 5; BALBÍN, B. – BUSINSKÁ, H. (ed.): *Krásy a bohatství*, s. 54.

1734, které často cituje Balbína, a Nugentovu cestopisnou příručku *The Grand Tour, or a Journey Through the Netherlands, Germany, Italy and France*. Oba případy odkazují na množství šafránu v zemi, o jeho kvalitě již nehovoří.³⁴⁷ Vzhledem k umístění této informace v rámci obecného představení země a ne uprostřed samotného popisu cesty lze usoudit, že autoři pracovali s převzatou informací z historicko-zeměpisných publikací a nejedná se o jejich osobní zkušenost. Josef Macek spojuje problematiku pěstování a výskytu šafránu na našem území s klimatickými změnami, kdy na konci 15. století přišlo oteplení, jež mohlo umožnit pěstovat tuto teplomilnou rostlinu i v Čechách a na Moravě. V důsledku následného ochlazení s příchodem tzv. malé doby ledové po Bílé hoře ovšem tzv. šafranice z českého prostředí v průběhu 17. století vymizely.³⁴⁸ Josef Hrdlička ve své monografii o stravování šlechty naopak zdůrazňuje, že šafrán byl v české kuchyni hojně využíván, nicméně dovážen z Malé Asie.³⁴⁹ Šafrán se na našem území pravděpodobně nacházel, ale nebyl uměle vysazován a pěstován v takovém množství, jak je poukazováno v historicko-zeměpisných dílech, pro to neexistuje dostatek přímých pramenů.

Co se týče geografické problematiky, poslední bod zájmu anglických cestopisů představovalo nerostné bohatství, které doplňovalo ve větší či menší míře zeměpisné informace o českých zemích.³⁵⁰ V šedesátých letech 17. století zhodnotil Charles Patin českou zemi po této stránce následovně: „Hojně se zde těží a nachází se zde více achátů a topazů než jinde ve světě, a také smaragdů, což se běžně neuvádí. Je vskutku pravdou, že všechny tyto drahé kameny nedosahují takové tvrdosti, ani takového lesku jako ty orientální. Tato země je spíše slavná pro svou těžbu mědi, železa, stříbra a zlata; avšak ty nalezneme i jinde, že?“³⁵¹ Těžba rud se těšila největší pozornosti zejména v Kutné Hoře, která ležela na nejvyužívanější trase Praha – Vídeň. Edward Brown uvádí, že navštívil během své cesty přes České království místní doly osobně. Srovnává je s uherskými, které jsou podle něj

³⁴⁷ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 38, 46; NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 55.

³⁴⁸ Srov. MACEK, Josef: *Jagellonský věk v českých zemích: (1471–1526)*. 4. sv., *Venkovský lid*. – *Národnostní otázka*, Praha 1999, s. 72–73, 155.

³⁴⁹ Srov. HRDLIČKA, J.: *Hodovní stůl*, s. 200–201.

³⁵⁰ Například John Peyton věnuje této problematice několik stran, viz PEYTON, J.: *The First Part of the observations*, f. 150r–152v.

³⁵¹ „It is rich in Mines, and here are found a greater quantity of Agates and Topazes than in any other part of the World, as also Emeralds, contrary to the common opinion: It is true indeed, that all these precious Stones are not so hard nor altogether or so full a lustre as the Oriental. This Country is more especially famous for its Mines of Copper, Iron, Silver and Gold; but where are not these to be found?“ PATIN, Ch.: *Travels through Germany*, s. 40.

mnohem hlubší z důvodu jejich umístění ve vyšších kopcích. Příběh o objevení stříbrné žíly byl podle jeho vyprávění spjat s mnichem, jenž krácel přes jeden z místních kopců. Během své cesty narazil na „stříbrný strom“, jehož část mu ulpěla na kutně, což se stalo posléze důvodem ke kopání a vzniku dolů v těchto místech. Jeho řádové roucho pak dalo název celému městu Kutná Hora.³⁵² Brown dále poznamenává, že četl o Libušině proroctví týkající se slávy kutnohorské těžby stříbra, ovšem kde, to bohužel nezmiňuje.³⁵³ Cestopis Richarda Pococka referuje o dalších známých českých drahých kamenech nedaleko Jáchymova: „České granáty jsou považovány za jedny z nejlepších, které je možné nalézt. Tato země oplývá také drahými kameny, obzvláště ametysty, opály a topazy; mají i dobré křišťály; a ty žluté jsou často prodávány jako topazy.“³⁵⁴ Bezpochyby nejpodrobnější informace o mineralogické historii českých zemí se od sedmdesátých let 18. století mohli angličtí čtenáři dozvědět z původně německého cestopisu Johanna Jakoba Ferbera, který byl přeložený do angličtiny a vydán jako součást podobně zaměřených cestopisných zpráv.³⁵⁵

Podíváme-li se na obecné geografické popisy Čech a Moravy v anglických cestopisech tohoto období, zjistíme, že některé z nich obsahují velice podobné formulace, což je patrně opět ovlivněno inspirací z historicko-zeměpisných publikací. Příkladem je Brownovo líčení Moravy jako „pěkné a úrodné země poskytující spoustu nezbytností k životu.“³⁵⁶ Podobně je Morava vykreslena i v *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*: „Místní půda je dobře obhospodařovaná a oplývá všemi nezbytnostmi, ale i některými nadbytečnostmi pro život.“³⁵⁷ Velmi názorný a zároveň klasický obecný popis Českého království obsahuje anonymní spis *Some Account and Observations concerning Germany*, jehož datace se pohybuje okolo roku 1700. Úvodní pasáž o Čechách i Moravě obšírně popisuje, se kterými státy hraničí na různých světových stranách. U Čech se čtenář dále dozvídá, že „celé království je obklopeno horami, z nichž hlavní jsou Montes Riphæe nebo Obří hory, jež oddělují tuto zemi od Slezska. Z nich pramení největší řeka Labe. V různých částech tohoto království se nachází minerální a

³⁵² BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 28.

³⁵³ O Libušině proroctví hovoří například Hájkova *Kronika česká*.

³⁵⁴ POCOKE, R.: *A Description of the East*, s. 239.

³⁵⁵ FERBER, J. J.: *Mineralogical History of Bohemia*, s. 231–320.

³⁵⁶ „Moravia, is a pleasant and fruitful Country affording plenty of necessaries for life.“ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 119.

³⁵⁷ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 285.

léčivé prameny, které osvěží tělo a vyléčí jeho neduhy. Půda je všeobecně bohatá a dobrá, oplývá hojnými sady a zahradami, plnými jablek a dalšího ovoce. Země má také velmi dobrý chmel a pivo.“³⁵⁸ Jako hlavní města zmiňuje Prahu a Cheb. Morava je po informační stránce o něco chudší – vyličena je jako markrabství a „její délka je posuzována jako 110 anglických mil a šířka přibližně 80 mil. Jejimi řekami jsou Morava a Dyje. [...] Města jsou: 1. Olomouc, 2. Brno, 3. Jihlava, 4. Znojmo, 5. Kroměříž.“³⁵⁹ Vyjmenovávání řek a měst představovalo další typickou součást geografických charakteristik.

Města a vesnice byly nejčastěji popisovány v souladu s trasou, po které se cestovatel ubíral. Buď se jednalo pouze o zaznamenání názvu místa, kudy projížděl, nebo se objevil krátký komentář. Nejpodrobnější a nejsystematičtější informace o městech ležících na cestě se nalézají v cestopise Edwarda Browna z poslední třetiny 17. století, a dále v dílech ze století následujícího, především anonymního *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*, rukopisné verze cestopisu Richarda Pococka a cestovní příručky Thomase Nugenta. Druhou možností charakteristiky měst bylo rozdělení země do několika provincií vázaných na určité město, pod jehož rámec spadala všechna okolní menší městská centra. Tento způsob je převzatý z historicko-zeměpisných publikací a odráží se především v anglických kompendiích, a tudíž nereflektuje osobní náhled cestovatele na město.

Jedno ze základních úskalí představuje již samotný název města, který měl často českou i německou verzi. Analyzované prameny obvykle pracují s německou variantou, ovšem objevují se i česká pojmenování. V anonymním cestopisu *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734* je u Slavonic – obci na česko-moravsko-dolnorakouském pomezí – poukázáno na jejich český název „Slawonice“ a německý „Zlabnitz/ Zlabings“. Autor tvrdí, že „místní lidé a někteří cizinci ho nazývají Zlabnitz, Zlabings, což není ani moravské, ani německé jméno. Ale není se čemu divit, jelikož jazyk v této části Moravy je směsicí tvořenou hornoněmčinou

³⁵⁸ „This whole Kingdom is encompassed with mountains, the chiefe of which are the Montes Riphæe, or Hills of Giants, which part this land from Silesia. From these spring out the great River Elb. In several parts of this Kingd: sping mineral and medicinal waters, which much refresh the Body, and cure distemper. The Soil is generally full and good, abounding with rich orchards and Gardens, with great store of Apples and other fruits. It hath also very good Hops and Beers.“ *Some Account and Observations concerning Germany*, f. 22r.

³⁵⁹ „The Lenght judged to be about 110 Engl. Miles and the Breadth about 80 Miles. Its Rivers are Moraw and Teia. [...] The Towns are: Olmitz, 2. Brinn, 3. Iglaw, 4. Znaim, 5. Cremsir.“ Tamtéž, f. 21r.

a moravskými jazyky.³⁶⁰ Názvy měst a vesnic bývají Angličany také komoleny ve prospěch anglického pravopisu, například Kroměříž, německy „Kremsier“, je nazvána „Cremsir“.³⁶¹ V některých případech si cestovatel sám nebyl jist, jaká je přesná podoba názvu místa; Fynes Moryson označuje na trase Drážďany – Praha vesnici Velvary dvěma způsoby „Welber“ či „Welberg“.³⁶²

6.2.1 Cestou přes Moravu

Cestopisné zprávy věnují nejvíce prostoru Praze jednak jako hlavnímu městu Českého království, ale také kvůli její poloze v srdci Čech na nejfrekventovanější trase Vídeň – Praha – Drážďany. Nicméně cestovatel, jenž přijížděl do českých zemí ze směru od Vídně, nejprve vstoupil na území Markrabství moravského. V rámci Moravy lze nalézt nejvíce zmínek k Olomouci, hlavnímu městu markrabství, které v průběhu 16. a první poloviny 17. století ztrácí své výsostné postavení ve prospěch Brna.³⁶³ Nejpodrobněji je Olomouc zachycena okolo přelomu 16. a 17. století očima Johna Peytona, Theodora Turqueta de Mayerne a Samuela Lewkenora,³⁶⁴ a pak až ve druhé polovině 18. století. Význam Olomouce je často srovnáván s Brnem – Turquet uvádí, že „hlavním městem je podle jedněch Brno“ a „biskupství se nachází v Olomouci neboli Wolomance, jak zde říkají.“³⁶⁵ Peyton charakterizuje jak Olomouc, tak Brno jako hlavní města s tím, že první vyzdvihuje jako sídlo biskupství a u druhého zdůrazňuje probíhající opevňování.³⁶⁶ Město je vnímáno jako pěkné a bohaté, obývané velice milými lidmi, a obklopené úrodnou půdou;³⁶⁷ Samuelem Lewkenorem je popsán i původ a existence místní univerzity. Na rozdíl od Prahy, o olomoucké univerzitě neměl

³⁶⁰ „The country people and some foreigners, call Zlabnitz, Zlabings; which is neither the Moravian nor German name. But this is not to be wondered at, since the language of this part of Moravia is a composition, made up of the High Dutch and Moravian tongues.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 284.

³⁶¹ *Some Account and Observations concerning Germany*, f. 21r.

³⁶² MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 1. sv., s. 28.

³⁶³ Srov. PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Hlavní město Markrabství moravského*. In: SCHULZ, Jindřich (ed.): *Dějiny Olomouce*. 1. sv. Olomouc 2009, s. 278–279.

³⁶⁴ Pohled Samuela Lewkenora reflektoval ve své studii BABLER, O. F.: *Anglický alžbětinský cestovatel v Olomouci*, s. 89–92.

³⁶⁵ „La ville principale selō aucūs est Brunne. L’Euesché est à Olmuntz au Wolomance au language du pais.“ TURQUET DE MAYERNE, T.: *Sommaire description*, s. 64.

³⁶⁶ PEYTON, J.: *The First Part of the observations*, f. 156r.

³⁶⁷ LEWKENOR, S.: *A Discourse*, f. 58v–59r; TURQUET DE MAYERNE, T.: *Sommaire description*, s. 64.

příliš mnoho informací, ani z doslechu, ani z četby klasických antických autorů. Z tohoto důvodu usoudil, „že byla zřízena teprve nedávno díky příchodu jezuitů, kterým zde papež na své vlastní náklady zbudoval velkolepou a přepychovou kolej, aby reformoval náboženství, jelikož v těchto oblastech je obecně praktikováno luteránství.“³⁶⁸

V průběhu 17. století je o Olomouci referováno pouze v geograficko-historických kompendiích jako o (hlavním) městě s (malou) univerzitou. Nicméně Brno ožívá ve vyprávění Philipa Skippona z šedesátých let 17. století. Skippon zanechal pouze několik poznámek o českých zemích, jedna z nich se ovšem týká neuvěřitelného příběhu, který zaslechl ve Vídni: „Je to mnoho let, co u Brna na Moravě pobýval drak, který zabíjel jak lidské bytosti, tak zvířata. Nakonec zemřel tak, že pozřel zdechlé tele, které mělo žaludek naplněný vápnem. Poté, co se drak napil, byl zničen ohněm.“³⁶⁹ Většina historek zaznamenaných cestovateli, jež obsahovaly prvky legend a magie, má podobně jako Skipponovo vyprávění o brněnském drakovi charakter pohádek. Zájem o regionální fantastické příběhy a nadpřirozeno byl společný všem cizincům, jelikož navštívené zemi dodal na zajímavosti a přitažlivosti, nicméně velká část z nich tento typ informací většinou zcela vynechala.³⁷⁰

Detailnější popis jak Olomouce, tak Brna se dále objevuje až u Thomase Nugenta v polovině 18. století, který zařadil obě města na seznam míst stojících za povšimnutí na trase Hamburk – Vídeň. Olomouc je zde jednoznačně označena jako hlavní město markrabství, zatímco Brno je umístěné až na další pozici.³⁷¹ Tento popis odráží problematiku nejasnosti dvou hlavních moravských měst v průběhu raného novověku. Ačkoliv Olomouc oficiálně nesla titul královského hlavního města Moravy až do počátku osmdesátých let 18. století, v Brně byly shromážděny veškeré zemské úřady a de facto se stalo neoficiálním vedoucím centrem Moravy mnohem dříve než v roce 1782, kdy bylo prohlášeno za jediné hlavní město Moravy císařem Josefem II. K finálnímu vyřešení otázky o prvenství Brna na Moravě

³⁶⁸ „It seemeth therefore to have bin erected lately since the coming thether of the jesuites, for whome there was builded a magnificent and sumptuous Colledge at the Popes charges, for the reforming of Lutheranisme in those territories generally professed.“ LEWKENOR, S.: *A Discourse*, f. 59r.

³⁶⁹ „We heard a fabulous story, many years since there was a dragon about Brune in Moravia, which destroyed men and other animals; but he was at last kill'd by eating a dead calf that had its belly fill'd with lime, which firing after the dragon had drank, destroyed the monster.“ SKIPPON, P.: *An Account of a Journey*, s. 481.

³⁷⁰ Srov. MAČZAK, A.: *Travel in Early Modern Europe*, s. 289.

³⁷¹ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 199–200.

přispěla závěrečná léta třicetileté války, kdy císař Ferdinand III. nařídil, že zemský soud nebude zasedat střídavě v Olomouci a Brně, jako tomu do té doby bylo, ale přesune se do Brna spolu s agendou zemských desek. Podobně byl přesídlen také úřad královského tribunálu. Díky obsazení Olomouce a naopak nedobytí Brna švédskou armádou se vedoucí pozice Brna utvrdila. Ačkoliv se Olomouc usilovně snažila o opětovné získání zemských úřadů, bylo jí potvrzené pouze užívání titulu hlavního města markrabství. I přes vleklé spory si Brno udrželo svou dominantní pozici na Moravě až do jejího oficiálního potvrzení roku 1782.³⁷²

Olomouc „je silné, dobře vystavěné, ač nepříliš velké město situované na řece Moravě, které podléhá habsburskému rodu. Je zde významná akademie a město je sídlem biskupa. Hlavní místa, která stojí za zhlédnutí, jsou velký kostel, Jezuitský konvikt, hrad či palác biskupa, tržiště a radnice. Obyvatelé vedou dobrý obchod se svými sousedy z Čech, Polska a Uher.“³⁷³ Také Brno je v Nugentově cestopisné publikaci považováno za velmi dobře opevněné město s hradem Špilberk. Mezi významné budovy autor zařazuje „Jezuitskou kolej, farní kostel svatého Jakuba, konvent svatého Tomáše, palác olomouckého biskupa a mnoho dalších.“³⁷⁴ Dále zmiňuje polohu Brna na soutoku malých řek Svatky a Svitavy.

Velmi detailní vyličení obou hlavních moravských měst z cesty z Vídně přes Moravu v roce 1778 se nachází v rukopise Nathaniela W. Wraxalla: „Brno je jedním ze dvou hlavních měst Moravy. Tím druhým je Olomouc. Město není velké, avšak velmi čisté a budovy jsou vesměs hezké a elegantní. Ulice jsou všeobecně mnohem širší než ve Vídni a nalézají se zde dvě prostorná náměstí či otevřená prostranství, na jednom z nich stojí krásný palác patřící Princi Dietrichsteinovi.“³⁷⁵ Město je obklopené starými hradbami, které jsou nyní rozpadlé a nepříliš pevné.“³⁷⁶

³⁷² Srov. BALCÁREK, Pavel: *Brno versus Olomouc. O primát hlavního města Moravy. Pod Špilberkem proti Švédům*. Brno 1993, s. 13–43.

³⁷³ „It is a strong well built town, though not very large, situate on the river Morava, and subject to the house of Austria. There is a considerable academy here, and the town is the seat of a bishop. The principal things worth seeing are the great church, the Jesuits college, the bishop's castle or palace, the market-place and the stadt-house. The inhabitants have a pretty good trade with their neighbours the Bohemians, Poles, and Hungarians.“ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 199–200.

³⁷⁴ „[...] the Jesuits college, the parish church of S. James, the convent of S. Thomas, the bishop of Olmutz's palace, with several others.“ Tamtéž, s. 200.

³⁷⁵ Dietrichsteinský palác byl postaven v letech 1614–1618 olomouckým biskupem kardinálem Františkem Dietrichsteinem jako jedno z rodových sídel. Nachází se na Zelném trhu v Brně a představuje významnou moravskou barokní památku. Na tento palác upozorňuje v předchozím cestopise i T. Nugent jako na „palác olomouckého biskupa“.

³⁷⁶ „Brinn is one of the two Capitals of Moravia. Olmutz is the other. The city is not large, but very neat, and the Buildings in general handsome and elegant. The Streets are in general much wider than those of Vienna, and there are two spacious Squares or open Places, in one of which is a superb

Nathaniel Wraxall dále podotýká, že na velmi dobré úrovni, co se týče opevnění, je hrad Špilberk stojící mimo centrum, okolo kterého se prošel. Podle něj by na krátkou dobu odolal nepříteli. Zatímco pro popis Brna používá v angličtině slovo „town“, Olomouc, do níž dále cestoval, nazývá v rozporu s Nugentovým tvrzením anglickým termínem „city“ – větším městem. Velká část vyprávění je věnována vojenské otázce a pevnostnímu charakteru města ve vztahu k válkám o rakouské dědictví a sedmileté válce, tedy problematice, jež anglického cestovatele zřejmě zajímala. Mimoto popisuje Nathaniel Wraxall velice kladně krásné olomoucké paláce, zmiňuje existenci dvou náměstí, kompaktnost a dobrou obranu města, na jehož síle závisí bezpečnost Moravy. Asi nejpodstatnější jsou odkazy na běžný život města, ve kterém sídlí vojenská posádka. Kvůli neustálým válečným hrozbám je univerzita přesídlena do Brna. Dále poukazuje na konventy plné vojáků a téměř nulový obchodní styk. I přesto hodnotí náladu obyvatel jako „veselou“.³⁷⁷ Wraxall si ve svých poznámkách všimá zrušení olomoucké univerzity dekretem Josefa II. z 24. května 1778 a jejího přesunu do Brna, což byla vzhledem k jeho pobytu v Olomouci ve dnech 25. až 27. května velmi aktuální a čerstvá informace. Další významnou změnu ve městě, tj. povýšení olomouckého biskupství na arcibiskupství bulou Pia V. z prosince 1777 však nereflektuje. Nathaniel Wraxall dále cestoval přes Šternberk směrem do Slezska po Haličské silnici, která byla v rámci rozvoje a podpory dopravy státem budovaná postupně v průběhu 18. století; nejprve vedla z Vídně do Brna, v roce 1740 byla dostavěna do Olomouce a o osm let později se postavil i úsek mezi Olomoucí a Šternberkem.³⁷⁸

Názvy obou hlavních moravských měst oscilují v průběhu celého raného novověku okolo německého pojmenování; pro Olomouc prameny uvádějí varianty „Olmutz(s)“, někdy s přehláskou nad „u“, o Brnu se hovoří jako o „Brunne“ či „Brünne“, ale nejčastěji „Brin“.³⁷⁹ Latinský název obou měst je využit spíše výjimečně a to ve formě „Olomunzium“ a „Brunna“. Francouzsky psaný cestopis se jako jediný snažil zmínit název Olomouce v místním jazyce „Wolomance“.

Palace belonging to Prince Dietrichstein. The Town is surrounded by old Walls, now ruinous, and no Strength.“ WRAXALL, N. W.: *Tour from Vienna thro' Moravia*, s. 3.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 5–7.

³⁷⁸ O Olomouci v tomto období podrobněji: FIALA, Jiří: *Důsledky Tereziánských a Josefinských reforem*. In: SCHULZ, Jindřich (ed.): *Dějiny Olomouce*. 1. sv. Olomouc 2009, s. 491–505.

³⁷⁹ John Peyton si evidentně nebyl jistý pravopisem a nazval Brno jako „Brin“ či „Pfrin“. PEYTON, J.: *The First Part of the observations*, f. 156r.

K nejčastěji zaznamenávaným úsekům v rámci Moravy patří jihomoravský region, jelikož ho protínala trasa z Vídně do Prahy.³⁸⁰ Cestovatelé měli více možností, buď se vydali z Vídně přes Slavonice, Jindřichův Hradec a Tábor, anebo mohli zvolit silnici vedoucí přes Znojmo dále na Jihlavu, Havlíčkův Brod a Kolín. K těmto nejčastějším trasám je nutné připočíst i méně využívanou cestu z Bratislavy přes Brno a jižní Moravu dále do Čech. Cestopisné záznamy se často omezovaly na výčet měst, městeček a vesnic ležících na trase, případně stručnou informaci, protože cestovatelé touto oblastí pouze projížděli a netrávili zde více dní, jako tomu bylo v případě Brna či Olomouce.

Znojmo se řadí k nejvýznamnějším městům na Moravě v tomto období, anglickými cestopisy zařazené na čtvrtou příčku po Olomouci, Brnu a Jihlavě. V průběhu třicetileté války ho navštívil Thomas Howard, hrabě Arundel se svým doprovodem. William Crowne o jejich návštěvě pěkného města „Swamb“ zapsal, že se zde naobědvali poté, co celé dopoledne jeli od rakousko-moravských hranic ohrožování velkou jednotkou Krobotů.³⁸¹ Těch se místní lidé obávali do té míry, že když vyslaný posel ohlásil příjezd anglické družiny, obyvatelé Znojma začali zavírat své obchody a shromažďovat se k obraně svého města.³⁸² V líčení Edwarda Browna pak nalezneme klasický strohý popis o postavení a umístění Znojma v rámci Moravy. I podle něj se jedná o pěkné město s mnoha namalovanými domy, slavné kvůli smrti císaře Zikmunda.³⁸³ Pamětihodnosti a historie Znojma jsou zaznamenány v Nugentově cestopisné publikaci z poloviny 18. století, která čtenáře navíc zpravuje o bohatých vinicích v okolí města a obchodu profitujícího především ze strategické dopravní polohy. Z Wraxallova vyprávění se o Znojmě na sklonku sedmdesátých let téhož století dozvíme pouze, že sem dorazil kolem desáté hodiny večer, zlehka unaven, tři hodiny se prospal, oblečen a pak pokračoval dále na Vídeň. I přesto, že nic kvůli tmě neviděl, dodává, že se jedná o čtvrté největší město na Moravě nacházející se blízko hranic.³⁸⁴

³⁸⁰ Josef Polišenský napsal stručný příspěvek o jižní Moravě pohledem cizích cestovatelů, včetně Fynese Morysona, který tudy projížděl v roce 1593, viz POLIŠENSKÝ, Josef: *Jižní Morava ve svědectví cestovatelů XVI.–XVII. století*. Jižní Morava, 14, 1978, s. 213–215.

³⁸¹ Kravati, Kroboti či Crabatten byly chorvatské jezdecké pluky, žoldnéři, sloužící během třicetileté války v císařské armádě.

³⁸² CROWNE, W.: *A true relation*, s. 25.

³⁸³ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 119. Císař Zikmund Lucemburský zemřel ve Znojmě 9. prosince 1437.

³⁸⁴ WRAXALL, N. W.: *Travel diary*, s. 18.

Ze Znojma bylo možné pokračovat na Prahu cestou přes Jihlavu, neboli „Iglau/w“, která se nacházela na tehdejší moravsko-české zemské hranici a podle cestopisu Johanna Georga Keysslera šlo o město s dobrým soukenickým řemeslem.³⁸⁵ Nathaniel Wraxall pouze stručně zmínil, že se jedná o význačné město zaujímající třetí pozici na žebříčku moravských měst.³⁸⁶ Druhou variantou byla trasa z Vídně přes Slavonice, které se rozkládaly také na česko-moravském pomezí u hranic s Rakouskem. Do roku 1750 tudy vedla poštovní cesta do Prahy, která byla přeložena na trasu přes Znojmo a Jihlavu, což prohloubilo úpadek města, jež bylo v tomto období navíc zničeno ničivým požárem.³⁸⁷ V roce 1734 tudy projížděli i autoři cestopisu *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*, kteří zde přenocovali ve velmi příjemném ubytování. Podle nich Slavonice čítaly alespoň 400 domů, byly obehnané hradbami a „obyvatelé se jeví jako slušní a zdvořilí. Město je velmi dobře vybudováno a některé z domů vystavěny z kamení.“³⁸⁸

6.2.2 Cestou přes Čechy

Vzhledem k faktu, že Čechy byly protnuty větším počtem významných tras, které nadto vedly přes hlavní město zemí Koruny české, místní města a vesnice jsou v pramenech zaznamenávány v mnohem větší míře než moravská. Budeme-li nejprve kráčet po stopách Edwarda Browna cestujícího z Vídně do Prahy, získáme nevšední postřehy týkající se českých měst po překročení moravsko-českých hranic. V jeho vyprávění ožívá nejen česká historie, ale také množství báchorek a lidových pověr. Anglický lékař sledoval silnici z Jihlavy přes Habry a Čáslav. V úseku mezi posledními jmenovanými místy se zastavil v městečku, jež nazývá „Janikaw“. Obšírně popisuje památnou bitvu, která se zde odehrála 24. února 1643 během třicetileté války mezi Švédy vedenými generálem Torstenssonem a

³⁸⁵ KEYSSLER, J. G.: *Travels Through Germany*, s. 83. O soukenictví v Jihlavě v 18. století podrobněji: MAINUŠ, František: *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v XVIII. století*. Praha 1960, s. 57–81.

³⁸⁶ WRAXALL, N. W.: *Travel diary*, s. 18.

³⁸⁷ Srov. NEKUDA, Vladimír (ed.): *Dačicko Slavonicko Telčsko*. Brno 2005, s. 710–711.

³⁸⁸ „[...] inhabitants appeared something civilized and polite. This town is pretty well built, and some of its houses consist of stone.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 290. Uvedený počet obydlí byl pravděpodobně mnohem nižší vzhledem k dostupným statistikám z konce 17. století a poloviny 19. století. Srov. NEKUDA, Vladimír (ed.): *Dačicko Slavonicko Telčsko*. Brno 2005, s. 710–711.

císařskou armádou v čele s maršálkem Hatzfeldem. Evidentně naráží na bitvu u Jankova, jež se udála 6. března 1645, nicméně o dva roky později a o několik desítek kilometrů dále na jihozápad.³⁸⁹ Brownem navštívený „Janikaw“ byl totiž pravděpodobně Golčův Jeníkov, zcela jistě se nejednalo o Jankov ležící poblíž trasy vedoucí sice také z Vídně, ovšem přes Slavonice a Tábor.

V Jeníkově se Edward Brown setkal také s gentlemanem pocházejícím z Krkonoš. „Dotazoval jsem se ho na ducha Rubentzala, o kterém se traduje, že obývá tuto zemi. Ačkoliv si byl jistý, že tento přízrak existuje, nemohl mi prozradit nic ze své vlastní zkušenosti, pouze to, že za posledních dvanáct let nespáchal žádné zlo.“³⁹⁰ Rubentzal představoval mytologické ztvárnění Krakonoše jako ducha hor. Jeho první znázornění pochází z roku 1561, z nejstarší mapy Slezska od kartografa a matematika Martina Helwiga.³⁹¹ Legenda o existenci Krakonoše dosáhla v Evropě své popularity právě během Brownova života a to zásluhou díla Johannese Prætorii *Dæmonologia Rubinzalii Silesii* z roku 1662.³⁹² Brown svůj postřeh uzavírá poznámkou, že „na kopcích, horách a v dolech jsou takové zprávy běžné.“³⁹³ Tento zájem o místní pověry a legendy byl součástí návštěvy cizí země – cestovatel přijel do města, navštívil místní památky a kuriozity a vyslechl si lidové historky.³⁹⁴ Avšak doklady a zápisy tohoto charakteru se v analyzovaných anglických cestopisech neobjevují příliš často, proto jde v tomto kontextu o poměrně unikátní informace.

Často zmiňovaným městem na trase byla také Kutná Hora a to z důvodu své proslavenosti těžbou stříbra. Robert Moody, sluha Banastera Maynarda, si osobně mohl vyzkoušet, jak se stříbro z místních dolů dobývalo. Během zářijových dní

³⁸⁹ Některé prameny zaznamenávají, že bitva u Jankova se odehrála 24. února 1645. Brownem uvedený den a měsíc tedy není zcela smyšlený, nicméně časově posunut celou událost o dva roky dříve. O průběhu bitvy u Jankova, např. ENGLUND, Peter: *Nepokojná léta: historie třicetileté války*. Praha 2000, s. 371–388.

³⁹⁰ „I enquired of him concerning the spirit Ribensal, which is said to infest that Country, but he could say nothing therein of his own knowledge; and though he was confident that there was such a Spirit; yet he confessed that for twelve years it had done no hurt.“ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 120.

³⁹¹ Rubenczal, jehož tělo se skládá z celé řady zoomorfních částí, se zde vznáší se nad pohořím Krkonoš mezi Kowarami a Sněžkou a opírá se o mohutnou poutnickou hůl (obr. 9).

³⁹² O původu a vývoji této legendy, viz KOUDELKOVÁ, Eva: *Krkonoš v literatuře: kapitoly k literárnímu ztvárnění látky o Krakonošovi*. Liberec 2006.

³⁹³ „In Hills, Mountains, and places of Mines such reports are ordinary.“ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 120.

³⁹⁴ V případě zájmu Edwarda Browna o tuto problematiku mohlo jít o přímý vliv jeho otce Thomase Browna, jehož publikace *Vulgar Errors* z roku 1646 stála na pomezí vědeckých a fiktivních úvah a snažila se dokázat omyly a pověry jeho doby. Srov. MACZAK, A.: *Travel in Early Modern Europe*, s. 287–291.

roku 1661 se v Kutné Hoře zastavili na oběd. Kromě toho popisuje: „Šli jsme mnoho sáhů pod zem, abychom viděli, jak lidé v dolech pracují. Také nám ukázali způsob, jak nalézt stříbrnou žílu. To se dělá takto: Musíte vzít lískový proutek a držet ho v rukách asi tak ve vzdálenosti jednoho yardu. Tímto způsobem chodíte po zemi, a když projdete přes místo, kde je ložisko stříbra, prut to táhne směrem k zemi a ohne se vám mezi rukama.“³⁹⁵ Tento postřeh se velmi odlišuje od ostatních cestopisů, jež Kutnou Horu barvitě líčí v kontextu její slavné hornické minulosti a obšírně popisují jednotlivé doly na těžbu stříbra.³⁹⁶

Druhým případem záznamu lidové pověřivosti je již mnohokrát zmiňovaný spis *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734* popisující druhou variantu cesty z Vídně přes Jindřichův Hradec a Tábor. Jindřichův Hradec, německy „Neuhaus“, je znázorněn jako město s pohlednými a elegantními stavbami i obyvateli.³⁹⁷ Autor líčí historii založení místního hradu – vyprávění podle svých slov přebírá z Balbínových *Rozmanitostí*.³⁹⁸ U zrodu hradu stála údajně starší vdova, jež po své smrti zůstala přítomna v podobě bílé paní a zjevovala se jak na zámku, tak v jeho okolí a také nedalekých vesnicích. „Věřilo se, že to je duch zmíněné matrony, protože se zjevoval v podobě či figuře ženy oblečené v bílém, mající svazek klíčů za pasem. Podle toho ji výše zmínění lidé nazývali bílou paní.“³⁹⁹ Příběh dále pokračuje vyjmenováním autorit, které Balbínovi potvrdily její existenci, a popisu konce jejího zjevování z důvodu přílišného odhalení místními lidmi, což je v cestopise zhodnoceno slovy: „Ať si naši čtenáři myslí o této historce cokoliv, mnoho Čechů, a někteří z vysokých kruhů, stále věří v existenci tohoto přízraku.“⁴⁰⁰

³⁹⁵ „We went many fathoms under ground to se the People worke in the mines they also show'd us the way how to find out where the Mines of Silver lyes which is thus. You must take a heasell wan, and hould it betwen your hand about a yard or more distance. In that manner walk over the ground, and when you come over a mine where Silver is, It will pull the stick downwards towards the Earth and make it bend betwen your Hands.“ MOODY, R.: *The Travels*, s. 278.

³⁹⁶ Například rukopis či vydaný cestopis Richarda Pococka.

³⁹⁷ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 287.

³⁹⁸ Příběh o bílé paní v Balbínových *Rozmanitostech* se nachází zde: BALBÍN, B. – BUSINSKÁ, H. (ed.): *Krásy a bohatství*, s. 294–296.

³⁹⁹ „It was believed to be the ghost of the aforesaid matron, as it appeared in the shape, or form, of a woman, with a bunch of keys hanging at her girdle, and dressed in white; from whence it was called, by the people abovementioned, the White Lady.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 292.

⁴⁰⁰ „Whatever our readers may think of this story, many Bohemians, and some of very good fashion, still believe the reality of this apparition.“ Tamtéž.

Návštěva centra Jindřichova Hradce cizinci neunikla pozornosti místních: „Poté, co jsme vystoupili z kočáru, se okolo nás během chvíle shromáždilo téměř tři sta lidí, aby si nás mohli prohlédnout.“⁴⁰¹ Vzhledem k anonymnosti tohoto cestopisu bohužel nevíme, kdo byli tito Angličané. Vzhledem k názvu se jednalo o skupinu minimálně tří mužů a vzhledem k rozruchu, který údajně v jihočeském městě způsobili (ač tato poznámka může být lehce nadnesená), pocházeli z vyšších společenských vrstev. Tuto tezi podporuje i erudovaný styl, jímž je celá cestopisná publikace napsána, stejně jako odkazy na znalost latiny či přítomnost sluhy.

Jeich další kroky směřovaly do Tábora, kam dorazili ještě téhož večera. Jako v ostatních zdrojích je i zde vylíčena husitská minulost města. Význam této informace je ovšem doslova přebit zážitky spojenými s přenocováním, během něhož málem uhořeli. Pouze díky včasnému procitnutí původce tohoto vyprávění celá skupina a také rodina, u níž Angličané bydleli, přežily. V této době probíhala v Evropě válka o polské následnictví (1733–1735), jež se rozhořela po smrti polského krále a saského kurfiřta Augusta II. Silného. Ve spojitosti s tím dílo uvádí, že kromě výše zaznamenané zkušenosti s ohněm, se zde cestovatelé dozvěděli aktuální informace o pohybu vojska, jehož část měla právě proniknout ze Slezska k hranicím Čech. I když se obdržená zpráva posléze ukázala jako mylná, „momentálně nás trochu vyděsila a radovali jsme se, že jsme nepodnikli cestu do Vratislavi.“⁴⁰²

Severním směrem od Prahy se angličtí cestovatelé vydávali silnicí na Drážďany. Cesta vedla přes Velvary, Budyni, Lovosice, Litoměřice, Ústí nad Labem a Petrovice. Jak již bylo naznačeno v předchozích podkapitolách, tato trasa byla cestovateli vnímána jako velice obtížná kvůli pasáži Lovosice – Petrovice vedoucí přes kopce a srázy lemující řeku Labe. Náročnost této cesty byla často jedinou reflexí zaznamenanou cestovateli; druhou nejfrekventovanější byl odkaz na chudé poměry tohoto regionu způsobené válkami a třetí zmínka se týkala pěstování vína. Celá oblast mezi Prahou a Drážďany byla koncem 18. století Johnem Owenem zhodnocena jako nikterak zajímavá s městy běžného typu.⁴⁰³

⁴⁰¹ „Within a few minutes after we got out of our chaises, a mob of near three-hundred people assembled, in order to stare at us.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 292.

⁴⁰² „[...] as for the present it gave some alarm here, we rejoiced that we had not take the route to Breslau.“ Tamtéž, s. 293.

⁴⁰³ OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 500–501.

O Budyni bylo v první polovině 18. století třemi neznámými anglickými cestovateli zaznamenáno, že se jedná o malé město nacházející se nedaleko řeky Ohře, o němž jim postilion prozradil, že oplývá dostatkem obilí, což mohli i oni sami posléze potvrdit.⁴⁰⁴ Z hlediska hudby byla místní situace v sedmdesátých letech téhož století relativně uspokojivá, Charles Burney zde kromě hudební školy slyšel na ulici hrát dva chudé chlapce na triangel a harfu na poměrně dobré úrovni. V nedalekých Lovosicích se podle jeho slov nacházela další hudební škola pro více než stovku žáků; děti cvičily v místním malém a hezkém kostele s jednoduchými varhanami.⁴⁰⁵ Jednalo se o barokní kostel svatého Václava pocházející z první poloviny téhož století.

Ve stejné době popsal svou cestu přes Litoměřice, další malé české město ležící na Labi, Joseph Marshall: „Má nějaké opevnění, ale v nepřilíš dobrém stavu. Blízko tohoto místa dosáhl v poslední válce pruský král velkého vítězství nad Rakušany. Okolní krajina se stala mnohokrát dějištěm války a utrpěla hodně škod: některé z nich ještě nebyly odstraněny, protože patří českému šlechtici, jenž žije ve Vídni. Půda, která byla dříve zoraná, je nyní zarostlá trávou a plevellem. [...] Některé vesnice vypadají velmi chudobně – mnoho domů zde lehlo popelem a ještě nebyly nově postaveny.“⁴⁰⁶ Útrapy sedmileté války, která začala Marshallem zmiňovanou bitvou u Lovosic v říjnu roku 1756,⁴⁰⁷ byly na Litoměřicku patrné jak na obyvatelích, tak městech a vesnicích, což projíždějící Angličané v této době silně reflektovali. Vzhledem k faktu, že půda na Litoměřicku patřila množství subjektů, nelze přesně určit, na kterého z aristokratů cestopis svou vágní formulací odkazuje. Jednou z možných variant by byl Franz Karl Kressel von Qaltenberg (1720–1801), jenž vlastnil malé statky Třebušín a Vrbičany situované v okruhu do deseti kilometrů od Litoměřic. Kressel působil jako státní úředník nejprve v Praze a poté

⁴⁰⁴ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 318.

⁴⁰⁵ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, s. 157

⁴⁰⁶ „It has some fortifications, but none of any great strength: near this place the King of Prussia gained a great victory over the Austrians in the last war. The neighbouring country was several times the seat of war, and suffered much: part of the mischiefs done, are not yet recovered; for there are several tracks of land belonging to a Bohemian nobleman, who resides at Vienna, which were one arable, but are now over-run with grass and weeds. [...] Some villages are of a very poor appearance with several houses almost burnt down, that have not yet been repaired.“ MARSHALL, J.: *Travels Through Holland*, s. 303.

⁴⁰⁷ Bitva u Lovosic byla první velkou bitvou sedmileté války v Evropě. Oproti prvotnímu předpokladu Fridricha II. se však pruské armádě nepodařilo dosáhnout přesvědčivého vítězství a rychlá vojenská porážka Habsburské monarchie se nekonala. O této bitvě podrobně: STELLNER, František: *Sedmiletá válka v Evropě*. Praha 2000.

od sedmdesátých let ve Vídni, kde se za Josefa II. stal významným členem tzv. duchovní komise připravující josefinské církevní reformy.⁴⁰⁸ Směrem k česko-saským hranicím se projíždělo ještě Ústím, jež svou architekturou nezanechalo příliš silný dojem i přes to, že ústecká radnice byla nově vystavená za použití sloupů.⁴⁰⁹ Poslední vesnice u hranic – Petrovice patří mezi často zaznamenávaná místa podobně jako všechna poslední města a vesnice ležící před hraniční čarou.

Z měst na západ od Prahy⁴¹⁰ zřetelně vyvstávají Karlovy Vary a Cheb, přes které vedla silnice směrem do Lipska nebo Norimberku. Karlovy Vary se dostaly do hlavního popředí zájmu nejen anglických návštěvníků v průběhu 18. století.⁴¹¹ Cestopisy detailně popisují lázeňské procedury a léčebné účinky jednotlivých pramenů, informace evidentně čerpají z některé z nelékařsky koncipovaných knih, tzv. předchůdců pozdějších průvodců, případně od sebe navzájem, jelikož ve dvou případech jsou některé pasáže téměř identické.⁴¹² První publikací tohoto typu, jehož vydání by časově předcházelo dotčeným anglickým popisům, bylo nevelké anonymní dílo z roku 1729 *Denkwürdiges und jetzt lebendes Kayser Carols-Baad* publikované v Chebu, které se o dva roky později dočkalo reedice a díky své oblíbenosti pak dalšího vydání v Norimberku v letech 1734 a 1736.⁴¹³

Karlovy Vary byly oblíbeným lázeňským městem jak českých, tak zahraničních aristokratů, v letech 1711–12 zde například pobýval i ruský car Petr I. V roce 1737 vylíčil Richard Pococke Karlovy Vary jako „město skládající se z jedné dlouhé ulice podél řeky a druhé vedoucí od ní směrem na západ, kde se nachází nejlepší domy k ubytování, přesně naproti prameni. Městské domy jsou

⁴⁰⁸ Srov. VON WURZBACH, Constantin: *Biographisches lexikon des kaiserthums Oesterreich*. 13. sv. Wien 1865, s. 201–203.

⁴⁰⁹ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 319; podobně NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 240. Radnice postavená v saském renesančním stylu pocházela již z druhé poloviny 16. století – nejednalo se o novou stavbu z počátku 18. století, jak z cestopisu vyplývá. Radnice byla postupně obnovována v průběhu druhé poloviny 16. století, jelikož předchozí stavba byla poničena opakovanými požáry podobně jako ostatní budovy ve městě. Srov. BOBKOVÁ, Lenka: *Raný novověk. Doba předbělohorská (1526–1620)*. In: KAISER, Vladimír – KAISEROVÁ, Kristina (eds.): *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem 1995, s. 41–42.

⁴¹⁰ Stručně o reflexi západních Čech Fynesem Morysonem, viz DOUŠA, J.: *Západní Čechy a Plzeň očima anglického cestovatele*, s. 111–116.

⁴¹¹ V časovém období 1770 až 1800 bylo publikováno velké množství německy psaných cestopisů všímající si Karlových Varů. Za jeden z nejlépe psaných cestopisů, co se týče informativní hodnoty o tomto lázeňském městě, je považováno dílo Daniela Gottfrieda Schrebera *Reise nach Carlsbad* z roku 1771. Srov. BURACHOVIČ, Stanislav: *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví: průvodce světem carlovarensií*. Karlovy Vary 2000, s. 69–71.

⁴¹² Publikovaná verze cestopisu Richarda Pococka je zcela shodná s informacemi obsaženými v pozdějším Nugentově díle. Srov. POCOKE, R.: *A Description of the East*, s. 237–239; NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 257–258.

⁴¹³ Srov. BURACHOVIČ, S.: *Karlovy Vary*, s. 55.

udržované velmi čisté, a ačkoliv jsou okolo dveří kamenně vyzděné, mnoho z nich má dřevěnou konstrukci. Postavili tu velmi hezký kostel [...].“⁴¹⁴ V roce 1759 podlehy zmíněné, ze dřeva zkonstruované stavby ničivému požáru. Kostel, postavený podle plánů významného českého architekta Kiliána Ignáce Dientzenhofera a zasvěcený sv. Máří Magdaléně, se v době Pocockova příjezdu do města teprve oficiálně otevíral; v současné době představuje architektonickou perlu města, nejvýznamnější barokní památku Karlových Varů. Z hlediska lázeňských procedur probíhala hlavní sezóna mezi květnem a červencem, případně srpnem.⁴¹⁵ Denní program lázeňských hostů vypadal následovně: „Dopoledne se tráví v tom nejnepříjemnějším duchu – pití a koupele; po obědě se společnost potká na promenádě, kde se prochází, nebo v salónu situovaném poblíž, kde až do večera tančí, hrají biliár a karty. Ti, kteří podstupují léčbu, se před večerí odeberou k odpočinku.“⁴¹⁶

Minerální prameny se nacházely i poblíž nedalekého Chebu nazývaného „Eger“ či „Egra“. Cheb položený nedaleko hranic představoval vstupní bránu do Čech. V průběhu třicetileté války byl několikrát obsazen cizími vojsky a z tohoto důvodu byl koncem 17. století přestavěn na pohraniční pevnost. Reflexe Chebu pocházející z následujících několika desítek let tudíž zdůrazňují jeho kvalitní moderní systém opevnění, který nahradil předchozí nedostatečné hradby. Hlavní páteří města byla dlouhá ulice, jejíž šířka ji téměř proměnila na náměstí. Zmíněná je dále přítomnost několika konventů, zejména dominikánů a františkánů.⁴¹⁷

6.3. Jídlo a bydlení

Celkový dojem navštíveného regionu či země v první řadě závisel na zkušenosti s ubytováním a občerstvením. Jen málokterý cestovatel si do svého

⁴¹⁴ „The town chiefly consisting of one long street by the river, and another to the west of that in which are the best lodging houses just opposite to the well. The houses of the town are kept very neat and tho they have stone at their doors yet many of them especially of the poorer people are built of frames of wood. They have built a very handsome church [...].“ POCOKE, R.: *The Kingdom of Bohemia*, f. 105r.

⁴¹⁵ Tamtéž, f. 103v.

⁴¹⁶ „The mornings being spent in this most disagreeable course of drinking and bathing, after dinner the company meet at the publick walk, and the saloon built near it, where they spend their time in dancing, biliards and cards, and walking till the Evening when those who are under the regimen retire before supper.“ Tamtéž, f. 104r.

⁴¹⁷ Tamtéž, f. 108r–113r; NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 248–249.

deníku či dopisu nezaznačil, jaká je úroveň místních hostinců a jak hodnotí místní proviant. Obecně platilo, že ve velkých a hlavních městech byli zahraniční hosté s nabízenými službami spokojeni, avšak na trase mezi nimi se stejného komfortu nedočkali. Situace se ovšem lišila od města k městu a od vesnice k vesnici; zejména v letech následujících po válečném konfliktu měly ubytovací a stravovací podmínky sestupnou tendenci. Doba strávená v zemích Koruny české se podobně jako v jiných státech odvíjela od míry pohodlí, jež Angličané během své cesty zažili. Pokud bylo ubytování nedostatečné, snažili se úseky mezi velkými městy překonat v co nejkratším časovém období a omezovaly se také množství a délka zastávek v menších městech a vesnicích.⁴¹⁸

Do této problematiky vstupoval i faktor vysokých či nízkých cen v jednotlivých evropských zemích. V závislosti na itineráři Fynese Morysona, který je pro tuto otázku po informativní stránce nejhodnotnějším pramenem, vytvořil Antoni Maćzak grafické znázornění ukazující cenové hladiny ubytování a stravování v jednotlivých zemích Evropy na konci 16. století. Z grafu vyplývá, že mezi nejdražší destinace patřilo území kolem Rýna – mezi Curychem a Bazilejí až k Frankfurtu. O něco levnější byly alpské regiony směrem k Dunaji, dále střední Itálie, oblast okolo Seiny či sever Nizozemí. Ceny razantně klesaly směrem na severovýchod, například v Dolním Sasku mezi Labem a Odrou a také v českých zemích.⁴¹⁹

6.3.1 Ubytování

Nebereme-li v potaz pohostinnost hlavního města Prahy, možnosti ubytování jak v českých, tak moravských městech a vesnicích byly téměř ve všech případech popisovány anglickými návštěvníky jako nedostatečné. William Crowne a jeho skupina projíždějící českými zeměmi v roce 1636, v průběhu třicetileté války, spali většinou na podlaze.⁴²⁰ Situace se během 17. století evidentně příliš nezlepšila, jelikož Anthony Ashley Cooper, pozdější hrabě ze Shaftesbury napsal v květnu roku 1689 svému otci z Hamburku dlouhý dopis plný dojmů z průjezdu

⁴¹⁸ K tomu více: MAĆZAK, A.: *Travel in Early Modern Europe*, s. 30–71. Pro 18. století: BLACK, J.: *The British abroad*, s. 140–165.

⁴¹⁹ Srov. MAĆZAK, A.: *Travel in Early Modern Europe*, s. 73–76.

⁴²⁰ CROWNE, W.: *A true relation*, s. 26.

Moravou nesoucí podle něj stále velké známky utrpení způsobené průchodem polské armády do Vídně a zpět v roce 1683,⁴²¹ kdy před branami vídeňské metropole stanuli podruhé Turci: „Osobně jsme zažili strasti těchto ubohých lidí, kterým nenechali nic jiného nežli jejich holé životy. Nezůstalo jim nic od prádla, lůžkovin, koster postelí až k nožům a prkénkům, jelikož všechno zničili nebo odnesli. [...] Co se týče ložního prádla a oblečení, většina zemí, kterými jsme poté projížděli, neměla to štěstí je vlastnit. A tak jsme si věru odvykli od postelí, než jsme přijeli do Vídně. Čistá sláma představovala úplný komfort, a během té sedmi až osmidenní cesty jsme se každou noc spokojili promiskuitně ležet mezi všemi těmi stvořeními, ochočenými zvířaty v chalupě; a mohu Vás ujistit, můj pane, že pokud se pro naše přenocování našla stodola či půda, považovali jsme se tu noc za šťastlivce.“⁴²²

O mnoho lépe na tom nebyla oblast ležící mezi Vídní a Prahou. Počátkem 18. století jde lady Mary Wortley Montagu v rámci kritiky ubytovacích podmínek ještě dále. Podle jejího hodnocení patřilo České království mezi ty nejnuznější oblasti, jež v rámci německých zemí navštívila. Ubytovaní v zájezdních hostincích je dle jejích slov vyloženě ubohé; leckde byla čistá voda a sláma na spaní nedostatkovým artiklem. Ačkoliv si lady Mary s sebou vezla vlastní postel, ne vždy se jí podařilo najít místo k noclehu a místo noci strávené ve společné místnosti s ostatními cestujícími plné různých pachů dávala přednost pokračování v cestě.⁴²³ Stejnou zkušenost získal i William Bentinck, jenž překročil hranice českých zemí ve směru ze Saska od Drážďan o deset let později. Své matce, hraběnce z Portlandu, popsal místní podmínky v podobném duchu jako jeho předchůdci: „Toto je ta nejlepší země na světě, kde člověk získá odolnost. Ve městech se samozřejmě tu a tam setkáte s velmi hezkými domy, ale ve všech vesnicích se musí ulehnout na

⁴²¹ K otázce zemí Koruny české a jejich zapojení v protitureckých válkách více např. ČORNEJOVÁ, Ivana – MIKULEC, Jiří – VLNAS, Vít, a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české VIII. 1618–1683*. Praha 2008, s. 192–207.

⁴²² „We partook in the sufferance of these poor people, whom they spared nothing to but their lives on their return, for from linen, bedding, and bedsteads to knives and trenchers there was nothing (since they spoiled or carried off all) [...]. As for bedding or linen, most of the other countries we passed afterwards were never so happy as to have had them. And, indeed, for our lying we had been pretty well weaned from beds before we got to Vienna, but afterwards clean straw grew a delicacy, and we were contented in a seven or eight days' journey every night to lie promiscuously among the rest of the creation, the tame beasts of cottage; and I assure my lord, when a barn or a cock-loft was found for our night's lodging, we thought ourselves fortunate that night.“ RAND, B. (ed.): *The life*, s. 277–278.

⁴²³ WORTLEY MONTAGU, M. – Lord WHARNCLIFFE (ed.): *The letters and works*, s. 308–309.

slámu, často zapáchající, protože čerstvá není k mání.“⁴²⁴ Mladý gentleman dále s nadsázkou pokračuje, že spolu s blechami a dalšími živými tvory představuje toto lůžko velice krásné místo ke spánku. Kvůli nedostatečné hygieně vyřešil se svým společníkem panem Bernége situaci tak, že si vyčlenil jeden úbor jako cestovní, ve kterém i uléhal, čímž si velice zlepšil míru komfortu poskytovaného slámou.⁴²⁵ Nuzné podmínky panující v místních vesnicích popisuje William Bentinck poměrně otevřeně, avšak s humorem, který jim dle jeho názoru pomohl překonat veškeré cestovní nepříjemnosti.

O něco podrobnější informace o charakteru ubytování mezi Prahou a Vídní shrnuje ve svém cestopise Johann Georg Keyssler; přenocování většinou probíhalo na čisté slámě na podlaze, k čemuž cestující navíc obdrželi podhlavník či polštář pod hlavu. „Ve venkovských domech se nacházel za kamny vyzděný prostor, kam se muselo vylézt po několika úzkých kamenných schodech jako na půdu; a v této teplé místnosti trávili chladné zimní noci velice pohodlně.“⁴²⁶ Stejný způsob popisuje obecně pro německé země, mezi něž bylo České království zařazeno, také Thomas Nugent, který dodává, že zvláště ve Vestfálsku takto uléhají lidé všech společenských vrstev a pohlaví vedle sebe. Mimoto doplňuje své vyprávění povídáním o zvláštním zvyku, raritě, s níž se zde setkal – v těchto končinách se na spaní používala dvě peřím vycpaná lůžka, na jedno si lehli a druhým se místo pokrývky přikryli. Nugent toto téma uzavírá historkou, kterou v Německu zaslechl: „Když byli francouzští protestanti v minulém století nuceni opustit svou zemi, tak je zejména Švýcaři přijali velice pohostinně ve svých obydlích. Jeden z ubohých francouzských mužů, kteří byli doprovzeni do jejich ložnice, pochopil a umístil jedno pérové lůžko pod sebe a druhé nad sebe domnívající se, že je zamýšleno, aby leželi jeden na druhém, kvůli úspoře místa. Na ten popud požádal sluhu, aby na něj položil některého z jeho lehčích společníků, protože není zvyklý uléhat tímto způsobem.“⁴²⁷

⁴²⁴ „This is the best country in the world to use one's self to hardness. Indeed in the towns one meets with pretty good houses now and then, but in all the villages, one must lie upon straw, very often stinking, because there is no fresh to be had.“ *William Bentinck to Countess of Portland, 18 Jan. 1727*, f. 411.

⁴²⁵ Tamtéž, f. 411v.

⁴²⁶ „In the houses of the peasants there is a place wall'd in behind the stove, to which they ascend by a few narrow stone steps, as into a cock-loft; and in this warm apartment they sleep away the cold winter nights very comfortably.“ KEYSSLER, J. G.: *Travels Through Germany*, s. 84.

⁴²⁷ „When the French Protestants were obliged, in the last century, to quit their country, the Swiss in particular, received those who took shelter among them, with the greatest hospitality. Some poor French men being conducted to their bed-chamber, one of them espying a feather-bed over, and

Nespokojenost s ubytováním je cestovateli většinou rozebrána v obecném kontextu určité trasy či regionu. Konkrétních příkladů se dočkáme pouze u několika málo zápisů. Dílo *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734* jmenovitě hodnotí Slavonice, Tábor a Ústí nad Labem, přičemž v prvním z míst se setkali s ubytováním na výborné úrovni, což bylo zřejmě ovlivněné velice přívětivým a veselým domácím, jenž jim poskytl o své vlasti mnoho zajímavých informací;⁴²⁸ bydlení v Ústí bylo naopak hodnocené jako nevalné úrovně a velice předražené.⁴²⁹ Zázitek v Táboře byl podmíněn přespáním na slámě v podkroví, kam bylo nutné vystoupat po žebříku. Rodina, u které nocovali, ležela společně v přízemí, což je podobně jako u Nugenta shledáno velice promiskuitním. Prostor byl mdle osvětlen lampou, od níž chytla okolní sláma, a v domku začalo hořet. Díky včasnému procitnutí neznámého autora tohoto cestopisu anglická skupina neuhořela a oheň byl uhašen. Angličanům tento, v Čechách podle nich běžný způsob bydlení připadal zvláštní, jelikož jinak místní obyvatele vnímali jako velmi civilizované.⁴³⁰

Tyto závěry jsou ve srovnání s předchozími hodnoceními spíše výjimečné – z celé řady ostatních cestopisných zpráv vyplývá, že pro anglicky mluvící cizince se jak Čechy, tak Morava staly místem symbolizujícím zemi na nepřiliš dobré úrovni; standard představovala sláma rozprostřená na podlaze, ať již v obydlích místních lidí, či veřejném hostinci. K těm negativním zkušenostem patřila i zastávka Johna Owena v Petrovicích u saských hranic na počátku devadesátých let 18. století. Po několika hodinách strávených v nepohodlném voze na cestě, byli on i jeho spolucestující velmi promrzlí a hladoví. Z tohoto důvodu skýtalo nabízené občerstvení v teplé místnosti velmi žádaný artikl. Vstoupili do poštovní stanice, která byla zcela neosvětlená a bez zapáleného ohně. Po delší době se objevila starší žena, která jim nabídla zbytky zajíce – pokrm, jenž jim pravděpodobně z důvodu velkého hladu chutnal výsostně. Prospali se a za časného rána vyrazili směrem na

another under, imagined that there was a design to make them lie one upon another for want of room. Upon which he addressed himself to the servant, and desired him to chuse one of his lightest companions to put over him, alledging that he was not accustomed to lie in this manner.“ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 110.

Na peřinu nahoře i vespod si stěžovali i další francouzští cestovatelé v sedmdesátých letech 18. století. Srov. LENDEROVÁ, M.: *“Peřina nahoře”*, s. 115.

⁴²⁸ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 290.

⁴²⁹ Tamtéž, s. 319.

⁴³⁰ Tamtéž, s. 293.

Drážďany.⁴³¹ Tento záznam poodhaluje opačnou stranu mince, z pohledu personálu hostince. Cestovatelé často přijížděli v nejrůznějších denních i nočních hodinách a vzhledem k jejich odlišnému kulturnímu a sociálnímu původu měli jiná očekávání, než představoval český standard. V úvahu je nutné vzít i jazykovou bariéru a často rozdílné místní zvyklosti.⁴³²

Většina dotčených případů se omezuje na všeobecné hodnocení sítě zájezdních hostinců a soukromého ubytování v podobném duchu jako Hester Lynch Piozzi, jež považovala hostince mezi Vídní a Prahou za velmi mizerné.⁴³³ Jak již bylo naznačeno, rozdílná situace panovala v Praze, kde byly pokoje mnohem čistější, zařízené elegantními postelemi, a nebyl zde tolik patrný cizí vliv jako všude jinde.⁴³⁴

6.3.2 Jídlo a pití

Stravování během cesty přes Čechy a Moravu podléhalo stejné kritice, jako tomu bylo v případě ubytování. Cestovatelé regionální občerstvení často shledávali jako nedostatečné a z toho důvodu se spíše koncentrovali v hlavních či větších městech, kde byla nabídka mnohem různorodější, zejména pro ty, kteří si to po finanční stránce mohli dovolit. Hojně se využívalo doporučujících dopisů, které jim umožnily během jejich někdy i několikátýdenního pobytu proniknout mezi místní společenské vrstvy, zúčastnit se společenských obědů a večeří. Tento socializační aspekt patřil k základním vzdělávacím účelům, které cestování v kontextu *grand tour* mělo poskytnout.⁴³⁵

Jistou představu o průběhu návštěvy Prahy Arthurem Throckmortonom od podzimu do jara v letech 1580–1581 odhalují jeho deníkové zápisy. Mladý šlechtic strávil v Praze podle svých slov přesně 21 týdnů, přičemž během této doby se zúčastnil mnoha společenských akcí a navázal množství kontaktů. Přibližně týden po příjezdu do Prahy povečeřel Throckmorton a jeho společníci s Annou Stradou, Skotkou provdanou za Španěla, a otcem Georgem Warem, anglickým jezuitou a

⁴³¹ OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 504–505.

⁴³² Srov. BLACK, J.: *The British abroad*, s. 147.

⁴³³ PIOZZI, H. L.: *Observations and reflections*, s. 316.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 316.

⁴³⁵ Srov. BLACK, J.: *The British abroad*, s. 149.

absolventem Oriel College v Oxfordu.⁴³⁶ Arthur Throckmorton pobýval v domě u Signora Scottiho z Piacenzy, u něhož se seznámil na večeri s monsieur Fabianem, švagrem polského prince Laskiho, kapitánem Riccem z Florencie a Laskiho nemanželským synem Albertem.⁴³⁷

Jak fungovala občerstvovací zařízení v Praze, zaznamenává Fynes Moryson ve svém *Itinerary*.⁴³⁸ V pražských hostincích si bylo možné objednat, co člověk chtěl, v případě, že byl ochotný zaplatit, a podle toho sluha zašel nakoupit do města příslušné suroviny. Moryson dodává, že takto zde okusil třeba anglické nakládané ústřice.⁴³⁹ Mnohem podrobnější informace o rozličnosti stravy v hlavním městě poskytuje ve svém díle John Taylor, který navštívil Prahu na podzim roku 1620 před bitvou na Bílé hoře. Upozorňuje, že počet obyvatel v této metropoli se v této době ztrojnásobil kvůli válečné hrozbě, a tudíž byla Praha mnohem lépe zásobená potravinami. Na trhu si Taylor koupil pěkně vypečenou tlustou husu, spolu se svým bratrem poobědvali pečené maso s chlebem a pivem – vše za velmi příznivé ceny. Ve svém výčtu dále pokračuje, že zahlédl na prodej 2 000 kaprů a kromě toho další druhy ryb, přičemž cena za jeden kus se pohybovala mezi osmi a deseti pencemi, což je ve srovnání s Londýnem mnohem levnější, jelikož tam by kapr stál pět šilinků. Trhy poskytovaly nejrozličnější zvěřinu, ale i ohromné množství ovoce a zeleniny – hrozny, broskve, nakládané okurky, ananasové melouny. John Taylor všude vypočítává, jaká byla cena a počty nabízených potravin. Například melouny, které po polovině 16. století již nepředstavovaly mezi ovocem vzácný artikl,⁴⁴⁰ byly naložené na pěti až šesti vozících.⁴⁴¹

O různorodosti jídla prodávaného na pražských trzích referují dále až prameny o sto let později. Trhy v Praze jsou jimi v této době považovány za jedny z nejlepších a nejbohatších ve světě, což je zdůvodněné úrodností půdy Českého království. „Zvěřina, divoká i domácí drůbež, ryby a všechny druhy masa od řezníka jsou velmi levné, ačkoliv ne tolik jako v Uhrách. Mezi širokou nabídkou zásob neustále poskytovaných obyvatelům Prahy, se v určitých ročních dobách

⁴³⁶ *Sir Arthur Throckmorton's diary*, f. 52r.

⁴³⁷ Tamtéž.

⁴³⁸ O Morysonově hodnocení hostinských zařízení a regionálního jídla v Polsku a Německu analyzuje souhrnně: MAČZAK, A.: *Travel in Early Modern Europe*, s. 41–44.

⁴³⁹ MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 1. sv., s. 29–30.

⁴⁴⁰ Melouny byly také oblíbené na šlechtickém stole a čeští aristokraté se hojně zajímali o jejich pěstování. Srov. HRDLIČKA, J.: *Hodovní stůl*, s. 54.

⁴⁴¹ TAYLOR, J.: *Taylor his Travels*, f. D1r.

objevují žabí stehýnka. Jsou přivázeny ve velkých nádobách, a pokud víme, vždy se hned prodají.“⁴⁴² Také Mary Wortley Montagu byla se stravováním v Praze velice spokojená – nikde jinde údajně neokusila tak výborně připravené divoké kury jako zde.⁴⁴³ Její slova potvrzuje také zkušenost další anglické cestovatelky, Hester Lynch Piozzi, která tak dobrou drůbež nejedla ani v Londýně či Bathu. Skvělé chuti byly podle jejích slov i nabízené ryby – kapři, líni a úhoři, které bylo možné zakoupit přímo na ulici, kde byly uchovávány živé v kádích.⁴⁴⁴

Jiné podmínky panovaly v možnostech stravování při průjezdu jednotlivými městy a vesnicemi – nelze se zde opírat o širokou základnu pramenů a nadto dostupné zmínky pochází pouze z 18. století. Zatímco Johann Georg Keyssler byl s hostinskou stravou spokojený – v nabídce měli kačeny, kapouny, bažanty, koroptve a zajíce, jeho následovníci takto kladné komentáře nezanechali. *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734* popisuje občerstvení v městečkách poblíž Prahy jako ucházející, avšak v Petrovicích u hranic se Saskem bylo k dostání pouze několik vajec a malá láhev bílého vína.⁴⁴⁵ V Kolíně, kam Charles Burney přijížděl ze směru od Vídně, „pojedel holuba a vypil půl pinty nedobrého kyselého vína, což ho stálo tři nebo čtyři šilinky.“⁴⁴⁶ Před příjezdem do města nic k jídlu nesehnal a byl závislý na chlebu a vodě. Nedostatek jídla a jeho vysokou cenu vysvětluje epidemií, která postihla obyvatele a byla charakteristická zhoubnou horečkou, jejíž nakažlivost byla pouze o něco menší nežli nakažlivost moru. Místní lidé byli dle jeho popisu napůl vyhladovělí a sami neměli co jíst.⁴⁴⁷

Tyto poměry ovšem nemohly být pro cestovatele úplnou novinkou, protože například Thomas Nugent ve své cestopisném průvodci upozorňuje, že s výše vylíčenými podmínkami musí cestující počítat a vést si s sebou nějaký

⁴⁴² „Venison, fowl, both wild and tame, fish, and all kinds of butcher's meat are very cheap, though not near so cheap as in Hungary. Amongst the vast variety of provisions, with which the citizens of Prague are constantly furnished, the thighs of frogs, at certain seasons of the year, find a place. They are then brought in very large jars, and seldom fail, as we are informed, of being soon bought up.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 316.

⁴⁴³ WORTLEY MONTAGU, M. – Lord WHARNCLIFFE (ed.): *The letters and works*, s. 309.

⁴⁴⁴ PIOZZI, H. L.: *Observations and reflections*, s. 322.

⁴⁴⁵ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 319.

⁴⁴⁶ „Here a pigeon, and half a pint of miserable sour wine, cost me three or four shillings.“ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, s. 2–3.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 2. Mohlo se jednat například o tyfus, černé neštovice, spálu, choleru apod. Válkami probíhajícími ve čtyřicátých až šedesátých letech byla část země poničena, zásoby potravin byly špatné a v kombinaci s nedostatečnou hygienou propukaly nejružnější epidemie a hladomory. Situace vyvrcholila velkou neúrodou, která vyústila v letech 1771–1772 v katastrofální hladomor. Srov. PETRÁŇ, Josef: *Počátky českého národního obrození*. Praha 1990, s. 14.

proviant. Doplnuje, že mezi městy je velmi problematické najít přijatelnou stravu a také pití, zvláště pak víno.⁴⁴⁸

Z množství dochovaných anglických cestopisných zpráv komentujících český jídelníček napříč raným novověkem se mnohem větší část vyjadřuje ke konzumaci a kvalitě pití než skladbě nabízených potravin. S tím souvisela i otázka nadměrného užívání alkoholu, která v pramenech silně rezonuje – Češi byli cizinci považováni za národ, jehož spotřeba alkoholických nápojů patřila v Evropě k nejvyšším. Podle Fynese Morysona je alkoholismus lékem na smutek u všech severněji položených států, mezi něž spadají kromě Nizozemí, Dánska, Polska a Německa také české země.⁴⁴⁹ Opilství, které bylo v raně novověkém období spolu s obžerstvím a cizoložstvím vnímáno jako jeden z nejhorších hříchů,⁴⁵⁰ k Morysonovu překvapení holdovaly i ženy, což ve společnosti budilo mnohem větší pohoršení:⁴⁵¹ „Nadměrné holdování pití není u Čechů o nic menší než u Němců, avšak u jejich žen je mnohem vyšší, protože pijí téměř tolik, co muži, zatímco německé ženy jsou velmi střídme.“⁴⁵²

Nezřídka je angličtí cestovatelé označovali za opilce a pijany, což lze do jisté míry vnímat jako stereotyp spojený s českou oblastí, jelikož na to naráží i české kroniky.⁴⁵³ V díle Johna Speeda *A Prospect of the most famous parts of the world* z roku 1631 se nachází následující charakteristika: „Jsou velmi dobří v řemesle pivovarnictví a ani v pití nezůstávají pozadu poté, co dokončí práci. Říká se (poněkud hanebně, předpokládám) že když jednou zasednou k nádobě dobrého pití, neskončí, dokud ji nevyprázdní.“⁴⁵⁴ Pití piva a vína tvořilo běžnou součást jídelníčku. Pivovarnictví se navíc stalo ve druhé polovině 16. století

⁴⁴⁸ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 110.

⁴⁴⁹ MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 3. sv., s. 448.

⁴⁵⁰ Pití piva a vína bylo běžnou součástí života, avšak jeho nepřiměřená konzumace byla ostře kritizována a vznikalo množství dobových mravokárných spisů. O tomto tématu podrobněji např. KÜMIN, Beat: *Drinking Matters. Public Houses and Social Exchange in Early Modern Central Europe*. Houndsmills 2007.

⁴⁵¹ O vnímání opilství u žen v šlechtickém prostředí, viz BŮŽEK, Václav – HRDLÍČKA, Josef: *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*. In: BŮŽEK, Václav (ed.): *Poslední páni z Hradce*. České Budějovice 1998, s. 259–260.

⁴⁵² „The excesse of the Bohemians in drincking is no lesse then of the Germans, yea greater in respect of the weomen, who drincke almost in as great excesse as the men, wherein the wemen of Germany are most temporate.“ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 871.

⁴⁵³ Edward Brown zmiňuje závislost na alkoholu především u nižších společenských vrstev. BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 128.

⁴⁵⁴ „For they are held very good at the art of brewing, and not behinde-hand at drinking when they have done. It is sayd (of the meaner sort I suppose) that if once they set to a Vessell of good liquor, they will not loose it till they found it emptie.“ SPEED, J.: *A Prospect*, s. 19.

nejvýznamnějším výrobním odvětvím na mnoha českých a moravských panstvích a pivo bylo vařené i pro export.⁴⁵⁵ John Peyton ve své analýze hospodářských poměrů Českého království na přelomu 16. a 17. století konstatuje, že: „Zisky z pivovarnictví jsou tak vysoké, že se země dlouho snažily si přivlastnit benefity pro sebe, ač se nejurozenější šlechtici neostýchají mít výnosy z vaření piva a jeho prodeje svým poddaným.“⁴⁵⁶ O téměř dvě století později John Owen po přejetí rakousko-moravských hranic zaznamenává, že pivo v této oblasti patří k běžnému nápoji a vzhled jeho kvality je oprávněný.⁴⁵⁷

Druhým rozšířeným alkoholickým nápojem na území Čech a Moravy bylo víno. Pěstování vinné révy bylo rozšířené především na jižní a jihovýchodní Moravě, v oblasti Čech pak zejména na Chrudimsku, Libochovicku, Litoměřicku, Lounsku, Mělnicku a Rakovnicku. Víno jako nápoj bylo určené pro vyšší vrstvy společnosti, která si ho nechala dovážet například z Rakouska, Porýní či Uher.⁴⁵⁸ Ačkoliv tedy pověst českého a moravského vína byla podle Bohuslava Balbína značně pohaněna Piccolominiho odkazem na jeho trpkou chuť,⁴⁵⁹ kvalitativně místní víno podle cestopisných zpráv evidentně nepatřilo k nejlepším, případně se jeho úroveň regionálně a časově odlišovala.

Moravské víno bylo Johnem Peytonem hodnocené jako mnohem lepší kvality než to české, což dokládá jeho vývozem do Slezska a Polska.⁴⁶⁰ V první polovině 18. století je víno z jižní Moravy řazeno mezi slabší vína, ale hodnocené jako dobré a dostatečně levné.⁴⁶¹ Příznivě jsou popsány také vinice v okolí Znojma produkující víno příjemné chuti.⁴⁶²

Na území Čech je často zmíněné pěstování révy v okolí Prahy či na Litoměřicku. Fynes Moryson popsal, že v zimě se vysekává led z řeky Vltavy, aby

⁴⁵⁵ K tématu např. MÍKA, A.: *Sociálně ekonomická struktura českých zemí před třicetiletou válkou*. Sborník historický, 21, 1974, s. 63.

⁴⁵⁶ „The gaynes of brewing is soe great, that the States did long strine to appropriate that benefitte to themselves, and tho greatest Lordes are not ashamed to make proffitt by brewing and selling their beere to their Subjects.“ PEYTON, J.: *The First Part of the observations*, f. 150r.

⁴⁵⁷ OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 489.

⁴⁵⁸ O vínu v českých zemích stručně např. HRDLÍČKA, J.: *Hodovní stůl*, s. 51–52, 63–65, 215–217; o pěstování vína v jednotlivých regionech Čech a Moravy v průběhu středověku a raného novověku podrobně sborník, viz KILIÁN, Jan (ed.): *Trpké býti zdá se?: víno a vinařství v českých zemích ve středověku a v raném novověku: sborník příspěvků z konference konané v Mělníce 2. – 4. dubna 2008*. Mělník 2009.

⁴⁵⁹ BALBÍN, B. – BUSINSKÁ, H. (ed.): *Krásy a bohatství*, s. 145.

⁴⁶⁰ PEYTON, J.: *The First Part of the observations*, f. 156r.

⁴⁶¹ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 285, 291.

⁴⁶² NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 255.

se uchoval pro císařský dvůr na letní měsíce na přidávání do vína. Cestovateli ovšem nebyl jasný důvod, protože místní víno podle něj nebylo ani silné a ani příliš ostré chuti, aby bylo nutné ho ředit.⁴⁶³ V průběhu 18. století Thomas Nugent vyzdvihuje kvalitu vína z vinic rozprostírajících se nedaleko Ústí nad Labem: „V blízkém okolí mají velmi dobré víno, které nazývají jménem Podskalské.“⁴⁶⁴ Tento druh vína pocházel z vinic rozprostírajících se na levém břehu Labe pod Mariánskou skálou a patřil k nejslavnějším místním vínům. Podskalské víno se vyváželo i mimo Čechy a kromě Stránského se o něm dočteme i v díle Bohuslava Balbína. Nelze tedy tvrdit, že jeho kvalitu Nugent ocenil osobně či pouze prostřednictvím těchto historických prací.⁴⁶⁵

Ne všechny zkušenosti s místním vínem byly v téže době kladné. Charles Burney si ve svém cestopise stěžuje, že v Kolíně dostal napít pintu značně kyselého vína⁴⁶⁶ a tři angličtí gentlemanové zase neměli dobrou zkušenost v Petrovicích, kde označení nabídnutého moku bílým vínem bylo velmi nadnesené.⁴⁶⁷ Druhý zmíněný cestopis dále podotýká, že víno v Čechách je mnohem častější, než se obecně říká, ačkoliv se nemůže rovnat vínům z Rakouska a ještě méně těm uherským.⁴⁶⁸ I John Owen tvrdí, že Čechy nejsou zemí vína, ale spíše se tu pije pivo.⁴⁶⁹

Ke konzumaci vína během cesty přes české země zachycuje zajímavý příběh anonymní cestopis *The Travels of Three English Gentlemen in the year 1734*. Dotčení Angličané pobývali nějakou dobu nejprve ve Vídni, kde se seznámili se svým krajanem, anglickým velvyslancem panem Robinsonem, a poté vyrazili dále do Prahy. Pan Robinson jim před odjezdem do Čech daroval čtyři lahve tokajského vína, které pocházely z císařských vinných sklepů.⁴⁷⁰ Dvě z nich byly zcela běžného typu, „ale ty zbývající byly načervenalé nebo spíše hnědavé barvy, úplná rarita dokonce i ve Vídni.“⁴⁷¹ Autor dále rozebírá, že tento druh tokajského je určen pouze

⁴⁶³ MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 1. sv., s. 29.

⁴⁶⁴ „They have pretty good wine, in this neighbourhood, which they call by the name *Potzkalsky*.“ Tamtéž, s. 240.

⁴⁶⁵ O Podskalském vínu více: MOŽNAROVÁ, Věra: *Vinařství na Ústecku ve středověku a v raném novověku*. In: KILIÁN, Jan (ed.): *Trpké býtí zdá se?: víno a vinařství v českých zemích ve středověku a v raném novověku: sborník příspěvků z konference konané v Mělníce 2. – 4. dubna 2008*. Mělník 2009, s. 72.

⁴⁶⁶ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, s. 2.

⁴⁶⁷ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 319.

⁴⁶⁸ Tamtéž, s. 316.

⁴⁶⁹ OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 489.

⁴⁷⁰ Tokajské víno se tradičně produkuje v severovýchodním Maďarsku a jihovýchodním Slovensku.

⁴⁷¹ „But the others were of a reddish, or rather a brownish, colour, and an exceeding great rarity even in Vienna itself.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 265.

pro vlastní spotřebu císaře a z toho důvodu se vyrábí jen v limitovaném množství. „Němci, zejména Rakušané, Češi, Slezané a Moravané mají zvláštní zálibu v tokajském víně; a někteří z nich se nepozastaví i nad těmi nejvíc neospravedlnitelnějšími činy jen, aby ho získali.“⁴⁷² První láhev vína byla anglickým cestujícím ukradena ještě před přejetím rakousko-moravských hranic, což je dle jejich vlastních slov příliš nepřekvapilo.⁴⁷³ O druhou láhev přišli v hostinci ve Slavonicích⁴⁷⁴ a z toho důvodu se rozhodli další večer zabezpečit poslední dvě lahve. Ubytovali se v Táboře, kde nebyla příliš dobrá nabídka jídla a pití: „Potraviny nám zde přišly nedostatečné a nepříliš dobré, obzvláště víno; proto nám přišlo, že zbývající dvě lahve tokajského budou tím pravým občerstvením.“⁴⁷⁵ Tímto se celé vyprávění uzavírá, nicméně, které dvě lahve angličtí cestovatelé v závěru vypili, není zřejmé.

6.3.3 Cestovní výdaje

Pokud si cestovatel vedl pravidelné záznamy, více či méně systematicky zaznamenával cestovní výdaje. Náklady spojené s cestováním se většinou týkaly útraty za ubytování, dopravu, jídlo a pití. Spíše výjimečně se z deníkových zápisů dozvíme jiné cenové údaje, například za nákup knih. Ceny jednotlivých položek jsou většinou roztroušeny napříč cestovním deníkem, proto neumožňují udělat podrobné komparace, nicméně i přesto podhalují zajímavé informace týkající se finančních aktivit cestovatelů.

Z hlediska systematickosti je velice cenný cestovní deník Arthura Throckmorta z roku 1580–1581. Poznámky obsahují podrobné informace týkající se vzdálenosti mezi místy a také detailní údaje o finančních částkách, jež utratil. Ze záznamu o trase mezi Prahou a Vídní je evidentní, že na území Čech a Moravy se najedl levněji než v Rakousku, jelikož zde ho večere stály mezi 10 a 14

⁴⁷² „The Germans, particularly the Austrians, Bohemians, Silesians, and Moravians, have a peculiar fondness for the wine of tokay; and some of them, in order to obtain it, will not stick at the most unjustifiable means.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 265.

⁴⁷³ Tamtéž, s. 283.

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 291.

⁴⁷⁵ „We found provisions here both scarce and indifferent, particularly wine; so that our two remaining bottles of Tokay proved a seasonable refreshment to us.“ Tamtéž, s. 293.

krejcary, zatímco po překročení hranic zapisuje útratu 20 krejcarů za večerní jídlo.⁴⁷⁶

Velice důsledným analyzátozem cen byl o deset let později i Fynes Moryson. Do Čech zavítal z Drážďan v březnu roku 1591. Na cestu si s dalšími čtyřmi spolucestujícími pronajal kočár za 14 tolarů. V Ústí nad Labem zaplatil za snídani čtyři české groše a ve Velvarech nedaleko Prahy stála večeře každého z nich pět českých grošů.⁴⁷⁷ Dodává, že v Praze se lze najíst v hostinci přibližně za šest grošů.⁴⁷⁸ Z hlavního města jeho kroky zamířily přes západní Čechy do Norimberku, útrata za večeři se pohybovala mezi 16 a 23 krejcary.⁴⁷⁹ Ve srovnání s ostatními částmi Evropy byl středoevropský region Morysonem považován za jednu z cenově nejpriznivějších oblastí.

Jak již bylo naznačeno v předchozí kapitole, nízké ceny potravin v Praze v předvečer Bílé hory velice fascinovaly Johna Taylora. Ceny za ryby, zvěřinu, ovoce i zeleninu srovnává s částkami, které by za stejný artikl utratil v Londýně. „A co se týče čerstvých ryb, nikdy jsem neviděl takové zásoby, na jednom trhu v Praze jsem zaznamenal 2 000 kaprů, kromě dalších druhů ryb. Kapři v Londýně stojí pět šilinků za kus, a tady byly za osm pencí, nejvíce za deset. Takže jeden jejich trh s čerstvými rybami má hodnotu alespoň 500 či 600 liber.“⁴⁸⁰ Pro zbývající část raně novověkého období takto konkrétní a přesné údaje mizí. Objevují se spíše vágní formulace typu, že víno je v zemi levné, či cena za ubytování přemrštěná.

Z cestopisných pramenů pocházejících z druhé poloviny 16. století lze vyčíst informace ohledně systému čerpání financí na cestách, na což odkazuje například korespondence Roberta Sidneyho s jeho otcem Henrym. Robert Sidney, mladší bratr Philipa Sidneyho, navštívil Prahu v listopadu roku 1580 v rámci své tříleté cesty na kontinent. Svému otci napsal 1. listopadu, den po svém příjezdu do města, že by zde rád strávil část zimy a má v úmyslu se naučit jezdit na koni. Po Vánocích plánoval přesun do Vídně a pak dále do Uher a Krakova. Dalšími

⁴⁷⁶ *Sir Arthur Throckmorton's diary*, f. 60r–60v.

⁴⁷⁷ MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 1. sv., s. 27–28.

⁴⁷⁸ Tamtéž, s. 29.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 33–34.

⁴⁸⁰ „And for fresh fish I never saw such store, for in one market day I have knowne in Prague 2000 carps, besides other fishes, which carps in London are five shillings a piece, and there they were for eight pence, or ten pence at the most, so that one of their fresh fish markets heere were worth at the least 5 or 600 pounds.“ TAYLOR, J.: *Taylor his Travels*, f. D1r.

destinacemi v pořadí pak byly Itálie a Francie.⁴⁸¹ Jeho zastávku v Praze sir Henry Sidney schválil, podobně i úmysl navštívit vídeňský dvůr. S trasou po Itálii mu příliš poradit nemohl kvůli nepřetržité válce mezi papežem a Anglií. Nicméně po ukončení pobytu ve Vídni navrhoval Robertovi shlédnout hlavní města Moravy, Slezska a pak Krakov. V listu svého syna dále nabádá k pilnému studiu, čerpání znalostí od každého prince, dvora a také města, kudy projede, a doporučuje mu procvičování jazyků. Má ho informovat o všech svých výdajích a psát korespondenci latinsky či francouzsky. Stejně jako jeho staršímu bratru Philipovi mu byl na cestách na kontinentě nápomocen Hubert Languet, jehož sir Henry instruoval ohledně finančních částek, jež měly být Robertovi vypláceny.⁴⁸²

Mladí angličtí aristokraté vždy cestovali v doprovodu svého tutora, který zodpovídal za finanční stránku věci. Jean Gailhard ve svém díle *The compleat gentleman, or, Directions for the education of youth as to their breeding at home and travelling abroad in two treatises* publikovaném v roce 1678 soudí, že: „Záležitost výdajů je vskutku jedním z nejobtížnějších úkolů tutorů, protože mládí přirozeně inklinuje k utrácení, avšak někteří velmi přemrštěným způsobem, jelikož jejich jedinou starostí je, jak utrácet a kdo koupí všechny věci, jež uvidí, a nestarají se, jak a kdy to bude zapláceno.“⁴⁸³

V zásadě existovalo několik způsobů, jak převézt do zahraničí peníze. Cestovat s finanční hotovostí bylo kvůli možnému zcizení velice riskantní, navíc vezmeme-li v potaz váhu mincí – Antoni Maćzak sumarizuje, že na delší cestu potřeboval Angličan přibližně sto anglických liber, jejichž váha se orientačně rovnala 12 kilogramům. Další, spíše primitivní možností byl posel či sluha, který z domova doručil požadovanou částku. A posledním a zároveň nejrozšířenějším způsobem byl systém směnek využívající úzkých kontaktů mezi obchodníky a bankéři; směnky byly vyhotovovány ve více kopiích a snadno převáženy s sebou.⁴⁸⁴

O systému transferu peněz anglické deníky a dopisy příliš nehovoří, spíše podávají přehled o místní měně a její hodnotě. Tyto informace byly také k dispozici

⁴⁸¹ Robert Sidney to Sir Henry Sidney, 1 Nov 1580, Prague. In: Historical Manuscripts Commission, s. 95.

⁴⁸² Sir Henry Sidney to Robert Sidney, the beginning of 1581, London. In: Historical Manuscripts Commission, s. 95–96.

⁴⁸³ „Matter of expences is indeed one of the most difficult parts of a Tutors task, youth being naturally inclined to spend, but some in an exorbitant and an extraordinary way, who make it their whole business how to spend, who would buy every thing they see, yet matter not how nor when it shall be paid.“ GAILHARD, J.: *The compleat gentleman*, s. 115.

⁴⁸⁴ Podrobněji: MAĆZAK, A.: *Travel in Early Modern Europe*, s. 85–89.

v nejrozumnějších příručkách. Richard Rowlands ve svém díle *The Post for Divers Parties of the World* z druhé poloviny 16. století uvádí, že v Praze se šest pencí rovná hodnotě groše a 40 grošů tvoří marku – za hodnotu marky (a výše) už bylo k mání veškeré zboží.⁴⁸⁵ Průvodce z 18. století již poskytovaly mnohem detailnější přehled. Publikace Thomase Nugenta inseruje už na úvodní straně souhrn cestovních nákladů z jednoho místa na druhé a z jedné země do druhé. Problematice financí věnuje zvláštní kapitolu „O německých mincích“, kde poukazuje na množství německých provincií a regionů, včetně českých zemí, kde se používají různá platidla, která pro cestovatele přehledně shrnuje. Obecně konstatuje, že cestování v Německu patří k těm levnějším.⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ ROWLANDS, R.: *The Post*, s. 83.

⁴⁸⁶ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 102–108.

7. PRAHA

*Praha je veliké a slavné město ležící uprostřed Čech.*⁴⁸⁷

Praha jako metropole Koruny české představovala pro anglické cestovatele bezpochyby nejatraktivnější cíl v rámci hlavních zemí Koruny české. V průběhu celého raně novověkého období byla hojně navštěvována a pro některé cizince se stala jediným objektem zájmu v českých zemích. Srovnáme-li čas strávený na území Čech a Moravy spolu s dobou věnovanou poznání Prahy, zjistíme, že hlavní město Českého království zde opravdu nemělo výraznější konkurenci. Tento fakt dokládá množství cestopisů a korespondence líčící pobyt cizích návštěvníků v Praze. Do roku 1600 je možné čerpat informace celkem ze čtyř zdrojů, průběh 17. století je zachycen prostřednictvím osmi různých pramenů (většina z nich popisuje až období po třicetileté válce) a nejhojněji je popsáno 18. století a to prostřednictvím 11 cestopisných zpráv (viz tabulka č. 2).

Ačkoliv v některých případech je známá konkrétní datace, a tudíž přesná délka pobytu v Praze, tyto informace nejsou dostupné pro všechny analyzované cestovatele. Mimoto, u některých zápisů je zřejmé, že uvedený časový údaj je z nejrozumnějších příčin špatně zaznamenaný.⁴⁸⁸ Z tohoto důvodu není možné stanovit průměrnou dobu strávenou cestovateli v Praze v různých etapách raného novověku a na základě toho pak míru poznání města. Ze zaznamenaných dat je patrné, že nejkratší pobyt se pohyboval okolo dvou dnů a nejdéle v Praze zůstal na počátku

⁴⁸⁷ „Prage is great and renowned citie, lying in the middle or center of Bohemia.“ LEWKENOR, S.: *A Discourse*, f. 56v.

⁴⁸⁸ Hlavním kamenem úrazu je jiná platnost kalendáře v českých zemích a v Anglii. V Čechách vstoupil v platnost Gregoriánský kalendář již od roku 1584, avšak v Anglii byl přijat až přibližně v polovině 18. století. Z tohoto důvodu mohlo být datování v cestopisech přibližně o deset dní pozadu za českým kalendářem. Navíc, nový rok v Anglii začínal 25. březnem, proto se období od ledna do března mohlo lišit i rokem. Celá problematika je o to složitější, že většinou není jasné, kterou dataci cestovatel používá. Například Fynes Moryson na tuto skutečnost upozorňuje a zdůrazňuje, že počítá po anglickém způsobu. Sám Moryson zároveň chybně uvádí, že se jednalo téměř o dvouměsíční pobyt, nicméně podle datace jím uvedené strávil v Praze sotva měsíc. Kvůli různému kalendáři je i v odborné literatuře často uváděn chybný rok jeho návštěvy Prahy, tj. 1591 místo 1592. Např. PÁNEK, Jaroslav: *Praha na prahu novověku*. In: LEDVINKA, Václav (ed.): *Praha – Čechy – Evropa: 1100 let kulturní, hospodářské a politické metropole střední Evropy: publikace k výstavě: Clam-Gallasův palác, 7. dubna – 1. června 2003*. Praha 2003, s. 40. Druhým příkladem je Nathaniel W. Wraxall, jenž ve svém rukopise zase uvádí obě data, jak anglické, tak české. U ostatních cestovatelů však není zřejmé, jakým způsobem svou cestu datovali.

Tabulka 2: **Seznam cestovatelů s uvedením co nejpřesnějšího určení doby jejich pobytu v Praze**

Cestovatel	Pobyt v Praze
A. Throckmorton	8. listopad 1580 – 8. duben 1581
F. Moryson	17. březen – konec března/ začátek dubna 1592
H. de Rohan	Není přesně známo, v průběhu roku 1600
S. Lewkenor	Není přesně známo, konec 16. století
J. Taylor	7. – 26. září 1620
W. Crowne	6. – 13. července 1636
J. Fraser	Pozdní červenec 1659
R. Moody	11. – 15. září 1661
Ch. Patin	Není přesně známo, v průběhu roku 1663
E. Brown	Začátek listopadu 1669
A. A. Cooper	Dva dny, jaro 1689
W. Bromley	Dva dny, přelom zimy a jara 1696
M. Wortley Montagu	Okolo 17. listopadu 1716
J. G. Keyssler	Okolo 11. října 1730
Anonymní: <i>The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734</i>	Jaro 1734
R. Pococke	25. února – 13. března 1737
T. Nugent	Není přesně známo, kolem poloviny 18. století
J. Marshall	18. srpna – 16. září 1770
Ch. Burney	První polovina srpna 1772 (odjel 17. srpna)
J. Moore	Není přesně známo, v průběhu let 1772–1777
N. W. Wraxall	25. – 27. listopadu 1777
H. L. Piozzi	24. – 30 listopadu 1786
J. Owen	Dva dny, někdy mezi 5. a 13. listopadem 1792

* Seznam zahrnuje pouze osoby, které zanechaly relevantní pramen k popisu Prahy (včetně cestopisů přeložených do anglického jazyka).

osmdesátých let 16. století mladý anglický aristokrat Arthur Throckmorton – celých pět měsíců.

Jednotlivé cestopisy, osobní dopisy či cestopisná pojednání napříč raným novověkem se velice často dotýkají podobných témat, zároveň je každá cestopisná zpráva v určitém ohledu jedinečná a v určitých aspektech se odlišuje od ostatních pramenů. Obecně lze říci, že cestopisná díla reflektují nejvíce rozdělení Prahy na jednotlivá města, dále řeku Vltavu protékající metropolí s mostem propojujícím jednotlivé městské části, existenci univerzity, přítomnost Židů, množství památek a významných architektonických objektů a v poslední řadě aktuální dobovou situaci.

7.1. Pražská města: klíčové dějinné momenty

Prvním anglickým cestovatelem, který zachytil podobu renesanční Prahy, byl Arthur Throckmorton. Tento mladý aristokrat navštívil Prahu během své *grand tour* a setrval zde od začátku listopadu roku 1580 až do začátku dubna roku 1581, přesně 21 týdnů – jedná se tedy o nejdelší pobyt Angličana v Praze, z něhož se dochoval cestovní deník. Poznámky Arthura Throckmorta představují asi nejpodrobnější pramen, který se zachoval z prvních anglických *grand tour* přes české země, a díky autorově svědomitosti, s níž pravidelně zaznamenával alespoň stručně jak okolní dění, tak osobní záležitosti, poskytuje drobnou sondu do života anglického šlechtice v Praze. Unikátnost tohoto deníku spočívá především v tom, že byl psán na rozdíl od většiny ostatních pro osobní potřeby a nikoliv k publikaci, proto se zde neobjevuje dlouhý a obšírný popis Prahy jako je tomu ve většině ostatních případů. Den před svým odjezdem, 7. dubna roku 1581, zaznamenal do svého deníku stručnou charakteristiku města. Popisuje Prahu jako „královské město českého státu a sídlo krále stojící na řece Vltavě,“ jež se skládá se ze tří měst a Malé Strany, oddělené od ostatních řekou.⁴⁸⁹

Rozdělení Prahy na několik měst tvořilo výrazný prvek v charakteristice celé metropole. Podobně jako Throckmorton, tak i Samuel Lewkenor zmínil na konci devadesátých let 16. století čtyři pražská města, tj. včetně Židovského. Podle Lewkenora je hlavním a nejdůležitějším z nich Staré Město – místo, kde se nachází

⁴⁸⁹ „Praga is the royalle town in the kingdome of Bohemia and the seate of the kynge.“ *Sir Arthur Throckmorton's diary*, f. 60r.

starobylé a poměrně velké stavby, pěkný a rozlehlý trh, majestátní a honosná budova radnice s hodinami svědčícími o nákladné a obdivuhodné řemeslné práci. Jako druhou část jmenuje Nové Město, které je od předchozího odděleno hlubokým příkopem a taktéž vlastní tržiště neobvyklých rozměrů nazvané Dobytčí trh, na jehož západní straně je mohutná a dobře vystavěná radniční budova se zajímavě tepanými hodinami, které ovšem nejsou ani tak drahé a ani tak neobvyklé jako ty prvně zmíněné. Třetí město, jež je podle něj co do významu a rozlehlosti nesrovnatelné s oběma předchozími, ačkoliv v honosnosti staveb je vysoce převyšuje, se nazývá Malá Strana. Čtvrtou a poslední částí Prahy je město patřící Židům, kteří se mezi sebou řídí vlastními podivnými zákony a tradicemi a mají pět synagog, v nichž slaví sabat.⁴⁹⁰ V průběhu celého raně novověkého období rozlišují jednotlivé cestopisy buď tři, nebo čtyři městské části. Jedinou výjimku představuje vyprávění Charlese Patina z roku 1663, jenž zmiňuje dokonce existenci sedmi různých měst v Praze, nicméně, jak sám ihned přiznává, tento údaj poskytnutý jeho průvodci u něj měl pouze vyvolat údiv.⁴⁹¹

Jak již bylo naznačeno, postavení Židovského Města a přítomnost židovské populace vyvolávaly u přijíždějících Angličanů zvýšený zájem. Někteří z nich, podobně jako Samuel Lewkenor, reflektovali samostatný status Židovského Města, jiní ho do celkového součtu pražských měst nezahrnovali a uváděli ho jako součást Starého Města, případně jeho existenci vůbec nezaznamenali. Situace v Anglii se od českých zemí notně lišila – oficiálně zde Židé praktikující judaismus dlouhou dobu vůbec nesměli pobývat. Mezi jejich vypovězením ze země v roce 1290 a opětovným návratem po polovině 17. století umožněným Oliverem Cromwellem uplynulo téměř 400 let. Alžbětinští a raně Stuartovští cestovatelé tudíž mohli mít se Židy jen nulovou nebo velmi omezenou zkušenost, která se rozšířila až během jejich cesty do Evropy.⁴⁹² Skrze svá cestopisná vyprávění zprostředkovávali čtenářům seznámení s nejrůznějšími aspekty života Židů v evropských městech, jejich zvyky a tradicemi.⁴⁹³ V průběhu 16. a 17. století byli Židé Angličany vnímáni jako „ti

⁴⁹⁰ LEWKENOR, S.: *A Discourse*, f. 57v–59v.

⁴⁹¹ PATIN, Ch.: *Travels through Germany*, s. 274.

⁴⁹² K otázce Židů v Anglii v raném novověku více např. ROTH, Cecil: *A History of the Jews in England*. Oxford 1964; SHAPIRO, James: *Shakespeare and the Jews*. New York 1996; BEREK, Peter: *The Jew as Renaissance Man*. *Renaissance Quarterly*, 51, 1, 1998, s. 128–162.

⁴⁹³ Na cestopisné literatuře založila svůj výzkum historička Eva Johanna Holmberg, která nedávno publikovala monografii o různých způsobech, jakými si raně novověcí Angličané představovali Židy. Viz HOLMBERG, Eva Johanna: *Jews in the Early Modern English Imagination: A Scattered Nation*. Farnham 2012.

druzí“, skupina, jíž se obávali, kterou pohrdali nebo s níž měli soucit. Židé pro ně tudíž představovali exotické postavy a budili jejich pozornost.

Pražské Židovské Město bylo vždy nejlidnatější a největší židovskou obcí v Čechách a na Moravě a také nejvýznamnějším náboženským, hospodářským a kulturním střediskem českých Židů. Poslední třetina 16. století představuje pro Židovské Město díky toleranci císařů Maxmiliána II. a Rudolfa II. dlouhé období klidu a prosperity, což je mimo jiné patrné na prudkém početním vzestupu jeho obyvatel – zatímco okolo poloviny 16. století jich zde oficiálně pobývalo přibližně 1 000, v roce 1600 se toto číslo pohybovalo někde mezi 6 000 a 15 000. Po třicetileté válce se tento počet sice značně snížil, avšak po roce 1700 žila v Praze přibližně desetitisícová židovská populace.⁴⁹⁴ Zájem o Židy v anglických cestopisech se dotýkal i jejich velkého množství v Praze. V předvečer třicetileté války John Taylor hovoří o přítomnosti 50 až 60 000 židovských mužů, žen a dětí⁴⁹⁵ – ačkoliv se jedná o značně nadhodnocené číslo, smyslem tohoto zápisu je pravděpodobně poukázat na jejich vysoký počet, který Angličana bezpochyby zaskočil, uvážíme-li, že ve své zemi se mohl se Židy setkat pouze v rádech několika jedinců.

Další zápisy mají charakter drobných odkazů na různé aspekty života Židů v pražských ulicích – tyto reflexe jsou často spjaty s obvyklými stereotypními atributy, například bohatstvím, lichvou či obřízkou, s nimiž se setkáme i v jiných raně novověkých pramenech literárního typu. William Crowne, jenž navštívil Prahu v polovině třicátých let 17. století, vnímal Staré Město jako část osídlenou především Židy – podle jeho popisu se v jedné z jejich čtyř synagog⁴⁹⁶ stal svědkem obřezání malého dítěte rabínem.⁴⁹⁷ Finanční prosperita Židů v Praze napříč raným novověkem souvisela podle anglického názoru především s jejich obchodnickou náturou. Pražští Židé se primárně zabývali prodejem šperků a drahých kamenů. Edward Brown od nich údajně během své návštěvy v roce 1669 zakoupil pěkně vybroušené české topazy, s nimiž byl velmi spokojen.⁴⁹⁸ Cestopis *The Travels of*

⁴⁹⁴ Srov. LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří: *Praha*. Praha 2000, s. 337, 404.

⁴⁹⁵ TAYLOR, J.: *Taylor his Travels*, f. C4r.

⁴⁹⁶ V době Crownova příjezdu do Prahy, tj. roku 1636, jich zde stálo již pět: Vysoká, Maiselova, Munkova, Cikánova a Velkodvorská synagoga.

⁴⁹⁷ CROWNE, W.: *A true relation*, s. 27. K obřízce jako rituálnímu úkonu docházelo většinou v synagoze a to osmý den života novorozeného dítěte (chlapce), viz PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001, s. 161.

⁴⁹⁸ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 125.

Three English Gentlemen in the Year 1734 z první poloviny 18. století podává jako jediný informace k typickému zevnějšku Židů: „Židé zde nosí dlouhý vous, krejzlík, klobouky zdobené barevným hedvábím a další podivnosti, aby byli rozpoznatelní od ostatních obyvatel. Nejen studenti, ale také pražští měšťané mají vůči nim velikou averzi.“⁴⁹⁹ Označení Židů mívalo v různých dobách a regionech jinou podobu. Poslední příkaz k nošení zvláštního znaku vydala ještě Marie Terezie, avšak roku 1781 toto nařízení Josef II. zrušil.⁵⁰⁰ Autor cestopisu dále pokračuje: „Jsou zcela závislí na obchodu a zabývají se zejména šperky vyráběnými z kamenů pocházejících z této země. Jelikož přispívají značným finančním obnosem do císařovy pokladny, jsou již dlouhou dobu chráněni a podporováni habsburskou dynastií.“⁵⁰¹ Tato tolerance císařů vůči Židům se nachýlila ke konci s příchodem 18. století, kdy ve Vídni zemřel bohatý dvorní Žid Samuel Oppenheimer (1630–1703), jenž poskytl habsburskému panovníkovi úvěr i na počátku válek o španělské dědictví, což Oppenheimerovi nástupci dále odmítli. V době návštěvy českých zemí dotčenými anglickými gentlemany roku 1734 tento tolerantní postoj tedy pozbyl na své platnosti – počty Židů byly v celé monarchii úředně regulovány, tedy i v pražském ghettu.⁵⁰²

Pojetí Prahy skrze jednotlivá města mělo dopad na samotnou strukturu a členění cestopisného vyprávění. Hlavní památky a podstatné informace o pražské metropoli byly v textu řazeny pod příslušnou městskou část podobně jako u výše parafrázovaného Lewkenorova líčení. Druhou variantou bylo úplné vynechání rozdělení Prahy na jednotlivá města – tyto prameny pak popisují Prahu na základě významných budov či klíčových témat typu stravování, náboženství či historie, případně na základě osobních zážitků. Například Hester Lynch Piozzi v jednom ze svých dopisů odeslaných z Prahy v listopadu roku 1786 vypráví historku, že k nim domů jednou přišel na návštěvu doktor Fitzpatrick, který navštívil Čechy a viděl Prahu. Doktor Johnson, účastník tohoto společenského setkání, ho pobízel, aby jim pověděl o městě něco nového a nevšedního. Ovšem doktor Johnson nebyl příliš

⁴⁹⁹ „The Jews here have long beards, wear ruffs, hats covered with coloured silk, and have some other peculiarities. Not only the students but the citizens of Prague have a great aversion to them.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 316.

⁵⁰⁰ Srov. PĚKNÝ, T.: *Historie Židů*, s. 19.

⁵⁰¹ „They are entirely addicted to trade, and deal chiefly in the jewels which are the produce of this country. As they bring a good deal of cash into the Emperor's coffers, they have, for a long time, been protected, and even encouraged, by the House of Austria.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 316.

⁵⁰² K tomu podrobněji např. PĚKNÝ, T.: *Historie Židů*, s. 92–97.

výřečným společníkem a žádné zajímavé informace společnosti nesdělil. Hester Lynch Piozzi dále pokračuje: „A nyní jsem v Praze já, tak jako doktor Fitzpatrick, ale obávám se, že nepřináším žádné pozoruhodné zprávy; snad jen, že podlaha operního jeviště je intarzovaná, což je, pokud jsem si všimla, docela nová záležitost.“⁵⁰³ Na tento příběh pak volně navazuje popisem nejrozličnějších významných budov a námětů, které ji během pobytu v Praze zaujaly.

Obecný obraz Prahy prodělal v průběhu raného novověku citelnou proměnu. Ve druhé polovině 16. století se Praha stala jedním z nelidnatějších měst střední Evropy, byla střediskem politické moci zemí Koruny české a po přesídlení Rudolfa II. z Vídně v roce 1583 se do pražské metropole koncentrovala také vrcholná diplomatická a politická činnost na celoevropské úrovni.⁵⁰⁴ Tento kontext je patrný i z cestopisných děl tohoto období – Angličané bezpochyby vnímali význam Prahy jako středoevropské metropole a sídelního města císaře. Zároveň kriticky zaznamenávají i nedostatky města. Fynes Moryson okomentoval Prahu jako město, kde „jsou špinavé ulice a několik velkých náměstí. Některé domy jsou z kamení, avšak většina je postavena ze dřeva a hlíny a to nepřilíši dovedně a vzhledně – stěny jsou poskládány z celých stromů tak, jak byly přivezeny z lesa, přičemž ani nejsou pořádně zbaveny kůry, již je možné vidět z obou stran.“⁵⁰⁵

Období třicetileté války není cestovateli téměř zaznamenáno – české země představovaly v této době nebezpečnou zónu, na jejíž půdě probíhalo množství válečných konfliktů. Navíc jak počátek, tak závěr celé této evropské války byl neodmyslitelně svázán s Prahou, což její turistické atraktivitě příliš nepřidalo. V roce 1620 přijel do Prahy vodní básník John Taylor. O vojenské situaci byl evidentně dobře informován, nicméně jeho snaha podpořit Fridricha Falckého s chotí publikací svého díla a inspirovat Angličany k vojenské pomoci Čechům již vyšla naprázdno, jelikož v té době dorazily do Anglie první zprávy o porážce

⁵⁰³ „I have now been at Prague as well as Doctor Fitzpatrick, but have brought away nothing very interesting I fear; unless that the floor of the opera-stage there is inlaid, which so far as I have observed is a new thing.“ PIOZZI, H. L.: *Observations and reflections*, s. 317.

⁵⁰⁴ Po polovině 16. století měla Praha přibližně 40 000 a okolo roku 1600 již 60 000 obyvatel. O Praze v tomto období např. PÁNEK, J.: *Praha na prahu novověku*, s. 39–45; FUČÍKOVÁ, Eliška (ed.): *Rudolf II. a Praha: Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum Střední Evropy*. Praha 1997; JANÁČEK, Josef: *Rudolf II. a jeho doba*. Praha 2014, s. 267–329.

⁵⁰⁵ „The streets are filthy, there be divers large market places, the building of some houses is of free stone, but the most part are of timber and clay, and are built with little beauty or Art, the walls being all of whole trees as they come out of the wood, the which with the bark are laid so rudely, as they may on both sides be seen.“ MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 1. sv., s. 29.

českých stavů na Bílé hoře.⁵⁰⁶ Kromě poselstva vedeného hrabětem z Arundelu v roce 1636 už Prahu ve dvacátých až čtyřicátých letech nikdo jiný nenavštívil – celá epocha je tedy Angličany popisována až s odstupem času, již jako historická událost.

Nevšední komentář srovnávající Prahu s italskou Florencií⁵⁰⁷ je zachycen v díle Edwarda Browna na podzim roku 1669. Anglický lékař zde na toto téma polemizuje s *Historií českou*, v níž Eneáš Silvius Piccolomini přirovnává hlavní české město k etruské Florencii.⁵⁰⁸ Jelikož Edward Brown navštívil obě místa (a shlédl je z výšky – z věží místních katedrál), nemohl se dle svých slov vyhnout osobnímu srovnání. Praha mu oproti Florencii připadala obydlenější a lidnatější, její ulice širší a skleněná okna paláců a domů mnohem hezčí než potrháním papírem zakrytá okna ve Florencii. Velmi impozantní se mu zdál také Kamenný most, jež nepřekonal ani jeden ze čtyř nacházejících se v italské metropoli. Na Florencii naopak cestovatel vyzdvihl dobře vydlážděné ulice a honosnou katedrálu, kterou předčí pouze svatopetrská v Římě.⁵⁰⁹

I přes to, že události třicetileté války notně změnily tvář Prahy a částečně jí odebraly lesk císařského residenčního města, z dobových pramenů je očividné, že byla celoevropsky stále vnímána jako jedno z předních velkoměst. Situace se začala proměňovat až po roce 1683 ve spojitosti s pominutím turecké hrozby u bran Vídně. Ta zaznamenala po roce 1700 prudký populační nárůst a definitivně převzala dominantní roli státní metropole.⁵¹⁰ I přes to, že Praha byla po Vídni stále druhým největším městem monarchie, z cestopisných zpráv napříč 18. stoletím je evidentní její postupný úpadek, zvláště ze srovnání s Vídní, již Angličané také hojně navštěvovali. Právě z ní přijela do Prahy v polovině listopadu 1716 lady Mary Wortley Montagu – „jsou zde stále viditelné pozůstatky její bývalé honosnosti, bývala jedním z největších měst v Německu, ale její větší část je nyní zastaralá a

⁵⁰⁶ O obrazu české války v anglických pramenech, viz MILLER, J.: *Falcký mýtus*.

⁵⁰⁷ Reflexi Florencie v rámci anglické *grand tour* v průběhu 18. století popsala detailně ve své monografii Rosemary Sweet: SWEET, R.: *Cities and the Grand Tour*, s. 65–98.

⁵⁰⁸ Na základě tohoto přirovnání je pravděpodobné, že z Piccolominiho díla vycházel ve svém kompendiu i John Speed. Srov. SPEED, J.: *A Prospect*, s. 18.

⁵⁰⁹ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 126–127.

⁵¹⁰ Srov. LEDVINKA, Václav: *Praha v období baroka*. In: LEDVINKA, Václav (ed.): *Praha – Čechy – Evropa: 1100 let kulturní, hospodářské a politické metropole střední Evropy*: publikace k výstavě: Clam-Gallasův palác, 7. dubna – 1. června 2003. Praha 2003, s. 46–56; LEDVINKA, V. – PEŠEK, J.: *Praha*, s. 341–398.

řídce obydlená, což činí domy velmi levnými.“⁵¹¹ Velice podobně se vyjádřil přibližně o půl století později John Moore: „Je to opravdu velké město, jež si stále udržuje známky své bývalé krásy, ale příznaky jeho nynějšího úpadku jsou nepřehlédnutelné; ty příznaky, které se přirozeně vyskytují na místech, jež byla jednou královskou rezidencí, avšak už jí dále nejsou.“⁵¹²

Velikou ránu zasadilo Praze obléhání a obsazení cizími vojsky ve čtyřicátých a padesátých letech 18. století – od podzimu 1741 do léta 1742 francouzskou, bavorskou a saskou armádou, na podzim roku 1744 a na jaře roku 1757 pruskými vojáky. Války nesmírně poničily místní budovy a ekonomicky vyčerpaly obyvatelstvo. K devastaci se v roce 1754 přidal také požár, jenž zachvátil Židovské Město a část sousedního Starého Města.⁵¹³ Tříměsíční okupace Prahy pruskými vojáky od září do listopadu roku 1744 zanechala podle reflexe Thomase Nugenta viditelné stopy v Novém Městě a židovském ghettu. V první jmenované pražské části se jednalo o ničivé následky pruského bombardování, ve druhé o problematiku vysídlení Židů z města. Židé byli obviněni z kolaborace s pruským králem Fridrichem II., což posloužilo jako záminka pro pogrom následující po osvobození města od pruské nadvlády a vyhnání Židů nejen z Prahy, ale celých Čech.⁵¹⁴ Nugentův popis pražských měst překvapivě obsahuje informace hodnotící obranné prvky města, což bylo pravděpodobně ovlivněno četnými válečnými konflikty v tomto období.

Obléhání Prahy Prusy rok po začátku sedmileté války způsobilo městu ještě více škod. Po ostřelování města v roce 1757 podlehla zkáze asi čtvrtina domů a ušetřeny nezůstaly ani veřejné budovy. Měšťané byli finančně i ekonomicky vyčerpáni a důsledky pociťovala Praha ještě následující desetiletí. Roku 1770 zaznamenal Joseph Marshall: „Ukázali mi mnoho rozlehlých zahrad a mladých sadů, které byly před tímto obléháním zcela zastavěny domy, jež byly zničeny, ale lidé jsou příliš chudí, než aby je mohli znovu postavit v místě, kde je dosud více

⁵¹¹ „There are yet some remains of its former splendour, being one of the largest towns in Germany, but, for the most part, old built and thinly inhabited, which makes the houses very cheap.“ WORTLEY MONTAGU, M. – Lord WHARNCLIFFE (ed.): *The letters and works*, s. 309.

⁵¹² „It is very large town, retaining some marks of former splendor, but many more evident symptoms of present decay – Symptoms which naturally attend those places, which once have been the residence of royalty, and are so no more.“ MOORE, J.: *A view of society and manners*, s. 252.

⁵¹³ Srov. LEDVINKA, V. – PEŠEK, J.: *Praha*, s. 393–398.

⁵¹⁴ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 235–236. Židé byli vyhnáni z Čech roku 1744 na příkaz Marie Terezie, ale velice záhy jim byl postupně povolen návrat do Prahy z důvodu citelného úbytku příjmů města. Až do vydání Tolerančního patentu v roce 1781 Josefem II. ovšem byla jejich existence v Praze po právní stránce velice nejistá.

obydlí než obyvatelstva.⁵¹⁵ K důsledkům válečných útrap se přidala i chabá produkce příměstských zemědělských statků a zásobovací obtíže pražské metropole vyvrcholily neúrodou a následným hladomorem příštího léta.⁵¹⁶ Zdevastovaná podoba města a vyčerpanost obyvatel zřetelně vyvstává i z cestopisu Charlese Burneyho. Nicméně jeho popis Prahy ze srpna 1772 zachycuje i postupnou snahu o novou výstavbu města: „Obyvatelé stále pracují v různých částech města a snaží se opravit pustošení Prusů, zejména na katedrále a císařském paláci.“⁵¹⁷ Angličtí cestovatelé přijíždějící v průběhu sedmdesátých až devadesátých let do hlavního města českých zemí široce reflektují dopad zmíněných válečných operací, především posledního pruského obléhání. Postupně vnímají tyto události, jež zde zanechaly jistý melancholický aspekt, jako součást dějin města, a popisují je ve stále obecnější rovině.⁵¹⁸

7.2. Nejatraktivnější místa v Praze

Z analýzy cestovních deníků a korespondence zřetelně vyvstává zájem o četné architektonicky cenné stavby světského i církevního charakteru. Jejich obliba se v průběhu raně novověké éry proměňovala, stejně jako množství prostoru, které jim bylo na stránkách cestovních zápisníků věnováno. Zatímco komentáře některých cestovatelů se omezily na stručné zhodnocení nejzajímavějších pražských lokalit a budov, poznámky jiných měly velmi všeobíhající charakter a seznamově vyjmenovávaly veškeré kostely a paláce situované v Praze – toto je případ zejména dvou cestopisů ze třicátých let 18. století, anonymního *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734* a Pocockova *A Description of the East and Some Other Countries*. Případ cestopisného vyprávění Richarda Pococka je navíc specifický tím, že zmíněné detailní líčení pražských zajímavostí se nachází

⁵¹⁵ „I was shewn several very large gardens and young orchards, which before that siege were entirely covered with houses, then destroyed, and the people are too poor to rebuild them in a place where there are yet more houses than are occupied.“ MARSHALL, J.: *Travels Through Holland*, s. 305.

⁵¹⁶ Srov. LEDVINKA, V. – PEŠEK, J.: *Praha*, s. 397–398.

⁵¹⁷ „The inhabitants are still at work throughout the city, in repairing the Prussian devastations, particularly at the cathedral and imperial palace.“ BURNEY, Ch.: *The present State of Music*, s. 7–8.

⁵¹⁸ Viz MOORE, J.: *A view of society and manners*, s. 258–260; WRAXALL, N. W.: *Travel diary*, s. 17; PIOZZI, H. L.: *Observations and reflections*, s. 318; OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 494–495.

pouze v rukopisné verzi knihy, kde jsou mu věnovány desítky stran, v samotném publikovaném díle jsou tyto informace uvedené pouze v omezeném rozsahu.

Výrazným městotvorným prvkem byla přítomnost Kamenného mostu přes řeku Vltavu spojujícího Malou Stranu se Starým Městem. Zatímco pro názvy pražských měst bylo využíváno buď německé verze, či doslovného anglického překladu, pojmenování řeky Vltavy činilo většině anglických návštěvníků zjevné problémy. Většinou byl uváděn její německý či latinský název a jejich nejružnější zkomolené varianty jako *Molda*, *Mulda*, *Molde*, *Moldau*, *Multave*, *Moldove*, *Muldow*, *Muldaw*, *Maldaw* a *Moldaw*. Pouze v jednom případě se setkáme s českým názvem *Wltava*.⁵¹⁹

Koncem 16. století zaznamenali oba alžbětínští cestovatelé – Fynes Moryson i Samuel Lewkenor, že Vltava každoročně zamrzá, čehož Pražané využívají a plní si sklepy ledem, který pak v létě přidávají do vína. Lewkenor se tomu poměrně diví, protože řeka je podle něj stejně široká ne-li širší jako Temže v Londýně, přesto přes ni denně mohou jezdit povozy.⁵²⁰ Ze sklonku 18. století je možné srovnat názory Hester Lynch Piozzi a Johna Owena. Podle cestovatelky Vltava „vzbuzuje úctu kvůli objemu vody a rybám, jež v ní žijí, a tok řeky je sám o sobě krásný svými zákrutami.“⁵²¹ John Owen ji vnímal spíše naopak, i přes to, že Prahu navštívil stejného měsíce (v listopadu) jako Piozzi, ač o šest let později – Vltava mu nepřipadala příliš velká, což podle jeho názoru mohlo být způsobeno také tím, že hladina nedosahovala takové výšky jako normálně.⁵²²

Ještě více pozornosti, než řeka protékající městem, přitahoval Kamenný (dnešní Karlův) most, jenž představoval nejdůležitější komunikační spoj mezi Starým Městem, Malou Stranou a Pražským hradem. Cestovatelé bedlivě líčili jeho krásu ze všech možných úhlů pohledu – jejich popis se přinejmenším omezil vždy alespoň na základní charakteristiku vzhledu, délky a polohy stavby. Paradoxem je, že právě ten je většinou usvědčil z toho, zda informace přejímali z geograficko-historických děl a starších cestopisů, či se jednalo o jejich vlastní postřehy. Theodore Turquet de Mayerne, Henri de Rohan a Samuel Lewkenor popsali na

⁵¹⁹ Stejnou zkušenost popsala ve své monografii i Jaroslava Kašparová analyzující návštěvníky z románského světa, viz KAŠPAROVÁ, J.: *České země a jejich obyvatelé*, s. 85.

⁵²⁰ MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 1. sv., s. 29; LEWKENOR, S.: *A Discourse*, f. 57r.

⁵²¹ „[...] is respectable for its volume of water, useful for the fish contained in it, and lovely in the windings of its course.“ PIOZZI, H. L.: *Observations and reflections*, s. 316.

⁵²² OWEN, J.: *Travels into different parts of Europe*, s. 494.

přelomu 16. a 17. století Karlův most jako impozantní stavbu s 24 mostními oblouky. Tento mylný údaj pravděpodobně poprvé použil Eneáš Silvius Piccolomini, jenž zaměnil kamenný Karlův most s 16 mostními oblouky s dřevěným Juditiným, jenž jich měl opravdu více a to 20.⁵²³ V 18. století byl počet mostních oblouků modifikován Richardem Pocockem na 17 – se stejným údajem se dále setkáme i u Thomase Nugenta, jehož pasáž o Karlově mostě nápadně připomíná Pocockovu, a Josepha Marshalla. Správný počet v podstatě uvádí pouze Edward Brown a dozvíme se ho i z anglického překladu Keysslerova cestopisu.

Důležitým mezníkem ve vývoji celé stavby byla její barokní přestavba, jež obohatila na přelomu 17. a 18. století mostní pilíře o celou řadu soch a sousoší. Richard Pococke považuje most za jednu z největších pražských zajímavostí – kromě pasáže věnované jeho vzniku věnuje několik desítek stran seznamu soch, včetně jejich obrazové dokumentace a nápisů, jež jsou vytesané do jejich podstavců.⁵²⁴ Svůj dlouhý popis uzavírá slovy: „V Evropě není žádné jiné město, kde by se nacházelo tak velké množství soch jako je v Praze, a všechny z nich tak špatné úrovně.“⁵²⁵ Cestopis *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734* na toto téma podotýká, že sochy svatých jsou opravdu zajímavé a doporučuje je shlédnout každému zvědavému cestovateli. Vyzdvihuje především bronzovou sochu sv. Jana Nepomuckého, která patří k nejoblíbenějším, a kovový kříž značící místo světcova shoení do řeky „je lidmi líbán od rána do večera, zatímco se modlí ke svatému Janu Nepomuckému.“⁵²⁶ Horlivou zbožností především ve vztahu k Nepomuckému byl udiven také John Moore, který o osázení mostu svatými píše: „Tento most je tak hojně ozdoben sochami světců, že když přes něj přecházíte, tvoří na každé straně řadu, jakoby zde stály dvě řady mušketýrů.“⁵²⁷ Hester Lynch Piozzi použila na adresu barokní výzdoby mostu ještě mnohem ostřejší kritiku: „Ten slavný most je jednoduše ošklivý, řekla bych, přecpaný obrovskými sousošími

⁵²³ Srov. KAŠPAROVÁ, J.: *České země a jejich obyvatelé*, s. 83.

⁵²⁴ Rukopis Pocockova cestopisu obsahuje oproti vydanému tisku mnohonásobně více informací ke Karlovu mostu, zejména jeho barokní výzdobě. Kromě seznamu soch zde Pocock přidává i obrázky jednotlivých soch či sousoší světců včetně přepisu latinských nápisů na jejich podstavcích. POCKE, R.: *The Kingdom of Bohemia*, f. 50r–85r.

⁵²⁵ „There is no city in Europe has to great a number of modern statues, as there are in Prague, and all of them very bad ones.“ Tamtéž, f. 85r.

⁵²⁶ „[...] which people are continually kissing from morning till night, when they offer their prayers to St. John Nepomucene.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 296–297.

⁵²⁷ „This bridge is so profusely adorned with the statues of Saints, that, crossing over it, you have a row of them on each side, like two ranks of musketeers.“ MOORE, J.: *A view of society and manners*, s. 253–254.

špatně zhotovených soch přílišné velikosti, ačkoliv se přes něj dá snadno projet a je velmi dlouhý.“⁵²⁸ Jak ze starších cestopisných zpráv, tak i z historicko-geografických publikací je patrné, že most byl vnímán jako honosný a mimořádný stavební počin, velkolepá barokní výzdoba zřejmě všeobecně neodpovídala dobovému vkusu protestantských Angličanů. Ačkoliv ani jeho samotná základní konstrukce se neobešla bez kritického posouzení. Joseph Marshall sice uznává, že „to je solidní stavba, nicméně zcela postrádající jakoukoliv eleganci; a když cestovatel slyší, že se stavěla 150 let, předpokládá, že musela vznikat v extrémně chudém období, nebo být postavena panovníkem nevelkého ducha.“⁵²⁹

Jednou z výrazných dominant města byla pražská univerzita. Alžbětinští autoři ji ve svých dílech věnují nemalý prostor – Fynes Moryson i Samuel Lewkenor, jehož publikace je zaměřená právě na problematiku evropských univerzit, silně tíhli k popisu jejího historického vývoje, který se neobešel bez různých nepřesností. Datum založení univerzity Karlem IV. v roce 1348 klade první jmenovaný až do roku 1379;⁵³⁰ Lewkenor pak čtenáře informuje, že „v tomto městě se narodil Karel Veliký, římský císař a král český, který proto vynakládal všechno své snažení, aby je zkrášlil a zdobil, a tak tam roku 1360 zřídil univerzitu.“⁵³¹ Podobně jako jejich následovníci v 17. a 18. století⁵³² vidí jako zásadní bod zlomu dějin univerzity vydání Kutnohorského dekretu v roce 1409, kterým získal český národ v rámci univerzity výsadní postavení, a odchodem členů ostatních univerzitních národů pak vznikla lipská univerzita. Oba alžbětinští cestovatelé spatřují tento akt jako počátek úpadku univerzity v Praze, přičemž Samuel Lewkenor tuto událost propojuje řetězovitě s neblahým působením Wycliffova učení v Čechách, dále Jeronýmem Pražským a Janem Husem, „tak nazvaným podle malé vesnice, kde se narodil, pojmenované Hus, což v českém jazyce znamená

⁵²⁸ „The celebrated bridge singularly ugly I think, crowded with vast groupes of ill-made statues, and heavy to excess, though not incommodious to drive over, and of a surprising extent.“ PIOZZI, H. L.: *Observations and reflections*, s. 316.

⁵²⁹ „It is a solid edifice, has nothing of elegance in it; and when a traveller hears that it was an hundred and fifty years a building, he will suppose it must have been in an age extremely poor, or been undertaken by a prince of little spirit.“ MARSHALL, J.: *Travels Through Holland*, s. 306.

⁵³⁰ Pražské univerzitě je v nepublikované části Morysonova cestopisu věnována celá podkapitola, viz KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 1400–1402.

⁵³¹ „In this cittie was borne Charles the great, Emperour of the Romaines, and King of Bohemia, who therefore using all his endevois to beautifie, and adorne the same, in the yeare of grace 1360 erected there an Universitie.“ LEWKENOR, S.: *A Discourse*, f. 57v–58r.

⁵³² Edward Brown, anonymní *The Travels of Three English Gentlemen*, Richard Pococke, Thomas Nugent a Joseph Marshall.

husa.“⁵³³ Lewkenorova analýza a posměšný komentář na Husův účet vychází z jeho katolického pohledu na věc; oproti tomu obvyklé anglické, protestantsky zabarvené líčení hodnotí období působení rektora Mistra Jana Husa jako vrcholné období pražské univerzity.⁵³⁴ Z pozice cizinců ovšem Angličané popisují odejmutí privilegií zahraničním studentům a ztrátu otevřenosti univerzity jiným národům v negativním slova smyslu.⁵³⁵

Pozornosti anglických návštěvníků neunikl ani Pražský hrad s katedrálou sv. Víta, sídlo českého krále a v určitých dobách také rezidence císaře. Habsburkové zahájili v 16. století jeho přestavbu v renesanční sídlo – nejprve byla založena královská zahrada s letohrádkem, míčovnou, střelnicí a lvím dvorkem, tj. stavby sloužící pro zábavu dvora, a posléze přišly na řadu úpravy paláce a katedrály. Tyto snahy vyvrcholily za Rudolfa II., který se na Pražském hradě trvale usídlil a postupně ho proměnil v císařskou rezidenci a středobod říše, přitažlivý pro tehdejší diplomaty, umělce a vzdělance.⁵³⁶

Právě v rudolfinské éře přijel do Prahy Fynes Moryson, kterého z areálu Hradu zaujal nejvíce císařův zvěřinec obsahující „dvanáct velbloudů, indického osla, žlutého, celého kosmatého a s chlupy na hubě jako lev. Dále indické tele a dva gepardy, kteří prý jsou krotcí, pokud taková šelma může být krotká.“⁵³⁷ Detailnější hodnocení se dozvídáme až od Johna Taylora, z doby, kdy zde pobýval mladý královský pár – Fridrich Falcký se svou manželkou, anglickou princeznou Alžbětou. Taylorovi připadal královský hrad jako velkolepá a přepychová stavba, jeho přijímací komnaty, zahrady i sad byly podle jeho soudu překvapivě rozlehlejší než v londýnském Toweru.⁵³⁸ O 16 let později procházelo částí hradního areálu Arundelovo poselstvo – Williamu Crownovi připomínala jedna z hradních síní vstup do Westminsteru a to díky malým pěkným obchůdkům, kterými byla

⁵³³ „[...] so named from a little village wherein he was borne, called Hus, which in the Bohemian language signifieth a Goose.“ LEWKENOR, S.: *A Discourse*, f. 58r.

⁵³⁴ Jedním příkladem za všechny budiž popis univerzity z díla Thomase Nugenta: „Here stands the university, which consists, as they say, of about six thousand students, but not comparable to what it was in former times, when they were said to have had no less than thirty thousand, that is, in 1409, when *John Huss* was rector.“ NUGENT, T.: *The Grand Tour*, s. 235.

⁵³⁵ K historii vysokého školství v Praze např. ČORNEJOVÁ Ivana: *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622-1773*. Praha 1992.

⁵³⁶ O stavebních aktivitách Rudolfa II. na Pražském hradě např. JANÁČEK, J.: *Rudolf II.*, s. 302–329.

⁵³⁷ MORYSON, F. – TAYLOR, J.: *Cesta do Čech*, s. 31. Uvádím překlad z české edice Morysonova díla. V anglické verzi se citovaný úryvek a parafráze nachází zde: MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 1. sv., s. 38.

⁵³⁸ TAYLOR, J.: *Taylor his Travels*, f. C4v–r.

lemovaná. Člen Arundelovy družiny byl nepochybně okouzlen bohatými rudolfinskými sbírkami v severním křídle paláce – barvitě popsal čtyři místnosti plné vědeckých a uměleckých předmětů, včetně knihovny.⁵³⁹

Z těchto postřehů jasně vyvstává obdiv, který Pražský hrad ve své slavné éře vzbuzoval, a je evidentní, že v očích Angličanů obstál i ve srovnání s předními anglickými stavbami. Počínaje třicetiletou válkou hradní areál začal podléhat mnoha válečným konfliktům, které se na něm zřetelně podepsaly. Panovník zde pobýval spíše výjimečně, a ačkoliv ve druhé polovině 18. století byla provedena další přestavba panovnického sídla, hlavním městem říše se stala Vídeň a význam Prahy byl upozaděn, což se projevilo v postupném chátrání hradu a prodeji zbytku rudolfinských předmětů. Roku 1770 Joseph Marshall kriticky podotkl na účet hradního komplexu podobně jako předtím na účet Kamenného mostu, že dlouho budované stavby mu nepřipadají jako ty nejhezčí na světě – na Pražském hradu a katedrále ho vůbec nic nezaujalo. Výjimku učinil pouze v případě svatopetrské baziliky v Římě, nicméně jeho vkusu nejvíce odpovídala katedrála sv. Pavla a Westminsterský most v Londýně, tedy rychle zbudované objekty.⁵⁴⁰

Podobné charakteristiky, kladné ohlasy, ale i záporné kritiky bychom v menším či větším rozsahu našli u všech významných pražských staveb. V porovnání s ostatními českými a moravskými městy je Praha dobovými záznamy vylíčena do nejmenších detailů – její atraktivita se pohybovala v rámci českého prostoru jednoznačně na horních příčkách žebříčku, ačkoliv ne vždy se očekávání anglických příchozích naplnila. Kritických komentářů na adresu města přibývalo zejména ve druhé polovině 18. století, tedy době, kdy význam Prahy poklesl na úroveň provinčního města a metropole již nestála na vrcholu své slávy.

Praha byla do roku 1620 anglickými cestovateli všeobecně považována za nábožensky tolerantní metropoli. Tento pohled se výrazně proměnil po porážce českých stavů na nedaleké Bílé hoře, k níž se v následujících letech a staletích upírala pozornost projíždějících Angličanů jako k neopomenutelnému milníku českých dějin, potažmo pomyslnému propojení česko-anglické historie prostřednictvím Fridricha Falckého a jeho ženy Alžběty, dcery anglického a skotského krále Jakuba I. Konfesijní aspekt byl však v hlavním českém městě, stejně jako v celé zemi, výrazně přítomný po celý zbytek raně novověké epochy,

⁵³⁹ CROWNE, W.: *A true relation*, s. 27–30.

⁵⁴⁰ MARSHALL, J.: *Travels Through Holland*, s. 306.

což notně spoluutvářelo vnímání města v očích z větší části protestantsky smýšlejících Angličanů.

8. KONFESIJNÍ PROBLEMATIKA

*Obecně byl v celém království velký zmatek ve víře.*⁵⁴¹

Raně novověké období se stalo svědkem několika přelomových událostí, které ovlivnily jak chod anglického království, tak i středoevropského prostoru. Cestovatelé překračující v této době české hranice se náraz ocitali v zemi s konfesijně různorodou minulostí či v prostředí zmítaném náboženskými rozpory. Ovšem jednalo se o problematiku, kterou v určitém ohledu důvěrně znali ze svého domova, kde představovala otázka konfesijní příslušnosti podstatnou součást místní historie i jejich životů. Z této perspektivy je tedy možné vidět obraz českých zemí v širších kulturních a zároveň mnohem detailnějších náboženských souvislostech prostupujících nejen onu pomyslnou hranici mezi jednotlivými konfesemi uvnitř státu, ale i tu skutečnou oddělující Anglii od českých zemí.

Dění v českém prostoru do určité míry souvisí s konceptem konfesionalizace, jehož původní makrohistorický charakter je v aktuálním bádání nahrazen spíše mikrohistorickým pohledem, tj. snahou zaměřit se na konkrétní případy z běžného života obce věřících či jednotlivého člověka a tím zprostředkovat dopad konfesionalizačního dění na dobovou společnost. Přesun pozornosti od makro k mikroperspektivě koresponduje s rozšířením zájmu historiků o studium konfesijně nejednotných území a výzkumu bikonfesijních či multikonfesijních lokalit. Historiografie se v souvislosti s tím zaměřuje i na témata jako vytváření vlastního obrazu nebo vytváření obrazu náboženského protivníka.⁵⁴² Právě v návaznosti na tento koncept představuje komparace dvou, na první pohled odlišných prostředí – Čech a Anglie, konfesijní problematiku viděnou prostřednictvím hranice, překračované zevnitř i zvenčí, ovlivňující vnímání sebe sama i těch druhých.⁵⁴³

⁵⁴¹ „Generelly in all the kingdome there was great confusion of Religions.“ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 868.

⁵⁴² Přehledně k vývoji konceptu konfesionalizace: LOTZ-HEUMANN, Ute: *The Concept of "Confessionalisation": A Historiographical Paradigm in Dispute*. *Memoria y Civilización*, 4, 2001, s. 93–114. O konfesijních identitách a jejich formách napříč raně novověkou společností ve východní a střední Evropě podrobněji v monografii: CRÁCIUN, Maria – OVIDIU, Ghitta – MURDOCK, Graeme (eds.): *Confessional Identity in East-Central Europe*. Aldershot 2002.

⁵⁴³ K propojení otázky konfesionalizace a termínu hranice, přesněji „neviditelné hranice“, poprvé dochází v díle francouzského historika Etienna François na začátku devadesátých let minulého

Prodělala-li Anglie proces konfesionalizace, byl podobně neobvyklý a zvláštní jako celá tamní reformace. Pro náboženské zařazení Angličanů v průběhu 16. století je především charakteristická nestabilita a proměnlivost, které provázely veškeré reformační úsilí od dnů Jindřicha VIII., přes rychlé věroučné zvraty v polovině tudorovského období, až po konečné ustálení anglického protestantismu za královny Alžběty I. Náboženská kultura v Anglii byla utkaná ze sítě navzájem se prolínajících a konkurujících si identit, které lidé museli přijmout poté, co se král Jindřich VIII. stal hlavou církve. Pro následující vývoj pak byla typická propustnost hranice mezi katolickou a protestantskou vírou, jež se projevila četnými konverzemi přítomnými v každodenním životě mnoha věřících.⁵⁴⁴

Původní německý Schillingův a Reinhardův koncept konfesionalizace počítal nejprve s propagací základních rysů víry a formováním sociální disciplinace obyvatelstva, tedy fází vzápětí následovanou procesem, kdy lidé postupně vstřebávali svou konfesijní identitu a osvojili si všechny charakteristiky a úkony s ní spjaté. Nicméně v Anglii byl tento postup převrácený. Formování identity anglických protestantů se spíše podobalo situaci v Nizozemí a Francii, kde reformované církve budovaly konfesijní příslušnost mimo státní struktury přísně prosazující katolicismus, což bylo běžné ve střední Evropě. Právě neschopnost státu sehrála klíčovou roli v náboženském dění v Anglii, jelikož přinutila obyvatele dospět k jejich vlastnímu rozhodnutí, tedy přiklonit se buď k římskokatolické, nebo anglikánské církvi. Ona dlouhá doba plná státem sice prosazovaných, ale stále se měnících vyznání, zasela mezi lidmi zmatek, či zakořenila jistou netečnost. Nicméně je možné na tuto záležitost nahlížet i ze zcela opačného pohledu. Náboženská rozkolísanost se mohla stát zdrojem anglického pluralismu a díky

století. Jeho práce o konfesijně nejednotném Augšpurku v 17. století metodologicky inspirovala další historiky zaměřující se na problematiku každodenního života městské, vesnické či církevní komunity a jejího přístupu k tzv. „neviditelné hranici“ mezi jednotlivými konfesemi. Viz FRANÇOIS, Étienne: *Die unsichtbare Grenze. Protestanten und Katholiken in Augsburg*. Sigmaringen 1991. V českém prostředí se konfesijní problematikou zabývají především tyto autoři: OHLIDAL, Anna: *Konfessionalisierung: ein Paradigma der historischen Frühneuzeitforschung und die Frage seiner Anwendbarkeit auf Böhmen*. *Studia Rudolphina*, 3, 2003, s. 19–27; HRDLÍČKA, Josef: *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*. České Budějovice 2013; Týž: *Konfesijní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfesionalizace v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století*. ČCH, 108, 2010, s. 406–441; FEJTOVÁ, Olga: „Já pevně věřím a vyznávám...“. *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*. Praha 2012.

⁵⁴⁴ Srov. LEWYCKY, Nadine – MORTON, Adam: *Getting Along? Religious Identities and Confessional relations in Early Modern England*. Burlington 2012, s. 19; QUESTIER, Michael C.: *Conversion, Politics and Religion in England, 1580–1625*. Cambridge – New York 1996.

přítomnosti vysokého počtu „druhých“, jedinců vyznávajících jinou víru, mohla mít za následek uvědomění si vlastní odlišnosti, a tím příslušnosti ke konkrétní konfesi.⁵⁴⁵

Při analýze a interpretaci poznámek, deníků či publikací pocházejících z pera anglických cestovatelů je potřebné vzít výše zmíněné skutečnosti v úvahu, jelikož bohatá a komplikovaná náboženská minulost (či současnost) anglického království do jisté míry ovlivňovala formování jejich názoru na problémy, se kterými se při cestě do českých zemí setkali. V této souvislosti je podstatné zařadit do kontextu termín jejich návštěvy, protože náboženské dění v českých zemích podléhalo značně bouřlivému vývoji. Zásadním milníkem českých raně novověkých dějin byla bezesporu bitva na Bílé hoře na podzim roku 1620. Percepce Českého království očima převážně protestantsky smýšlejících Angličanů byla nejprve zaměřena na složitou konfesijní minulost zemí Koruny české v průběhu předchozích 200 let, jež vyústila právě tímto klíčovým momentem. Následně se úvahy anglických cestovatelů orientovaly na výsledky této události – přetvoření náboženské identity celého království, přičemž dozvuky celého procesu jsou patrné ještě v cestopisných dílech během celého 18. století.

8.1. Náboženský obraz Čech a Moravy napříč raným novověkem

Podle Zdeňka V. Davida, analyzujícího shodné i odlišné rysy českého utrakvismu a anglikánské církve, nebyla potenciální geografická a domnělá vzdálenost mezi Anglií a českými zeměmi zdaleka tak očividná a ohromující.⁵⁴⁶ Do jisté míry čerpali cestovatelé svou zkušenost z podobného a propojeného vývoje náboženských dějin obou států. V alžbětinské protestantské polemické literatuře byly tudíž hojně přítomné odkazy na husitství a významné osobnosti s ním spjaté.⁵⁴⁷ Příběh Jana Husa se stal součástí Foxovy *Knihy mučedníků* (*Acts and Monuments*, 1554) popisující historii pronásledování protestantských reformátorů.⁵⁴⁸ Toto dílo patřilo vedle bible mezi nejrozšířenější a nejčtenější publikace své doby a stalo se

⁵⁴⁵ Srov. LEWYCKY, N. – MORTON, A.: *Getting Along?*, s. 20–21.

⁵⁴⁶ Srov. DAVID, Zdeněk V.: *Nalezení střední cesty*, s. 191–203.

⁵⁴⁷ Reflexe husitství v anglické reformační literatuře podrobněji WELLEK, R.: *Bohemia in English Literature*, s. 86–102.

⁵⁴⁸ Česká otázka a příběh Jana Husa, viz: FOXE, John: *The Ecclesiasticall historie: containing the Acts and monuments of martyrs, with a generall discourse of these later persecutions, horrible troubles and tumults, stirred up by Romish prelates in the Church*. 1. sv. London 1641, s. 776–863.

nejdůležitějším textem anglického protestantismu.⁵⁴⁹ Z tohoto důvodu není překvapivé, že i cestopisná díla leckdy propojují myšlenky anglického reformátora Johna Wycliffa s významnými představiteli husitské éry v Čechách – Janem Husem, Jeronýmem Pražským a Janem Žižkou, a to v kontextu složité konfesijní problematiky přelomu 16. a 17. století.

Reference k Wycliffovi a husitství evidentně představovaly pro cestovatele silný spojovací bod mezi jejich zemí a středoevropským regionem a to nejen z hlediska historického, ale také aktuálního politicko-náboženského vývoje alžbětinské a raně Stuartovské doby. Tuto problematiku nejdetailněji zaznamenává známý alžbětinský cestovatel Fynes Moryson, jenž ve svém cestopise věnoval otázce náboženství v Čechách zvláštní kapitolu nazvanou *Of Bohemia touching Religion*.⁵⁵⁰ Právě John Wycliffe je oblíbenou postavou v Morysonově pojetí protestantské historie. Jan Hus a Jeroným Pražský jsou zmíněni jako jeho následovatelé a žáci, protestantští mučedníci, kteří zemřeli v boji proti katolické církvi.⁵⁵¹ Později se silný étos protestantského mučednictví vytrácí a celá problematika je zachycena už jako součást české, potažmo česko-anglické minulosti. Tento trend je evidentní u Edwarda Browna, který na konci šedesátých let 17. století uvádí: „Mnozí lidé stále mluví o Janu Husovi a Jeronýmu Pražském a já viděl jejich medaile. Jistě to byli velmi význační mužové a já mohu pouze zaznamenat, co o nich řekl Eneáš Silvius, neboli papež Pius II.“⁵⁵² Pamětní medaile byla v 17. a první polovině 18. století vydávána ke každé významnější události a měla v podstatě propagační, popularizační a informační efekt. Brownem spatřená medaile s portrétem Jana Husa a Jeronýma Pražského byla zpracována pravděpodobně k výročí spjatému s jejich působením. Z roku 1717 je známa například pamětní ražba s Husovým motivem k výročí reformace pocházející z dílny Christiana Wermutha, dvorního medailéra pruského krále Fridricha I.⁵⁵³

⁵⁴⁹ Kniha *Acts and Monuments* Johna Foxe vyšla poprvé na kontinentě už v padesátých letech 16. století v latině. V anglickém jazyce se dočkala prvního vydání v roce 1563.

⁵⁵⁰ Tato kapitola nebyla součástí anglického vydání Morysonova cestopisu z počátku 17. století a do své edice ji nezařadil ani Charles Hughes. Její překlad z latiny a ediční zpracování zajistil až Graham David Kew v devadesátých letech 20. století v rámci své dizertační práce. Z hlediska svého rozsahu a obsahu představuje unikátní zdroj ke konfesijní problematice v Čechách z pohledu Angličana – cizince. KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 866–897.

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 866.

⁵⁵² „Many here do speak still of John Hus and Jerome of Prague, and I have seen Silver Medals of them. They were surely very notable men; and I shall only set down what Aeneas Sylvius, or Pope Pius the Second said of them.“ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 125–126.

⁵⁵³ Srov. BĚLINA, Pavel a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české IX*. Praha 2011, s. 573, 580.

Piccolominiho *Historie česká* byla jistě oblíbeným zdrojem pro poznání českých dějin. V případě další významné osoby, husitského vojevůdce Jana Žižky, významně formovala charakteristiku jeho postavení v čele husitské armády, jež se pohybovala sice na nereálných základech, nicméně o to více atraktivních. Jak mnohá raně novověká historická díla, tak i cestopisné publikace s oblibou opakovaly historku o hrůzostrašném působení tohoto bojovníka v Čechách, a bubnu, který byl vyroben po Žižkově smrti z jeho kůže, aby svým zvukem zastrašil nepřátele a dodával odvalu husitské armádě.⁵⁵⁴ Postava Jana Žižky byla sice jmenována v souvislosti s působením Wycliffa, Husa a Jeronýma Pražského, nicméně na něj bylo odkazováno zejména v kontextu husitských válek při průjezdu Čáslaví a jeho role v rámci obrany protestantismu byla na rozdíl od výše zmíněných osobností spíše marginální.⁵⁵⁵ Klasický evropsky rozšířený obraz Žižky jako vojenského velitele českých kacířů a heretiků,⁵⁵⁶ jenž se zasloužil o ničení církevních památek, se objevuje ve většinově protestantských anglických cestopisech minimálně – pouze u katolicky orientovaného Angličana Samuela Lewkenora. K popisu moravských měst připojuje kritický komentář sdělující, že „kláštery v této oblasti byly podobně jako v Čechách znehodnoceny a zničeny Žižkou.“⁵⁵⁷

Zájem anglických návštěvníků o propojenou česko-anglickou minulost vzhledem k dějinnému vývoji samozřejmě v průběhu 17. století klesal.⁵⁵⁸ Cestopisy 18. století se k tomuto tématu vrací spíše ojediněle; výjimku představuje dílo Hester Lynch Piozzi, jež v rámci své návštěvy Prahy připomíná nejen všechny významné postavy husitského období, ale zároveň se poměrně důkladně zamýšlí nad postavením protestantismu v Českém království. Své hodnocení začíná slovy: „Zde se všechno zdá býti opožděné alespoň o pět set let a náboženství se od doby svého prvotního úsilí očistilo snad nejméně na světě; vždyť tady kázal Hus, a také Jeroným, známý pod jménem Jeroným Pražský, který jako první naznačil představu

⁵⁵⁴ Například CROWNE, W.: *A true relation*, s. 26; nebo MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 1. sv., s. 33.

⁵⁵⁵ CROWNE, W.: *A true relation*, s. 26; BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 121–122.

⁵⁵⁶ K otázce stereotypního obrazu kacířských Čech ve středověké a raně novověké Evropě nejnověji monografie: BAŽANT, Vojtěch – VEJRYCHOVÁ, Věra (eds.): *Kacíři, barbaři a nepřátelé. Odlišnost a stereotypy v pozdním středověku*. Praha 2016.

⁵⁵⁷ „The Monastery of the province like as we saide of Bohemia, were all by Zusca defaced and ruined.“ LEWKENOR, S.: *A Discourse*, f. 59r.

⁵⁵⁸ Antonín Kostlán uvádí ve své studii několik výjimek ze sklonku 17. století. Příkladem je podle něj i edice anonymního anglického popisu českých zemí z konce 17. století obsažená na konci studie. Srov. KOSTLÁN, A.: *Mezi pragmatismem a ideologií*, s. 909.

o budoucí reformaci.⁵⁵⁹ Cestovatelka pokračuje povzdechem nad výsadou Čechů, kteří na rozdíl od ostatních národů jako první obdrželi privilegium přijímat pod obojí; v podstatě český stát vnímá jako kolébku evropského protestantismu. V tomto kontextu vyznívá její následná snaha navštívit v Praze protestantské shromáždění poměrně lítostivě a melancholicky. Byla seznámena s příjemným italským pastorem, který vedl malou komunitu věřících, převážně vojáků, čítajících asi dvě stě lidí. Osvětlil jí místní náboženskou situaci a ona si zapsala, že „žádná osoba mající povolení zde provozovat obchod není našeho vyznání, a říkal, že ani v Itálii není luteránství ani z poloviny tak nenáviděno jako zde.“⁵⁶⁰ Kalvínské a luterské vyznání bylo v českých zemích povoleno Tolerančním patentem Josefa II. v roce 1781, tedy pět let před příjezdem Hester Lynch Piozzi. Jak je evidentní z výše citovaného úryvku, protestantské církve byly státem tolerovány, avšak nepříliš podporovány, k povoleným denominacím se přihlásilo jen něco málo přes 1% populace.⁵⁶¹

V návaznosti na husitskou tradici stojí za povšimnutí použití termínu „husité“ v souvislosti s českým utrakvismem. Howard Louthan upozorňuje, že na přelomu 16. a 17. století byl patrný trend nazývat přívržence utrakvismu husity. Tuto skutečnost vysvětluje potenciální blízkostí utrakvismu ke katolické církvi – čeští utrakvisté nebyli považováni ani tolik za heretiky jako spíše za schizmatiky, a jejich opětovná konverze ke katolictví představovala poměrně jednoduchý proces.⁵⁶² Alžbětinský cestovatel Fynes Moryson opakovaně popisoval rozdílné tradice husitů a papeženců či odlišnost náboženského ritu u husitů.⁵⁶³ Podle Henryho de Rohana to byli právě husité, kteří měli po katolicích v této oblasti nejsilnější postavení a zastání.⁵⁶⁴ O protestantech provozujících husitskou liturgii se ještě zmiňuje anonymní cestopis *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734* odkazující se na svědectví místních lidí. Toto tvrzení ovšem sám autor,

⁵⁵⁹ „Here every thing seems at least five centuries behind-hand, and religion has not purified itself the least in the world since the days of its early struggle; for here Huss preached, and here Jerome, known by the name of Jerome of Prague, first began to project the scheme of a future reformation.“ PIOZZI, H. L.: *Observations and reflections*, s. 319.

⁵⁶⁰ „Not a person who could keep a shop was to be found of our persuasion, nor was Lutheranism half so much detested even in Italy, he said.“ Tamtéž, s. 320.

⁵⁶¹ Srov. VÁCLAVÍK, David: *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha 2010, s. 53–54.

⁵⁶² Utrakvisté mohli konvertovat ke katolické víře podstupením zpovědi a uznání svátosti oltářní *sub una specie*. Srov. LOUTHAN, Howard: *Obracení Čech na víru aneb rekatolizace po dobrém a po zlém*. Praha 2011, s. 180–181.

⁵⁶³ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 866–897.

⁵⁶⁴ DE ROHAN, H.: *Voyage du duc de Rohan*, s. 129.

evidentně protestant, považoval za nepříliš hodnověrné, jelikož informace mu byla sdělena katolíky, „kteří jsou zřídka kdy ochotní poskytnout pravdivý obraz zásad těch, kdož se od nich liší,“ osobně se s tzv. husity nesetkal.⁵⁶⁵ Poslední použití termínu husité pro přívržence utrakvismu nalezneme v rukopisu Richarda Pococka, tedy opět v cestopisu ze třicátých let 18. století. V pozdějším období se k tomuto označení Angličané již neuchylují.

Problematika návaznosti na husitství nepatřila k jediným konfesijně zabarveným aspektům anglického cestopisného literárního žánru, s nimiž se můžeme v období předcházejícím Bílé hoře setkat, Angličané se hojně zajímali o soudobou podobu náboženské situace v Českém království. Postupné formování různých odrůd českého protestantismu v průběhu druhé poloviny 16. století kulminovalo potvrzením České konfese z roku 1575 Majestáty Rudolfa II. v roce 1609. Společná konfese českého protestantismu stále figurující pod názvem utrakvismus vstoupila v platnost v Čechách a ve Slezsku (Morava spadala od roku 1608 pod vládu Rudolfova bratra Matyáše). Tento bezesporu velký úspěch nekatolické stavovské opozice byl částí Evropy sledován s obavami, částí s nadějí. Abdikací a smrtí Rudolfa II. se český i říšský trůn uvolnil ve prospěch Matyáše a následně katolíka Ferdinanda Štýrského. Boj českých stavů za udržení utrakvismu v zemi pak předznamenal počátek dlouhých válečných let, celoevropského konfliktu, jejichž dějištěm byl částečně právě český prostor.⁵⁶⁶

Zájem Fynese Morysona o vývoj české reformace a soudobou podobu náboženského života v českých zemích na počátku devadesátých let 16. století byl ve srovnání s ostatními cestovateli, jak současníky, tak i následovníky, enormní. Zároveň, jak podotýká ve své studii David HOLETON, je překvapivé, že se nepokusil o diskuzi na toto téma s některým z utrakvistických věřících podobně, jako to udělal v případě popisu působení jezuitů v českém prostředí.⁵⁶⁷ Charakter utrakvistických náboženských ritů popsal ve srovnání s římsko-katolickými zvyklostmi. Konstatoval například, že utrakvističtí kněží se nemohou oženit a podávají laickým věřícím na rozdíl od katolíků pod obojí způsobou. Ve shodě s katolickou církví utrakvisté stále věří v transsubstanciaci, ale odmítají uctívání svatých. Moryson

⁵⁶⁵ „[...] who are seldom disposed to give a true representation of the principles of those they differ from.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 316.

⁵⁶⁶ Viz CHALINE, Olivier: *Bílá hora*. Praha 2013, s. 56–63.

⁵⁶⁷ Viz HOLETON, D. R.: *Fynes Moryson's Itinerary*, s. 390.

dále pokračoval zjištěním, že mši vedou v latinském jazyce, ale ostatní, tedy epištoly, evangelia, křestní a pohřební obřady jsou čteny česky.⁵⁶⁸ Z jeho protestantského pohledu na věc je evidentní, že utrakvismus v mnoha ohledech neshledával dostatečně odlišný od katolictví a míra podobnosti „husitské“ liturgie s „papeženeckou“ ho překvapovala.⁵⁶⁹

Moryson byl nejvíce udiven multikonfesijní atmosférou jak hlavního města, tak i celého Českého království: „Často jsem viděl sloužící čekat na jejich pány před kostelními vraty a posléze je opustili, aby šli do jiného kostela.“⁵⁷⁰ I přes to, že tuto náboženskou svobodu úplně neschvaloval, ve srovnání s náboženskými konflikty v německých zemích kladně hodnotil koexistenci jednotlivých věrouk v konfesijně roztržité české společnosti: „V kontextu toho, co jsem zmínil o poddaných císařů v Německu, shledávám poddané v Čechách mnohem více se lišící v náboženském přesvědčení, přesto spolu rozmlouvají velice přátelským způsobem a ve vzájemném souladu; bez této snášenlivosti by bouřlivý typ člověka v těchto končinách žít nemohl.“⁵⁷¹

Podobné zaujetí multikonfesijní tváří Prahy vyznívá i z o 30 let pozdějšího Taylorova díla o cestě do Čech: „Má prý na sto padesát chrámů a kostelů, neb je tu velké množství katolíků a ti své kostely zasvěcují všelijakým svatým. Navštívil jsem v ní čtvero různých služeb božích, totižto řádné kázání protestantské, papeženeckou mši, luterskou kázeň a židovskou synagogu. Tři z nich jsem viděl a poslouchal ze zvědavosti, jednu pro vlastní povznesení.“⁵⁷² Výrazně protestantský étos je cítit z obou Taylorových spisů, *Taylor his Travels* a *An Englishmans Love to Bohemia*, které vyšly krátce po bitvě na Bílé hoře a měly v Anglii podnítit podporu široké veřejnosti české války (Taylor sám navštívil Prahu v září roku 1620). Oba se odlišují od ostatních cestopisů tím, že jsou zaměřené pouze na české

⁵⁶⁸ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 871–873.

⁵⁶⁹ Podrobnější analýzou utrakvistické liturgie v Morysonově cestopisu se ve své studii detailně zabýval David HOLETON, viz HOLETON, D. R.: *Fynes Moryson's Itinerary*, s. 391–406. O pohledu cizích návštěvníků, nejen Angličanů, na utrakvismus v tomto období píše ve své monografii velice stručně také Zdeněk V. David, viz DAVID, Z. V.: *Nalezení střední cesty*, s. 364–366.

⁵⁷⁰ „For I have often seene servants wayte upon their masters to the Church dore, and then leave them to goe to another Church.“ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 869.

⁵⁷¹ „In which respect, as I sayd of the Emperors subiectes in Garmany, so I founde his subiectes in Bohemia more differing in opinions of Religion, yet to converse in strong amity and peace together, without which patience a turbulent spiritt could not live in those partes.“ Tamtéž, s. 869–870.

⁵⁷² MORYSON, F. – TAYLOR, J.: *Cesta do Čech*, s. 161. V originálním spise se citovaná pasáž nachází zde: TAYLOR, J.: *Taylor his travels*, f. C4r.

země – popisy Čech a Moravy od dalších cestovatelů vždy tvoří pouze zlomek mezi desítkami či stovkami stran pojednávajících o jiných regionech.⁵⁷³

Zatímco cestopisy z dílny anglikánských autorů zásadně označují katolíky termínem papeženci a barvitě popisují konfesijní problematiku na českém území z pohledu protestanta, publikace anglického katolíka Samuela Lewkenora z přelomu 16. a 17. století má vzhledem k jeho vyznání na první pohled zcela jiný ráz. Lewkenorovy odkazy na protestantství vyvstávají v představení historie pražské univerzity, která dobře prosperovala až do Wycliffových časů. Její úpadek odvozuje od ostatních Angličany favorizovaných postav Wycliffa, Husa a Jeronýma Pražského a za následnou obnovu a rozkvět opěvuje jezuitský řád.⁵⁷⁴ S podobným přístupem se setkáme i u založení univerzity v Olomouci, kde je opět vyzdvihnuta role jezuitů a intervence papeže, jenž „na své vlastní náklady zbudoval velkolepou a přepychovou kolej, aby reformoval náboženství, jelikož v těchto oblastech je obecně praktikováno luteránství.“⁵⁷⁵ Lewkenorův příklad představuje názornou ukázkou toho, jakým způsobem se proměnila narativní strategie při popisu dějinných událostí v závislosti na náboženském vyznání autora a jak se odlišoval charakter informací, na něž se cestovatel při své reflexi Čech a Moravy zaměřil.

Kvůli vypuknutí třicetileté války se přibližně do poloviny 17. století omezují i cesty do středu Evropy. Poslední výraznou osobností byl John Taylor, jehož návštěva spadá časově těsně před Bílou horu, a tudíž jedinou aktuální reflexi bouřlivých zvratů v českých dějinách první poloviny 17. století nalezneme v cestovních poznámkách Williama Crowna, doprovázejícího Thomase Howarda, hraběte z Arundelu, na jeho diplomatické mírové misi, z druhé poloviny třicátých let. Právě Crownovým cestopisem začíná dlouhá tradice anglické reflexe bitvy na Bílé hoře, dvouhodinové „šarvátky“, jež se odehrála nedaleko hlavního českého města 8. listopadu roku 1620. V kontextu stále zuřící třicetileté války vnímalo Arundelovo poselstvo pláň, kde se střetl císař s českým králem, i přes šestnáctiletý odstup jako poměrně živé a aktuální téma. Crowne barvitě líčí, jak si na mnoha místech povšimnuli vyvýšenin, pod kterými byla pohřbená těla mrtvých vojáků a okolo nichž ležely roztroušené jejich kosti. Počet padlých se podle něj blížil k

⁵⁷³ Nicméně i J. Taylor věnuje určitou část textu popisu zbytku trasy, kterou musel absolvovat, aby se dostal do Čech.

⁵⁷⁴ LEWKENOR, S.: *A Discourse*, f. 58r–58v.

⁵⁷⁵ „[...] for whome there was builded a magnificent and sumptuous Colledge at the Popes charges, for the reforming of Lutheranisme in those territories generally professed.“ Tamtéž, f. 59r.

30 000,⁵⁷⁶ avšak reálně zde mohlo být zabito okolo 2 000 mužů. Vezmeme-li v úvahu, že tento počet vojáků padl v průběhu pouhých dvou hodin (nehledě na další, kteří následně podlehl zraněním, či byli zabiti na útěku), bitva musela být ve své době vnímaná jako velmi krvavý konflikt.⁵⁷⁷ Crownovo zveličené množství obětí poukazuje na důležitost a význam, které ona „fatální bitva“, jak o ní hovoří anglické cestopisné prameny 17. století, v očích Angličanů měla.

Je nutné si uvědomit kontext událostí krátce předcházejících tomuto, pro českou historii, významnému dni. Po zvolení Fridricha Falckého za českého krále v listopadu roku 1619 a příjezdu Fridricha s jeho manželkou Alžbětou, dcerou anglického panovníka Jakuba I., do Prahy se zraky Angličanů začaly upírat k českým zemím. Jejich krátké působení v čele českého státu výrazně propojilo tok českých a anglických dějin, i když jen na krátký čas, a památná událost na Bílé hoře za Prahou získala pro Angličany osobitou přitažlivost. V této souvislosti komentuje celou událost nejdetailněji Robert Moody, jenž navštívil Prahu v roce 1661: „Zde byl falckrabě, otec prince Ruperta, korunován na českého krále, a brzy poté bojoval v krvavé bitvě proti císařskému vojsku na místě zvaném Weissen Berg, neboli Bílá hora, vzdáleném 3 anglické míle od Prahy, kde byl zcela poražen; 30 000 Angličanů a Skotů bylo zabito mimo další bojující na jeho straně jako Němci a Češi. Říká se, že měl celkem 80 000 mužů a císařova armáda pouhých 40 000. On a jeho královna utekli jen s velkými obtížemi, převlečení do šatu chudáků, a cestovali přes Německo do Holandska, kde žili mnoho let ve velké bídě, protože Holanďané nesplnili jejich očekávání a anglický král věnující se občanské válce nemohl udělat, co by chtěl.“⁵⁷⁸ I přes zřetelnou numerickou nepřesnost je Moodyho výpověď cenná vzhledem k obrazu mladého královského páru v anglické historické paměti. Díky působení Fridricha a Alžběty v Čechách byla česká válka a listopadová bitva cestovatelem vnímána jako primárně anglická záležitost – na prvním místě uvádí

⁵⁷⁶ CROWNE, W.: *A true relation*, s. 5.

⁵⁷⁷ Srov. CHALINE, O.: *Bílá hora*, s. 192–193.

⁵⁷⁸ „Here Prince Pantin Prince Rupert's Father was Crown'd King of Bohemia, and soone after fought a bloody Battle against the Emperour's forces at a place call'd Wisen-berge, or white Hill 3 English Milles from Prague, where he had a totall overthrow, 30,000 English and Scots being kill'd besides Germans, Bohemians and others that side with him. It's said that he had 80,000 men compleat, and the Emperour's Army was but 40,000. He and his Qwen with great difficulty escap'd, disguis'd themselves in poor habit, travell'd down through Germany till they arriv'd in Holland where they liv'd many years in great Penury, the Hollander not proveing kind to expectation, and the King of England engag'd in a Civall Warr could not doe what he would.“ MOODY, R.: *The Travels*, s. 279.

počty svých padlých mrtvých krajanů a účast českých a německých vojáků odsouvá na méně významnou pozici. Následný osud českého zimního krále pobývajícího ve Spojených nizozemských provinciích ukazuje na proměnu role Fridricha sesazeného z postu aktivního hybatele událostí na pozici běžného účastníka.⁵⁷⁹ Edward Brown charakterizoval úlohu Fridricha Falckého v čele českého státu jako nepříliš úspěšnou, přijetí české koruny falckým princem nebylo podle něj zrovna šťastným krokem.⁵⁸⁰

Kořeny častých reflexí tohoto historického milníku jsou nicméně spjaté i s mnohem prozaičtějším důvodem. Bílá hora, která se v současnosti nachází na území Prahy, ležela v raném novověku za hranicemi města ve vzdálenosti přibližně šesti kilometrů. Jelikož pražská metropole představovala pro návštěvníky Českého království hlavní centrum zájmu, nedaleko ležící bojiště skýtalo přitažlivý cíl většiny cestovatelů. Moody uvádí: „Díky zvědavosti mého pána jsme se jeli podívat na místo, kde tato bitva proběhla. Tam nám ukázali spoustu hrobů, kde jich byly naházeny stovky do jedné společné jámy.“⁵⁸¹

Konverze prostoru českých zemí a jejich obyvatel z konfesijně pluralitní společnosti na monokonfesijní, katolickou společnost byla anglickými cestopisnými texty reflektována nejen v nejbližších letech po ukončení třicetileté války, ale také během celého 18. století. Jelikož tento válečný konflikt zapříčinil poměrně dlouhou pauzu v řadách anglických cestovatelů (s výjimkou Arundelova poselstva v polovině třicátých let a také příchozích vojáků, zejména Skotů),⁵⁸² první anglicky psané cestopisné texty reflektující konfesijní proměnu zemí Koruny české nepochází z pera Angličanů samotných. Jedním z nich je cestovní deník napsaný roku 1659 skotským protestantským pastorem Jamesem Fraserem. Fraser stručně vysvětluje, že „náboženství a vyznání je zde obecně papeženské a ve městě, ani zemi není žádná tolerance vůči luteránství a kalvínství.“⁵⁸³ O náboženské situaci v Čechách zanechal o čtyři roky později zajímavý postřeh další Západoevropan,

⁵⁷⁹ K anglické popularizaci a glorifikaci Fridricha jako vůdce evropských protestantů v pobělohorském období, viz MILLER, J.: *Falcký mýtus*, s. 49–87.

⁵⁸⁰ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 128.

⁵⁸¹ „My Maister had the curiosity to go and see where the Battal was fough where they show'd us abundance of Graves where hunders were throwen in one hole together.“ MOODY, R.: *The Travels*, s. 279.

⁵⁸² Významnou vojenskou osobností byl například Walter Leslie, viz WORTHINGTON, D. – MURDOCH, S. – GROSJEAN, A. – DUKES, P.: *Leslies in Central and Northern Europe*, s. 349–369.

⁵⁸³ „The Religion and profession here in the generall is the Popish so no tolleration is given to the Lutherans and Calvinists in City and Country.“ FRASER, J.: *Triennial Travels*, f. 49r.

původem francouzský lékař Charles Patin, jehož přeložený cestopis si angličtí čtenáři měli možnost přečíst koncem 17. století. Patin se na břehu řeky Labe setkal s výjevem ze Vzkříšení a Posledního soudu. Skupina čítající tři sta až čtyři sta téměř nahých lidí náhle povstala ze země. Podle jeho popisu se jednalo o svobodné a nezávislé lidi, pravděpodobně kočovné cikány či potulné komedianty, „kteří žijí tak svobodně, že nenaleznete svobodnější republiky na světě.“⁵⁸⁴ Vzhledem k autorovu nadšení z libertinismu není obdivný tón k životu této sociální skupiny stojící na okraji raně novověké společnosti příliš překvapivý. Patin cestoval v multikonfesní společnosti – v doprovodu nábožensky velmi zaníceného katolíka a luterána. Z pozice svých věrouk začali oba náboženští protivníci zuřivě diskutovat o věroučných otázkách a ostrou výměnu názorů ukončil podle svých slov až sám autor, který se odkazoval na jeden z bodů Vestfálského míru zakazující všem osobám jakkoliv narušovat veřejný klid a to ani pod záminkou náboženství.⁵⁸⁵

Ryze anglického původu jsou až cestopisné zprávy vznikající od konce šedesátých let 17. století. I zde se promítá konfesijní přesvědčení autora a to buď se zřetelem ke ztrátě významného protestantského spojence, jehož v Českém království viděli, nebo zvědavé snaze nalézt stopy uchování protestantismu v Čechách a na Moravě. Edward Brown ze svého protestantského pohledu zhodnotil vývoj v Čechách následující po „nešťastné“ vládě Fridricha Falckého slovy: „V této zemi se odehrály velké změny jak u obyvatelstva, tak jejich zvyklostí; mnoho z nich kvůli tomu muselo opustit království a ti, kteří zůstali, změnili své náboženství. A císaři použili podobnou přísnost i na ostatní lid ve svých dědičných zemích.“⁵⁸⁶ Mladý šlechtic a stoupenec anglikánského vyznání, Anthony Ashley Cooper, litoval získání českých zemí jezuity, protože předtím bylo v tomto regionu podle jeho názoru ustanovené čistě protestantské vyznání.⁵⁸⁷

Pravděpodobně kvůli jejich konfesijní příslušnosti k protestantismu či částečně i snaze předat určitou kuriózní a tajuplnou informaci se několik cestovatelů hojně zajímalo také o přetrvávání tajných protestantů v zemi. Anonymní popis

⁵⁸⁴ „[...] and yet live, and that too with a sort of liberty, that you shall not meet with in the most free Republick in the World.“ PATIN, Ch.: *Travels through Germany*, s. 269.

⁵⁸⁵ Tamtéž, s. 269–270.

⁵⁸⁶ „There hath been a great alteration in this Country, both as to People and their Manners; for thereupon many thousands left the Kingdom, and many who remained, turned their Religion. And the Emperours have used the like severity upon others in their Hereditary Dominions.“ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 128–129.

⁵⁸⁷ RAND, B. (ed.): *The life*, s. 278.

českých zemí z konce 17. století jako první zmiňuje malé ostrůvky protestantismu v oblasti Čech, přičemž jeho samotné přijetí datuje do husitské éry, někdy okolo roku 1425.⁵⁸⁸ Na tuto informaci navazuje anglický překlad německého cestopisu Johanna Georga Keysslera poukazujícího na četné skupiny evangelíků působících na Moravě. Keyssler, přesvědčením sám protestant, poukazuje na jejich izolované a utajované působení z důvodu častého prozrazení. Evangelíci na Moravě se podle něj oficiálně účastnili katolických mší, v soukromí pak navštěvovali vlastní náboženská shromáždění, na něž jinak museli cestovat až do Uher.⁵⁸⁹

Podobně jako Johann Georg Keyssler navštívila Moravu ve třicátých letech 18. století také trojice anglických gentlemanů neznámého původu hlásící se ovšem nepochybně na protestantskou stranu. Jejich cestopis uvádí, že náboženská tolerance na Moravě byla ukončena po „osudné“ bitvě na Bílé hoře, kdy zemi získala habsburská dynastie, což umožnilo kardinálu Dietrichsteinovi⁵⁹⁰ „jeho aktivní a nezdolnou horlivostí pro papeženectví“ znovuoobnovit katolickou víru na Moravě.⁵⁹¹ Text dále pokračuje poměrně zajímavou úvahou jednak nad (ne)přítomností lidí protestantského vyznání, ale také nad odlišností a specifičností místního protestantismu. Autor konstatuje, že navzdory konverzi celého prostoru ke katolicismu, je údajně možné v zemi stále potkat poměrně dost protestantů uznávajících nějaký druh episkopátu, ačkoliv v mnoha aspektech jako predestinace, svobodná vůle, morálka, znovuzrození atp. se blíží ke kalvinismu. Anglickým cestovatelům bylo k této problematice ještě řečeno, že místní protestanté trvají na úplném znovuzrození během tohoto života a že dobrou práci není třeba ospravedlňovat. V závěru odstavce sám autor polemizuje nad věrohodností informací týkajících se této odnože protestantismu. Nicméně ubezpečuje čtenáře, že ačkoliv se cestovatelé setkávají s mnoha vyprávěními informujícími o této problematice, často získanými od jejich protivníků – katolíků, oni sami se dozvěděli

⁵⁸⁸ *Some Account and Observations concerning Germany*, f. 22r.

⁵⁸⁹ KEYSSLER, J. G.: *Travels Through Germany*, s. 83.

⁵⁹⁰ František z Dietrichsteina (1570–1636) byl olomoucký biskup a významný architekt obnovení katolické víry na Moravě. K jeho osobě a působení na Moravě podrobněji např. monografie: BALCÁREK, Pavel: *Kardinál František Ditrichštejn: 1570–1636: gubernátor Moravy*. České Budějovice 2007.

⁵⁹¹ „[...] by his active and indefatigable zeal for popery.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 289.

všechna fakta o dogmatech moravského protestantismu od „poctivé a nezaujaté osoby, která mezi nimi nějakou dobu pobývala.“⁵⁹²

S otázkou působení tajných protestantů se setkáme také u popisu Čech. Zde tento anonymní cestopis hovoří jmenovitě o husitech, tedy utrakvistech. Nicméně na rozdíl od případu Moravy, kde si byl autor jistě hodnověrným zdrojem informací, v tomto případě varuje před jistou zkresleností, jelikož se jednalo o údaje poskytnuté jejich největšími rivaly – katolíky, a osobně se s nimi nesetkal. O základních principech protestantismu v Čechách pouze uvádí, že „možná tito nekatolíci, jak je jejich protivníci někdy degradačně nazývají, když rozmlouvají s protestanty, jsou všichni buď luteráni, nebo kalvinisté.“⁵⁹³ O pár let později zanechal k výskytu protestantů v Čechách svou reflexi také Richard Pococke, podle něhož „porážka elektora palatina, zvoleného husitskou stranou, byla pro tuto sektu osudná; ale přesto je v Čechách mnoho lidí zastávajících toto vyznání, obzvláště v řadách šlechty, a předpokládám, že ti, kdo se nehlasí k žádnému náboženství, patří mezi husity.“⁵⁹⁴ Pococke dále zdůrazňuje, že v Čechách není tolerováno jiné křesťanské vyznání než římskokatolické, a jiné náboženství než židovské.⁵⁹⁵

Z výše uvedených ukázek je patrné, že otázka katolických odpůrců byla jak v Čechách, tak na Moravě stále živé téma i v pozdějších letech raného novověku, v době, kdy v zemi byla obnova katolické víry již dokončena. Co se týče jejich počtů i věrouky samotné, cestopisné zprávy o působení protestantů v zemi se značně rozcházel. Tajní protestanté byli vzhledem k nevyhraněné protestantské konfesi nazýváni různými termíny a spojováni se širokou škálou náboženských představ a dogmat. Spíše je vhodnější hovořit o odmítnutí katolictví, a tudíž o tajných nekatolicích, než o konkrétním protestantském vyznání. I přes silné protireformační snahy se však nepovedlo tyto katolické odpůrce konvertovat a katolická církev je pronásledovala v průběhu celého pobělohorského období. Jednalo se o malé a samostatně působící skupinky, jejichž počet v průběhu této

⁵⁹² „[...] from a candid and impartial person, who has, for some time, resided amongst them.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 289–290.

⁵⁹³ „[...] perhaps these A Catholics, as their adversaries sometimes affect to call them, when discoursing with protestants, are all of them either Lutherans or Reformed.“ Tamtéž, s. 316–317.

⁵⁹⁴ „The defeat of the Elector Palatine chose by the Hussite party was fatal to this Sect; [...] however there are many of this opinion in Bohemia especially among the nobility & I suppose those of no religion at all are rank'd among Hussites. No Christian profession is tolerated in Bohemia but the Roman Catholick, & no other religion but the Jewish.“ POCOCKE, R.: *The Kingdom of Bohemia*, f. 117r.

⁵⁹⁵ Tamtéž.

doby kolísal, a které o sobě do určité míry věděly. Tajní nekatolíci nebyli zastřešeni žádným církevním vedením, působili spíše izolovaně a byli více napojení na protestanty v cizině, kam jejich členové odcházeli do emigrace. Jejich centry byla především severní a východní Morava – zde inklinovali k nekatolickým enklávám ve Slezsku, a i v případě Čech šlo o severně a východně situované regiony těžící z blízkosti luteránské Lužice.⁵⁹⁶

Míra úspěšnosti obnovení katolické víry v Čechách jasně vystává v již zmíněném citovaném anonymním díle ze třicátých let 18. století. Obyvatelé Čech zde byli obecně vnímáni jako katolíci, leckdy až příliš fanatičtí. Nicméně dotčení Angličané si na prohlídku Prahy pronajali českého průvodce, kterého posléze ohodnotili jako velmi čestného člověka, jenž „se nezdál být fanatickým stoupencem ani trochu.“⁵⁹⁷ Tento český katolík zavedl tři anglické gentlemany ke Staroměstské mostecké věži, kde je upozornil na necudné sochy Luthera a jeho ženy, která mu na tomto vyobrazení sahá rukou pod šat. Průvodce zdůraznil, že pokud by neznali toto sousoší, nikdo by jim neuvěřil (zejména katolík), že navštívili Prahu.⁵⁹⁸ Ačkoliv se jednalo pouze o historku kolující na počátku 18. století mezi lidmi po Praze a sochy ve skutečnosti nepředstavovaly vyobrazení ani Luthera, ani Kateřiny von Bora,⁵⁹⁹ celá záležitost ukazuje, jak bylo umění využito ve prospěch znázornění katolického vítězství. Celý kamenný most je fascinující ukázkou budování vlastní identity katolíků počátku 18. století. Snaha zesměšnit protestantismus prostřednictvím Lutherovy sochy zachycuje, jak bylo pracováno s tématem protivenství katolicismu a protestantismu. Přítomnost náboženských protivníků na mostě měla symbolizovat nepřátele katolické víry – varovat před nimi a jejich chybami.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Srov. např. MIKULEC, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013, s. 263–300; NEŠPOR, R. Zdeněk (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*. Ústí nad Labem 2007.

⁵⁹⁷ „[...] he seemed not a little inclined to bigotry.“ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 317.

⁵⁹⁸ Tamtéž, s. 296.

⁵⁹⁹ Viz SVÁTEK, Josef: *Pražské pověsti a legendy*. Praha 1997.

⁶⁰⁰ Čeští katolíci se mohli na mostě setkat nejen s odkazem na protestanty, ale také vyznavače islámu či judaismu. Viz LOUTHAN, H.: *Obracení Čech na víru*, s. 171–172.

8.2. Percepce řádů, světců a zbožnosti

Z hlediska religiozity byly české země v anglických cestopisných reflexích spojeny především s několika hlavními motivy – řádem jezuitů, pražskou kolejí irských františkánů a kultem svatého Jana Nepomuckého. Tato témata výrazně rezonovala napříč cestopisy 17. a 18. století a pomáhala charakterizovat kulturně-konfesijní prostor střední Evropy pro příchozí z britských ostrovů.

Jezuitský řád, který se stal pravděpodobně nejznámějším řádem v barokním období, začal v Čechách působit u sv. Klimenta v Praze od roku 1556, kdy sem byl pozván Ferdinandem I. Jezuité prosluli zejména svou kvalitní výchovnou a edukativní činností, proto pronikli velice záhy do sítě českého školství, a to i na nejvyšší úroveň – od roku 1562 začala fungovat jezuitská univerzita v Praze (oficiálně až privilegiem císaře Matyáše II. v roce 1616) a od roku 1573 v Olomouci. Vedle sebe tak paralelně působila jak utrakvistická, tak katolická forma vzdělávání.⁶⁰¹ Působení jezuitské koleje v Praze je zaznamenáno s nepříliš velkým zájmem v posledním desetiletí 16. století příslušníkem anglikánské církve, Fynesem Morysonem.⁶⁰² Mnohem větší nadšení v této otázce projevil jeho krajan a katolický protivník Samuel Lewkenor oslavující přínos jezuitů pro vysoké školství jak v Čechách, tak na Moravě.⁶⁰³

Zmíněný Morysonův cestopis se hojně věnoval pastorační činnosti jezuitského řádu. Během Velikonoc roku 1592 se v Praze rozhodl navštívit různé typy pobožností a měl možnost shlédnout i liturgii vedenou představiteli Tovaryšstva Ježíšova.⁶⁰⁴ Z Morysonova vyprávění je zřetelná averze vůči jezuitům; zdůrazňuje, že tento řád je nenáviděný nejen mezi protestanty – obzvlášť Angličany, ale také katolíky.⁶⁰⁵ Kritizována je především misionářská činnost řádu, zejména praxe vnitřních misí, kdy se misionáři pohybovali v okruhu provincie a jejich úkolem bylo přimět nekatolické obyvatelstvo ke konverzi na správnou, katolickou víru.⁶⁰⁶ Po studiích v semináři mohli být členové řádu posláni svým nadřízeným do zahraničí, kde „pro římskou církev podstoupili vskutku všechno

⁶⁰¹ Srov. ČORNEJOVÁ, Ivana: *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*. Praha 1995, s. 59–73.

⁶⁰² KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 882–3.

⁶⁰³ Podrobněji výše, s. 145.

⁶⁰⁴ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 881–2.

⁶⁰⁵ Tamtéž, s. 883.

⁶⁰⁶ Srov. ČORNEJOVÁ, I.: *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 120–124.

možné, ba i samotnou smrt. Někteří byli posláni do Indie, ale mnoho z nich do jejich vlastních zemí praktikujících protestantismus, zvláště do Anglie, kde se jim jejich návraty do království staly po mnoha pokusech o vlastizradu osudnými.“⁶⁰⁷ Vzhledem k nezakotvenosti protestantismu v Anglii v průběhu druhé poloviny 16. století čelila katolická menšina, která zůstala v Anglii po ustanovení národní anglikánské protestantské církve na počátku Alžbětiny vlády, neustálému tlaku a postihům ze strany státu. Četné zákony namířené proti katolíkům byly přijímány ze strachu před katolickým převratem. Přispívalo tomu například i dlouhé věznění skotské královny Marie v Anglii, jejíž osud byl zpečetěn obviněním ze spojení s katolickými spiklenci a uzavřen popravou v roce 1587. S podezřením pak byla sledována zejména činnost katolíků emigrujících na kontinent, kteří se snažili upevnit pozici římsko-katolické církve v Anglii vysíláním katolických misionářů (včetně jezuitských) zpět do země. Poslední právní akt namířený proti katolíkům v alžbětinské Anglii je datován do roku 1593.⁶⁰⁸ Během celé Alžbětiny vlády katolická komunita podléhala silným represím a perzekuci a antikaticismus byl v anglické společnosti rozdmýcháván také v raně Stuartovském období.⁶⁰⁹

O působení jezuitů v českých zemích v průběhu třicetileté války referuje ve svém cestovním deníku William Crowne. Zvláštností je, že během celé cesty se skupině vedené Thomasem Howardem, hrabětem Arundelem, dostávalo speciální pozornosti ze strany jezuitů. Příčinou byla pravděpodobně příslušnost Howardova otce Williama k římskokatolické církvi a také jeho osobní náboženská tolerance a podpora katolíků. Jistým důvodem mohla být naděje, že velvyslanec využije doma v Anglii svůj vliv ve prospěch jejich anglických katolických souvěrců.⁶¹⁰ Za zajímavý moment Howardovy návštěvy v Praze tak lze především považovat dramatické představení, které jezuité uspořádali ve své koleji na počest a pobavení diplomata, jehož mise byla v tomto válečném období vnímána především jako mírová. Komedie byla hraná více než 50 herci a její přesný název zněl: *Mír vládne*

⁶⁰⁷ „[...] indeede to suffer all thinges yea death it selfe for the Roman Church, some being sent to the Indyas, and many into theire owne Countreyes of the reformed Religion, espetially into England, where theire entreyes into the kingdome vpon many practises of treason were made capitall.“ KEW, G. D.: *Shakespeare's Europe*, s. 887.

⁶⁰⁸ Srov. HAVRAN, Martin J.: *The Catholics in Caroline England*. Stanford 1962, s. 1–11.

⁶⁰⁹ K velkým represím katolíků docházelo například na začátku 17. století, po Spiknutí střelného prachu v listopadu roku 1605, kdy se zpustila další vlna antikaticismu v Anglii. Podrobněji, viz LOCKYER, Roger: *The Early Stuarts: A Political History of England 1603–1642*. London 1999, s. 194–196; HAVRAN, M. J.: *The Catholics*, s. 12–17.

⁶¹⁰ Srov. HERVEY, M. S. F.: *The life, correspondence & collections*, s. 371–372.

Anglii a po té, co byl dlouho pryč, se nyní navrátí do Německa. Maska hraná studenty při příležitosti návštěvy Jezuitské koleje v Praze roku 1636 nejvýznačnějším a nejznamenitějším Thomasem Howardem, hrabětem z Arundelu a Surrey, zvláštním vyslancem mocného veličenstva Velké Británie Karla k vznešenému císaři Ferdinandu II. a ostatním německým princům.⁶¹¹ Crowne zaznamenal dokonce i obsah jednotlivých scén včetně prologu a epilogu. Maska, představovaná mytologickými postavami, byla alegorií na dobové události – v závěru druhé části Merkur popřeje Ceres a Apollónovi dobré zdraví nikdy nepochybuje o tom, že anglický král Karel v brzké době nastolí mír skrze svého vyslance lorda Arundela.⁶¹² Jak bývalo zvykem, bylo jezuitské představení sepsáno latinsky. Crowneův deník obsahuje jak tuto jazykovou verzi, tak i doslovný anglický překlad. Bylo běžné, že kvůli porozumění a většímu nábožensky-vzdělávacímu dopadu, byly dramatické hry jezuitského řádu doprovázeny rovněž překladem do němčiny.⁶¹³

Po Bílé hoře docházelo k dalšímu rozkvětu či obnově církevních řádů, nejvíce se dařilo řádům nově vzniklým v 16. a 17. století, případně těm, které se v českém prostoru uchytily až v průběhu 17. století. Jezuité mezi nimi vynikali nejen množstvím členů, ale také řádových domů. V Praze měli své již tradiční centrum na Starém Městě pražském – v koleji u sv. Klimenta, ale ve druhé polovině 17. století také na Novém Městě. Jednalo se o novou jezuitskou kolej s kostelem sv. Ignáce na Karlově náměstí, které vznikaly v šedesátých a sedmdesátých letech.⁶¹⁴ Z perspektivy Edwarda Browna šlo o velkolepou stavbu, roku 1669 na toto téma poznamenal: „Jezuité také začali s výstavbou velkého kláštera, jenž, pokud bude dokončen v původním duchu, bude prostorný a impozantní.“⁶¹⁵ I na začátku následujícího století byl jezuitský řád vnímán jako prosperující a v českých zemích hojně zastoupený. Johann Georg Keyssler popsal staropražskou kolej jako jednu z největších v Evropě a v kontextu dalších pražských kolejí vyhodnotil

⁶¹¹ CROWNE, W.: *A true relation*, s. 35.

⁶¹² Tamtéž, s. 36–37.

⁶¹³ O dopadu konfesionalizace na literární žánry, v tomto případě jak na katolické, tak protestantské drama, píše podrobněji LOTZ-HEUMANN, Ute – POHLIG, Matthias: *Confessionalization and Literature in the Empire, 1555–1700*. *Central European History*, 40, 2007, s. 55–58.

⁶¹⁴ Srov. ČORNEJOVÁ, I. – MIKULEC, J. – VLNAS, V., a kol.: *Velké dějiny země Koruny české VIII*, s. 297–298.

⁶¹⁵ „The Jesuites have also begun a large Cloyster, which, if finished according to its beginning and design, will be very spacious and noble.“ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 123.

celkové množství jezuitů v Praze okolo 300, včetně studentů pak přes 2 000.⁶¹⁶ Podobný obrázek, avšak ve srovnání s Keysslerovým nezaujatým popisem zcela konfesijně zabarveného rázu, poskytuje dopis Anthonyho Ashleyho Coopera z konce 17. století: „Nemusím Vašemu lordstvu popisovat, jak zkroušení lidé jsou po té, co Vám sdělím, jaké množství jezuitů žije mezi nimi. V Praze to odhaduji asi na 2 000. Nechám Vaše lordstvo, aby si udělalo obrázek o poměrech na tomto nebohém místě plném této havěti díky zkoušce, kterou jsme nedávno podstoupili, když se několik z nich ocitlo mezi námi. Vaše lordstvo si snad umí představit špatné podmínky, jimž bychom museli čelit, kdybychom padli do jejich rukou, protože tuto zemi získali na úkor dobře zavedeného vyznání čisté protestantské víry.“⁶¹⁷ V kontextu pozice a percepce Tovaryšstva Ježíšova v Cooperově vlasti je jeho averze poměrně pochopitelná. Jezuitský řád v Anglii koncem 17. století oficiálně nesměl působit a vyhnání katolicky orientovaného panovníka Jakuba II. v roce 1688 mělo na místní jezuitskou provincii zcela devastující účinek – bez katolicky naladěného prostředí neměli v zemi žádné zastání.⁶¹⁸

Druhým církevním řádem, který se dostal do užšího zájmu anglických cestovatelů, byli irští františkáni. Irští františkáni se začali do Prahy stěhovat v roce 1629 kvůli nepříznivé náboženské situaci v Irsku, kdy jim arcibiskup pražský, kardinál Arnošt Vojtěch Harrach, a císař Ferdinand II. udělili povolení usadit se a pracovat ve městě. Na Novém Městě pražském založili kolej Neposkvrněného početí Panny Marie. Primárním záměrem této koleje, stejně jako dalších františkánských konventů (především v Lovani a Římě) vznikajících v 17. století na kontinentu, byla výuka a vzdělání irských členů františkánského řádu (v tomto ohledu byli v Praze konkurenty jezuitů) a příprava na budoucí misionářskou práci v Irsku. Otevření tohoto kláštera v zemích Koruny české bylo také spjato s nástupem Habsburků na český trůn a jejich snahou o obnovení katolicismu.⁶¹⁹

⁶¹⁶ KEYSSLER, J. G.: *Travels Through Germany*, s. 86.

⁶¹⁷ „I need not describe to your lordship how miserable the people are, after i tell you the number of Jesuits that are amongst them. In Prague they reckon about 2000. I leave your lordship to reflect on the condition of this poor place under this swarm of such vermin, by the trial we have had lately of a few of them only amongst us. Your lordship may imagine, perhaps, the ill-condition we had been in if fallen into their hands, for this country was their conquest from an established strict profession of the pure Protestant religion.“ RAND, B. (ed.): *The life*, s. 278.

⁶¹⁸ O působení jezuitů v Anglii v 17. století, viz McCOOG, Thomas M.: *The Society of Jesus in England, 1623–1688: an institutional study*. University of Warwick 1984 (nepublikovaná dizertační práce).

⁶¹⁹ Srov. KUCHAROVÁ, Hedvika – PAŘEZ, Jan: *The Last Community: Irish Franciscans after the Dissolution of the Prague College, 1786*. In: POWER, Gerald – PILNÝ, Ondřej (eds.): *Ireland and*

Ačkoliv se jednalo o katolický řád, pravděpodobně vzhledem k jeho irskému původu byla pražská kolej Angličany velmi pozitivně přijímána jako připomínka jejich domoviny. Tato skutečnost platila i naopak, jelikož ze zápisů je evidentní, že návštěvníci (nejen) z britských ostrovů zde měli vždy otevřené dveře. Detailní záznam ze setkání s františkánskými mnichy nalezneme na přelomu padesátých a šedesátých let hned u dvou cestovatelů. U františkánů se zastavil nejprve skotský rodák James Fraser, který zde strávil několik dní. Konvent srovnal s kláštery irských františkánů v Paříži, Lyonu, Římě a Vídni, ale podle jeho hodnocení, byl ten pražský ve všech ohledech nepřekonatelný. „Mniši byli velice sdílní jak slovem, tak písmem, nic lepšího by cestovatele nemohlo potkat. Měli radost z rozličných otázek týkajících se města, země, vlády a povahy lidí, ba dokonce využili možnosti nás doprovázet po městě a objasnit a ukázat nám vše, co stálo za zhlédnutí.“⁶²⁰ Z jeho barvitého líčení vyvstává do popředí především neuvěřitelná otevřenost a vstřícnost vůči cizincům. Velkého ocenění se dostalo také rozmanitosti a pestrosti dostupných potravin produkovaných klášterní zahradou, ale i rybníky.⁶²¹ Stejně překvapivě kvituje i klášterní knihovnu, do níž měl přístup „číst jejich rukopisy, deníky, poznámky, zkrátka všelicos, co mohlo být poskytnuto krátkodobě pobývajícímu cestovateli s úžasnou neotřelostí, přívětivostí a uvážlivostí.“⁶²² Pozitivní ohlasy na vybavenost klášterní knihovny byly umožněné snahou prvních irských františkánů zřídit a vybavit knihovni sbírky spolu se založením pražské koleje na počátku třicátých let 17. století. Na přelomu 17. a 18. století pak byla díky mecenášské činnosti rodu Šternberků postavena nová knihovna určená k použití veřejnosti, jejímž základem se stala osobní knihovna Ignáce Karla, šternberského hraběte zesnulého v roce 1700.⁶²³

the Czech Lands. Contacts and Comparisons in History and Culture. Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Wien 2014, s. 85–87. Přehledné dějiny této koleje, viz KUCHAROVÁ, Hedvika – PAŘEZ, Jan: *Hyberni v Praze. Dějiny františkánské koleje Neposkvrněného početí Panny Marie v Praze 1629–1786*. Praha 2001.

⁶²⁰ „These fathers were so communicative that there could be nothing fit for a traveler to know but they informed us of by word and write and had complaisure in being asked of all manner of questions concerning city, country, government and temper of the people, nay more, they would take occasion to walk with us through and about the City and give us a particular description and account of everything worthy of observation.“ FRASER, J.: *Triennial Travels*, f. 49v.

⁶²¹ Tamtéž.

⁶²² „We had access to their library, to read their manuscripts, diarie, notes, nay all that could be imparted to transient travelers with wonderful freshness, affability and discretion.“ Tamtéž.

⁶²³ Srov. KUCHAROVÁ, H. – PAŘEZ, J.: *Hyberni v Praze*, s. 109–123.

Podobně jako James Fraser, tak i skupina Roberta Moodyho byla přijata v konventu irských františkánů. Moody věnoval návštěvě konventu irských františkánů největší část svého záznamu celého pražského pobytu. Představený kláštera přijal jeho pána Banastera Maynarda se všemi poctami a pozval celou skupinu další den na večeři, která se konala v rozlehlé jídelně. Během večeře připíjel na zdraví krále a královny Anglie a Moodyho pán (Banaster Maynard) rovněž pronesl několik slov směrem k mnichům. Pobídl je, aby si na oplátku jejich pohostinnosti spolu celý večer povídali a popíjeli. To mezi františkány údajně způsobilo takový rozruch a nadšení, neboť mohli volně mluvit jeden s druhým pouze při zvláštních příležitostech, jako jsou Vánoce, Velikonoce, svatodušní svátky a jiné slavnostní události.⁶²⁴

U pozdějších anglických cestovatelů (přibližně do konce třicátých let 18. století) nalezneme pouze stručné zmínky o existenci tohoto kláštera v Praze.⁶²⁵ Na přelomu 17. a 18. století odhadl Wiliam Bromley počet členů koleje na 60,⁶²⁶ o necelých 40 let později tam podle Richarda Pococka žilo přibližně 70 bratrů. Nicméně pohostinnost a životní podmínky irských františkánů se zřejmě nezměnily, jelikož také v první polovině 18. století přijímali anglické cestovatele s velkou zdvořilostí a komunita žila v komfortních podmínkách velmi čistě udržovaného konventu vybaveného kvalitní knihovnou.⁶²⁷

Zatímco percepce života františkánské koleje externími pozorovateli je charakteristická svou idyličností, vnitřní poměry konventu tento vnější dojem nepodporují. V polovině února roku 1737, tedy těsně před navštívením koleje Neposkvrněného početí Panny Marie Richardem Pocockem, proběhla v klášteře mimořádná vizitace nařízená apoštolským nunciem kvůli špatnému fungování celé koleje. Díky jejímu výsledku je známý počet členů konventu čítající v té době přesně 67 osob – údaj koresponduje s číslem uváděným v Pocockových poznámkách. Ostatní závěry však poukazují na rozvrat celé komunity – rozbroje mezi bratry, špatnou kázeň řeholníků a nízkou úroveň vzdělávání, které irští františkáni poskytovali. Kolej fungovala až do roku 1786, kdy byla podobně jako mnoho dalších konventů zrušena dvorským dekretem Josefa II.⁶²⁸

⁶²⁴ MOODY, R.: *The Travels*, s. 279.

⁶²⁵ BROWN, E.: *An Account of Several Travels*, s. 123.

⁶²⁶ BROMLEY, W.: *Several years travels*, s. 232.

⁶²⁷ *The Travels of Three English Gentlemen*, s. 310.

⁶²⁸ Srov. KUCHAROVÁ, H. – PAŘEZ, J.: *Hyberní v Praze*, s. 125–145.

Podstatnou součástí náboženského pobělohorského života v českých zemích se stal kult svatých. Pro věřící představoval důležitou životní oporu, možnost, jakým směrem ventilovat své životní strasti a prosby. Pro katolické vyznání obecně znamenal kult křesťanských světců zásadní vymezující se prvek vůči reformovaným náboženstvím, jelikož protestantismus se ve své podstatě obracel přímo k Bohu a přímluvnou roli svatých neuznával. Od této základní charakteristiky se odvíjela také míra zájmu o přední české světce u anglických návštěvníků. První reflektovanou skupinou svatých byli zemští patroni, svatý Vít a svatý Václav, především v kontextu jejich role jako patronů českých zemí, ale i jejich svatých symbolů. Místa uložení jejich ostatků na Pražském hradě, která byla cizinci hojně navštěvovaná, se stala kultovním místem české státnosti.⁶²⁹ Druhou a o mnoho častěji zaznamenávanou skupinou místních světců byli věrozvěstové Cyril a Metoděj, kteří měli neopomenutelný podíl na rozšíření křesťanství na Moravě a podle barokní legendy zprostředkovaně také v Čechách.⁶³⁰ V anglických cestopisných pramenech se nejvýrazněji odráží jejich působení na Moravě, nicméně v barokním období je možné se setkat i s odkazem na přenos křesťanství z Moravy do Čech.⁶³¹

Poslední a bezpochyby neklíčovější postavou českého nebe světců byl svatý Jan Nepomucký. Jan Nepomucký se stal v průběhu 18. století nejen nejvýznamnějším českým mučedníkem, ale také jedním z nejslavnějších a nejrozšířenějších (nejen) středoevropských světců. Nešťastný konec kariéry tohoto zprvu nedůležitého církevního úředníka, pravé ruky arcibiskupa Jana z Jenštejna, byl podmíněn sporem s králem Václavem IV. na konci 14. století. Mocenský souboj mezi Janem z Jenštejna a Václavem IV. skončil pro generálního vikáře Jana z Nepomuku popravou – jeho těla se biřici zbavili vhozením z Kamenného mostu do řeky Vltavy. Nicméně právě tímto činem se stal osobností a legendou, která vstoupila do dějin. Údajná svatozář, jež obklopila vikářovo tělo v říčních vodách,

⁶²⁹ Srov. MIKULEC, J.: *Náboženský život*, s. 31–33, 76–84.

⁶³⁰ Srov. ČORNEJOVÁ, I. – MIKULEC, J. – VLNAS, V., a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české VIII*, s. 317.

⁶³¹ S cyrilometodějskou tradicí na Moravě se setkáme na počátku 17. století již u S. Lewkenora – v souvislosti s Olomoucí (LEWKENOR, S.: *A Discourse*, f. 59r), stručně pak v anonymním cestopise z přelomu 17. a 18. století (*Some Account and Observations concerning Germany*, f. 21r.), a nejpodrobněji jsou křesťanské počátky Moravy popsány v díle z roku 1734 (*The Travels of Three English Gentlemen*, s. 288).

První český křesťanský kníže Bořivoj přijal se svou ženou Ludmilou křest právě od svatého Metoděje. Takto koncipovaná cyrilometodějská tradice je popsána v cestovním deníku J. Fräsera, viz FRASER, J.: *Triennial Travels*, f. 49r.

mu zajistila již o tři roky později místo v hrobce v chrámu sv. Víta. Příběh tragické Nepomukovy smrti se zachoval nejen prostřednictvím kronik, ale tradoval se i ústní lidovou slovesností. Do Janova životopisu se postupně přidávaly nejrůznější informace, jejichž výsledkem byla prezentace Jana Nepomuckého jako oběti krutého krále Václava IV. a zpovědníka jeho ženy královny Žofie, jejíž zpovědní tajemství odmítl prozradit. Příběh o jeho mučednictví byl zpracován jak středověkými, tak raně novověkými díly, z nichž mezi nejzásadnější patří bezesporu Hájkovo, Dubraviovo a později Balbínovo pojetí.⁶³² Jan Nepomucký byl označován jako svatý nebo blahoslavený již v průběhu 17. století, aniž k tomu dal Řím svolení. I přes to, že úsilí o jeho kanonizaci započalo již na konci 17. století, finálně byl kanonizován až v roce 1729 a stal se nepochybně nejznámějším českým světcem a zároveň jediným svatým kanonizovaným během protireformace.⁶³³

S jeho odkazem se v českých zemích setkávali cestovatelé v průběhu celého 17. a 18. století, první zmínku nalezneme již v Morysonově cestopisu na sklonku 16. století. Z jeho díla je evidentní, že povědomí o příběhu českého světce měli i cestovatelé dávno před oficiálním uznáním jeho svatosti církví. Moryson popsal náhrobek Jana Nepomuckého v katedrále sv. Víta jako místo odpočinku nějakého biskupa, zpovědníka královny – ženy Václava, jemuž odmítl prozradit její zpovědní tajemství a skončil ve vodách Vltavy. Mnohem zajímavější je závěrečná pasáž, v níž zdůrazňuje vážnost a úctu, kterou má náhrobek u místních lidí, a především teze, že biskup byl papežem prohlášen za svatého.⁶³⁴ Tento fakt podporuje začátek kultu Jana Nepomuckého již v závěru 16. století, tedy v době, kdy ještě zdaleka nebyl nástrojem katolíků pro šíření zbožnosti a upevňování katolické víry.⁶³⁵

Ve třicátých letech následujícího století navštívil hrob Jana Nepomuckého i Wiliam Crowne a jeho skupina. Tento cestovatel již přesně znal mučedníkovu jméno a k Morysonově verzi Nepomuckého legendy přidává další obecně rozšířené prvky – poznámku o krutém mučení vikáře králem Václavem IV. a nepřesnou

⁶³² K osobnosti Jana Nepomuckého, viz biografie Víta Vlnase: VLNAS, Vít: *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha 1993. K postupnému vývoji legendy o Janu Nepomuckém, viz LOUTHAN, H.: *Obracení Čech na víru*, s. 268–269.

⁶³³ Srov. LOUTHAN, Howard: *Tongues, Toes, and Bones: Remembering Saints in Early Modern Bohemia*. Past and Present, 206, 2010, s. 177–78.

⁶³⁴ MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary*, 1. sv, s. 32.

⁶³⁵ Prvním, kdo uznal Nepomuckého jako českého patrona, byl Jiří Pontanus, který právě koncem 16. století vydal modlitební knížku v latině i češtině obsahující i prosby tomuto mučedníkovi: *Spirituale Regni Boemiae jubilum* (Praha 1599); *Duchovní obveselení Koruny České* (Praha 1599).

informaci o dataci jeho smrti v roce 1383.⁶³⁶ O Nepomuckém se zmiňují i oba cestopisy původně francouzské a německé provenience přeložené do angličtiny. První z nich, dílo Charlese Patina, anglickou veřejnost zpravuje o velkém kamenném náhrobku v katedrále Pražského hradu, který byl nalezen v řece Vltavě s tělem svatého Antonína.⁶³⁷ Z dalších detailů je zřejmé, že se jednalo o Jana Nepomuckého, jehož příběh autor přisoudil jinému světci. Francouzský cestovatel navštívil Čechy počátkem šedesátých let 17. století – v tomto období možná nebylo Nepomuckého jméno tolik veřejně známé jako po jeho kanonizaci.⁶³⁸ Navíc životopis světce sepsaný Bohuslavem Balbínem, který notně přispěl k šíření nepomucenské úcty, vzniká až na přelomu šedesátých a sedmdesátých let.⁶³⁹ Právě rok po jeho oficiálním uznání katolickou církví přijel do Prahy cizinec německého původu Johann Keyssler. Z anglické verze jeho cestopisu je již znát obrovský rozdíl, co se týče rozšířenosti kultu, oproti předchozím cestopisným zprávám. Vzhledem k aktuálnosti celého aktu zanechává Keysslerovo dílo podrobnosti o textech a medailích vydaných k této asi nejmonumentálnější události, jež České království zažilo.⁶⁴⁰ Keyssler také upozorňuje na důležitou funkci svatého Jana Nepomuckého jako přímluvce neplodných žen. Podle jeho svědectví se v roce 1724, kdy císařovna Alžběta očekávala potomka, prodával obrázek znázorňující výjev, na němž světec podával z oblak panovnici právě narozeného malého prince – dědice říše s nápisem: „Vězte, co svatý Jan Nepomucký dokáže.“⁶⁴¹ Toužebně očekávaný dědic se sice narodil, nicméně záhy zemřel a na trůn posléze nastoupila císařova dcera Marie Terezie.

Neopomenutelnou součástí kultu svatého Jana Nepomuckého byla reflexe jeho vizuální reprezentace v podobě soch a sousoší. V tomto kontextu přitahovala největší pozornost jeho z bronzu odlitá socha na Karlově mostě z dílny Jana Brokoffa, která sem byla umístěna roku 1683. V průběhu 18. století se pak podle vzoru sochy z Karlova mostu začaly Nepomuckého vyobrazení objevovat nejen v ulicích Prahy, ale také po celém království, a i za jeho hranicemi, o čemž se

⁶³⁶ CROWNE, W.: *A true relation*, s. 30.

⁶³⁷ PATIN, Ch.: *Travels through Germany*, s. 269.

⁶³⁸ Srov. KALISTA, Z.: *Charles Patin*, s. 359–360.

⁶³⁹ Nepomuckého se Balbín dotkl ve více dílech, nejpodstatnější je však reprezentativní životopis vznikající v letech 1670–1671 pod názvem *Život svatého Jana Nepomuckého, pražského chrámu metropolitního u sv. Víta kanovníka, kněze a mučedníka*. Viz VLNAS, V.: *Jan Nepomucký*, s. 82–85.

⁶⁴⁰ Podrobněji LOUTHAN, H.: *Obracení Čech na víru*, s. 272.

⁶⁴¹ „See what St. Nepomuc can do.“ KEYSSLER, J. G.: *Travels Through Germany*, s. 85.

cestovatelé hojně zmiňují v průběhu celého 18. století. Keyssler zdůrazňuje zástupy zbožných lidí klečících na mostě před sochou a trefně poznamenává, že „ačkoliv tento svatý byl umučen shozením z tohoto mostu, zdá se, že je zvláštním patronem mostů; a v průběhu dalších několika let bude téměř nemožné nalézt most bez vyobrazení tohoto svatého ve všech dědičných habsburských zemích a přilehlých regionech.“⁶⁴² O čtyři roky později se podobnému jevu podívoval autor cestopisu *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*, který dodává, že Nepomuckého sochu na mostě lidé líbali od rána do večera, aby se za ně tento světec přimluvil. Z textu je patrné, že Nepomucký byl již vnímán jako jeden z hlavních českých patronů. Jeho výsadní postavení v nebi českých svatých vyplývá zejména ve srovnání s ostatními světci na mostě; ti měli podle Angličanů také své oddané stoupence, ale početně se Nepomuckého vyznavačům nemohli ani zdaleka vyrovnat. Cestopis dále uvádí, že v rámci Prahy byla úcta vůči svatému Janu Nepomuckému mnohem zřetelnější než v jiných částech země. Bylo to evidentně způsobeno množstvím nabízených, v dnešní době bychom řekli turistických suvenýrů reprezentujících světcovu podobu na nejrůznějších medailích a miniatuurách, které byly nabízené jako kuriozity příchozím cizincům. Ovšem, jak autor posléze konstatuje, tento trend byl viditelný i v pražských ulicích, jelikož podobiznu svatého Jana nosili zavěšenou na krku i běžní lidé, obzvláště ženy (zde se opět dostáváme k Nepomuckého roli jako ochránce a přimluvce žen snažících se otěhotnět).⁶⁴³

Nicméně bylo by mylné se domnívat, že s objevením se sochy na Karlově mostě klesl zájem o druhé místo spjaté v Praze s nepomucenským kultem – jeho hrobkou. Ta prošla renovací a v roce 1736 zde byl zřízen velkolepý barokní náhrobek navržený Josefem Emanuelem Fischerem z Erlachu.⁶⁴⁴ V době návštěvy dalšího anglického příchozího, Richarda Pococka, o rok později je tedy velká pozornost tohoto cestovatele upřená právě na tuto novou podobu Nepomuckého

⁶⁴² „Though this saint suffered martyrdom by being precipitated from this bridge, yet it seems he is the particular patron of bridges; and in a few years there will hardly be a bridge in all the Austrian hereditary states and the adjacent countries without an image of this saint.“ KEYSSLER, J. G.: *Travels Through Germany*, s. 85.

⁶⁴³ *Travels of Three English Gentlemen*, s. 297.

⁶⁴⁴ Viz MATSCHE, Franz: *Das Grabmal des hl. Johannes von Nepomuk im Prager Veitsdom*. Wallraf-Richartz-Jahrbuch, 38, 1976, s. 92–122.

hrobky v katedrále sv. Víta. Jeho rukopis obsahuje i dobový tisk znázorňující Fischerovo dílo.⁶⁴⁵

Obliba tohoto českého patrona neustoupila ani ve druhé polovině 18. století, kdy jeho význam a důležitost pro české katolíky dlouze a poněkud jízlivě hodnotí John Moore a posléze i Hester Lynch Piozzi. John Moore jako protestant hned v úvodu podotýká, že jeho obeznámenost se světci není příliš valná, ale že „existuje jeden, jenž má více zbožňovatelů než všichni ostatní dohromady. Myslím, že mu říkají svatý Nepomuk.“ Dále ve stručnosti připomíná legendu vázající se k jeho tragickému konci – „Zdá se, že tento svatý byl nařízením nějakého krutého tyrana shozen z mostu, a jeho vaz byl zlomen při pádu, proto je navždy spjat s mosty [...]. Avšak lidé zde jsou přesvědčeni, že se to svatému Nepomukovi přihodilo, a navzdory této sporné skutečnosti se stal patronem mostů – téměř všechny v Čechách jsou mu zasvěceny. Také prý předčí všechny světce v nebi tím, jak dokáže léčit neplodnost žen. Jak si získal tuto pověst, na to jsem se neptal.“⁶⁴⁶ Svatý Jan Nepomucký jako zemský světec, patron mostů, přímlyvce neplodných žen a nejrozšířenější český mučedník – obraz, který se v průběhu 18. století v různých proměnách objevoval ve všech cestopisných reflexích.

Jak je zřetelné z uvedených ukázek pramenů z 18. století, kult svatého Jana Nepomuckého byl cizinci spojován s vysokou zbožností obyvatel a velkou rozšířeností náboženských rituálů a artefaktů, o nichž se věřilo, že dokáží zázraky. Tyto faktory byly pro protestantsky smýšlející cestovatele velmi překvapivé. Richard Pococke na toto téma obecně konstatoval: „Čechy a obzvláště Praha mají velice zbožný ráz, což může být možná následkem častých morových ran, díky nimž se všechny náboženské ceremonie staly velice oblíbené, aby se předešlo hněvu božstva. Kvůli tomu je zde také přehnaná úcta, kterou chovají vůči svatému Janu Nepomuckému, který byl nepochybně více než obyčejným světcem při své kanonizaci, a protože měli strach, aby jejich náboženství nepozbylo oné přemíry

⁶⁴⁵ Rukopis obsahuje jak slovní popis Fischerova díla, tak i obrazovou přílohu. POCKE, R.: *The Kingdom of Bohemia*, f. 11r–12r.

⁶⁴⁶ „There is one saint who has more votaries than all the rest put together – Saint Nepomuc, I thin they call him [...] This saint, it seems, was ordered by some cruel tyrant, to be thrown over a bridge; his neck was brock by the fall; notwithstanding of which, he is supposed to retain a particular affection for bridges ever since [...]. However, the people here are persuaded, that so it happened to Saint nepomuc; and to put the fact beyond controversy, he is at this moment the tutelar Saint of bridges; – almost all those in Bohemia are dedicated to him. He has also the reputation of excelling every Saint in heaven in the cure of barrenness in women. – How his character for this was established, I did not enquire.“ MOORE, J.: *A view of society and manners*, s. 254–255.

zbožnosti. To mohlo zvýšit jejich úsilí být velmi horlivými a vroucími ve všech jejich činech týkajících se zbožnosti.“⁶⁴⁷ Angličan ve svém rukopise dále analyzuje, jakým způsobem je náboženství přítomné v každodenním životě obyvatel: „Češi jsou velmi zbožní a dodržují přikázání svých duchovních představených. Každé poledne a i v noci se modlí Zdravas Maria tak jako v Itálii, ale ne všude u toho pokleknou. Ve svých pokojích mají posvěcenou vodu, kterou se běžně kropí, když odchází nebo přichází, a pozdrav v jejich jazyce zní: Pochválen buď pan Ježíš Kristus. A odpověď je: Až na věky. Většina obyčejných lidí má ve svém domově něco na způsob oltáře ozdobeného v jejich stylu.“⁶⁴⁸

Reflexe konfesijních poměrů v českých zemích se v průběhu raného novověku podstatně změnila. Zatímco první dojmy zanesené na dopisní papír či listy deníku hovořily o této oblasti v souvislosti s jejím multikonfesijním charakterem, následná recepce náboženských poměrů se týkala spíše přechodu z protestantství na katolictví souvisejícího s politickým vývojem. Zda byla tato přeměna přijímána s „povděkem“ či „povzdechem“, to záviselo na konfesijní příslušnosti, nebo určité náboženské inklinaci pisatele pramene, což mu buď dodávalo jistý pocit kulturní sounáležitosti, anebo naopak odlišnosti. Povšimnutí neušly ani vazby mezi oběma zeměmi, především počátky reformace a krátké obsazení českého trůnu Fridrichem Falckým.

Náboženská víra rozdělovala nejen křesťany a jinověrce – Židy, ale v době protireformace především jednotlivé konfese. Tato skutečnost byla patrná především na příkladu Prahy, která jako centrum státu představovala nejfrekventovanější cíl většiny cestovatelů. Město totiž reprezentovalo vzorek celé společnosti patřící do určitého konfesijně-kulturního okruhu.⁶⁴⁹ Na základě jeho návštěvy si pak jednotlivec vytvořil určitou představu o celé zemi. Tento proces

⁶⁴⁷ „There is a great face of devotion in Bohemia, especially in Prague which may probably be owing to the frequent plagues they have there which brings all religious ceremonies very much into vogue to avert the anger of the Deity. This also owing to an excess of devotion they have towards st John Neopomucene, which in no doubt was more than ordinary on his saint canonization and as they were in danger to loose the excessise of their religion. This might make them more endeavour'd to be very zealous and fervent in all their acts of devotion.“ POCOKE, R.: *The Kingdom of Bohemia*, f. 118r.

⁶⁴⁸ „The Bohemians as so are very devout and observant of the orders of their spiritual superior. They have the Ave Maria at morning noon and night as in Italy but do not every where kneel down; they have holy water in all their rooms, of which they commonly take when they go out or come in, and their salutation in their own language is Laudatus sit Jesus Christus. And the answer is In sempiternum. Most of the common people have in their rooms in the sort of altars adorn'd in their manner.“ Tamtéž, f. 118r.

⁶⁴⁹ Srov. KLUSÁKOVÁ, L.: *Cestou do Cařihradu*, s. 87.

zahrnoval též jistou komparaci s prostředím, odkud pocházel a jež důvěrně znal, a srovnání s předchozími zkušenostmi a představami, které si o navštívené zemi předem vytvořil. Do celkového utváření obrazu pak zasahovala i náboženská víra návštěvníka, která, ani v případě Angličanů, nebyla vždy stejná nebo jednoznačná. Není tedy divu, že zatímco katolík Samuel Lewkenor udivilo přijímání pod obojí v Emauzském klášteře, Anthonyho Ashleyho Coopera, příslušníka anglikánské církve, zarazilo vysoké množství jezuitů v české společnosti.

9. ZÁVĚR

Raně novověké cestopisné texty anglické provenience představují typ pramene, který je jak v české, tak v zahraniční historiografii již dlouhou dobu zkoumán a studován z nejrůznějších hledisek jako vedlejší, ale i jako primární zdroj odborných studií a monografií a to nejen pro potřeby historických věd, nýbrž i v rámci příbuzných oborů, například geografie a literatury. Ačkoliv se na první pohled může zdát, že pro české země je jejich potenciál již dávno vyčerpán, anglicky psané tištěné i rukopisné cestopisy a korespondence nabízí v tomto ohledu mnohem větší prostor, než je z dostupné historiografické produkce patrné.

Předkládaná dizertační práce se pokusila zmapovat dostupnou pramennou základnu pro obraz Čech a Moravy v cestopisných anglicky psaných či do anglického jazyka přeložených textech a rozšířit tímto relativně omezenou znalost anglických raně novověkých cestopisů opírající se dosud primárně o několik notoricky známých pramenů. Co se týče množství a kvality zdrojů, výzkum přinesl poměrně překvapivá zjištění a zásadně navýšil počet cestopisných zpráv, z nichž je možné při studiu tohoto tématu vycházet. Přestože se práce opírá především o tištěné materiály, pro analýzu bylo podstatných také několik rukopisných textů, jež dosud nebyly badateli vůbec využity, nebo pouze v omezené míře – zejména cestovní deník Arthura Throckmorta, Jamese Frase a cestopisná relace Johna Peytona. V tomto kontextu je nutné zmínit i Wraxallův a Pocockův cestopis, kde je zásadní rozdíl mezi informacemi poskytnutými v rukopisné a tištěné verzi. Oba texty z 18. století radikálně omezily ve své publikované variantě líčení cesty přes české země – celistvý obraz českého prostoru tedy poskytují právě až rukopisy.

I přes relativně vysoký počet anglických návštěvníků nelze pro výzkum tohoto tématu využít stejné množství pramenů. V některých případech cestopisy a korespondence buď nejsou dochované vůbec, nebo mají nízkou vypovídací hodnotu, jelikož Čechám a Moravě je věnováno pouze pár zmínek. Celkově však v průběhu raného novověku uvítaly Čechy a Morava několik desítek anglických návštěvníků, ovšem ne vždy byly tyto hlavní země Koruny české bezproblémovou destinací a to zejména v kontextu nepříznivého historického vývoje – z důvodu válečných konfliktů. Atraktivní dobou byla poslední tři desetiletí 16. století – jednalo se jednak o období, do něhož spadají počátky anglické *grand tour*, ale také dobu, kdy se rudolfinská Praha stala jedním z velkých magnetů Evropy a skutečnou

středoevropskou metropolí. Tento velký zájem utichl až s vypuknutím třicetileté války – bitva na Bílé hoře přerušila „turismus“ ve všech zasažených evropských regionech. Po polovině 17. století počet cest opět začal stoupat, vrcholem bylo 18. století, tedy éra, kdy nejvíce rostla obliba turismu a to nejen u vyšších vrstev, ale také střední třídy. Atraktivita Českého království opět razantně klesla v závislosti na válečných událostech ve čtyřicátých až šedesátých letech, kdy se (nejen) středoevropský prostor stal dějištěm války o dědictví rakouské následované sedmiletou válkou. Angličané začali opět přijíždět do českých zemí po ukončení těchto konfliktů, nejhojněji v sedmdesátých letech 18. století.

Na základě analýzy a komparace velkého množství tisků a v omezené míře také rukopisů si tato dizertační práce kladla za cíl naznačit vývoj konstrukce obrazu Čech a Moravy v anglojazyčných pramenech a jeho proměnu z různých tematických úhlů pohledu – od geografických podmínek, přes zájem o místní obyvatele, až po konfesijní problematiku. Ze srovnání vyplývá, že i přes to, že střed Evropy nepředstavoval pro Angličany tak fascinující cílový region jako tomu bylo v případě jižní a západní Evropy, angličtí cestovatelé projíždějící napříč Evropou Čechy a Moravu neopomíjeli. Přes české země vedla v raném novověku síť zemských stezek pocházejících z pozdně středověkého období, která se začala postupně proměňovat v souvislosti s výstavbou císařských silnic. Díky bouřlivému rozvoji poštovníctví v 18. století byly Čechy a Morava křížovány novými či upravenými trasami. Zároveň v závislosti na konstrukčních zlepšeních kolových vozidel se cestování od začátku raně novověké éry výrazně zrychlilo.

Z výzkumu cestopisných zpráv vyplývá, že se Angličané nejčastěji pohybovali na trase Vídeň – Drážďany, nicméně zpravidla navštívili pouze Prahu jako nejvýznamnější metropoli v této oblasti. Srovnáním času stráveného na území Čech a Moravy s dobou věnovanou poznání Prahy bylo zjištěno, že hlavní město Českého království zde opravdu nemělo výraznější konkurenci. Ve vztahu k Praze cestopisná díla nejvíce reflektují rozdělení metropole na jednotlivá města, řeku Vltavu spolu s Kamenným (Karlovým) mostem, existenci univerzity, přítomnost Židů, množství památek a významných architektonických objektů a v poslední řadě aktuální dobovou situaci, především události ovlivňující výslednou podobu a fungování města.

V rámci moravských měst lze nalézt nejvíce zmínek k Olomouci, hlavnímu městu Markrabství moravského, které v průběhu 16. a první poloviny 17. století

ztrácelo své výsostné postavení ve prospěch Brna, dalšího cestovatelsky poměrně reflektovaného moravského města. K nejčastěji zaznamenávaným úsekům v oblasti Moravy pak patřil jihomoravský region, jelikož ho protínala trať z Vídně do Prahy. Zeměpisný popis Čech a Moravy byl ve své základní podobě přítomen v každém cestopisu. Kromě charakteristiky měst byla geografie navštívené země věnována přírodním podmínkám – od obecného popisu povrchu až po detailní rozbor přírodního bohatství. Cestopisné prameny byly frekventovaně obohaceny statěmi o úrodnosti země, výčtem rostlin a zvířectva, a velký důraz byl kladen i na nerostné bohatství. Největším úskalím geograficky laděných obecných pasáží byla inspirace teoretickými historicko-zeměpisnými spisy ovlivněnými antickými autory a českými kronikami parafrázujícími ustálené zeměpisné nepřesnosti.

V rámci základního popisu českých zemí se obvykle objevila stručná stat' vyjadřující se k povaze, vzhledu, jazyku a zvyklostem českých obyvatel obecně, případně byla zvláštní pozornost věnovaná jak obyvatelům Čech, tak Moravy. Národní charakteristiky a jejich vzájemné srovnávání umožňovaly přesněji vymezit a popsat odlišnosti lidí, s nimiž se cestovatel setkal. Z tohoto důvodu je výsledný obraz českého obyvatelstva zachycený v dobovém prameni často zvláštní kombinací zažitých národních charakteristik a osobní zkušenosti, jejichž hranice je leckdy velice tenká či navzájem se prolínající, a k tomu je obohacený o možné srovnání s jinými cizinci a v poslední řadě, i se sebou samým. Vizuální podoba místních lidí byla zachycena spíše stručně; typický obyvatel raně novověkých Čech a Moravy byl vysoký a silný člověk robustní postavy. Nejčastějším tématem se v tomto kontextu stalo odívání a krása českých žen. Ve srovnání s popisem vnější podoby je soubor vnitřních charakteristik mnohem bohatší. Cestovatelé hojně využívali komparace s polskými a německými sousedy, vnímali obyvatele Českého království jako zdvořilé, odvážné, zbožné, laskavé vůči cizincům; lidi pocházející z venkova popisovali občas jako hrubé, tvrdohlavé a příliš holdující alkoholu.

Analýza vnějšího vzhledu a vnitřních povahových vlastností neodhalila příliš rozporuplnou percepci Čechů a Moravanů. V kontrastu s tímto faktem byly jazykové dovednosti místních lidí velice často hodnoceny pro obě země Českého království separátně. Cestovatelé v průběhu celého raně novověkého období zaznamenávali paralelně užívání jak českého, tak německého jazyka, přičemž u druhého z nich byla úroveň vnímána jako velice různorodá. Jak je patrné z některých jejich postřehů, na území Čech a Moravy, s výjimkou Prahy, leckdy

převládal český jazyk a jeho nejrozličnější jazykové variace, především různorodé dialekty v moravském regionu. Z přívlasků, jimiž češtinu a její dialekty cizinci častovali, je zřejmé, že tento slovanský jazyk pro ně představoval zcela nesrozumitelnou řeč, jejíž základy se ani nesnažili ovládnout. K dorozumívání na českém území využívali pravděpodobně buď německý jazyk, nebo případně latinu.

Jak v Čechách, tak na Moravě lze vysledovat častý zájem také o postavení obou zemí z hlediska státního členění. Historicko-politický vývoj Čech a Moravy byl silně ovlivněn příslušností obou zemí Koruny české jak k Říši, tak k rakouským Habsburkům. Nelze s určitostí obecně stanovit, zda Angličani vnímali České království jako samostatný či závislý státní celek – v některých případech se této problematice autoři vůbec nedotýkají, v jiných je evidentní, že se nad otázkou suverénního postavení země zamýšleli.

Výsledný dojem, který si cestovatel po projetí Čech a Moravy o zemi udělal, byl dán kromě setkání s místními obyvateli především stupněm pohodlí během cesty. To se odvíjelo zejména od obtížnosti projížděného terénu a stavu místních komunikací, ale také přízně či nepřízně počasí. Míra spokojenosti přijíždějících Angličanů byla daná výší cen i úrovní služeb poskytovaných v hostincích, městech a vesnicích ležících na trase, a to zejména v souvislosti s kvalitou stravování a ubytování. Stravování a ubytování během cesty přes Čechy a Moravu podléhalo značné kritice a všeobecně bylo hodnocené jako neuspokojivé. Cestovatelé regionální občerstvení i ubytovací možnosti často shledávali jako nedostatečné a z toho důvodu se spíše koncentrovali v hlavních či větších městech, kde byla nabídka mnohem různorodější, zejména pro ty, kteří si to po finanční stránce mohli dovolit. Výzkum naznačuje, že tyto aspekty se v průběhu raně novověké éry obecně zlepšovaly, avšak regionálně byly značně odlišné.

Podstatným propojujícím námětem mnoha cestopisných zpráv se stala konfesijní otázka, jež do jisté míry ovlivňovala pohled autora na českou minulost i současnost. Vzhledem ke složitému konfesijnímu vývoji v Anglii v 16. století a ještě komplikovanější náboženské problematice v zemích Koruny české v průběhu 16. a první poloviny 17. století bylo nezbytné zařadit do kontextu termín návštěvy cestovatele a vzít v úvahu jeho konfesijní příslušnost. S ohledem na skutečnost, že do jisté míry čerpali přijíždějící Angličané svou zkušenost z podobného vývoje náboženských dějin obou států, cestopisná díla leckdy propojovala myšlenky anglického reformátora Johna Wycliffa s významnými představiteli husitské éry v

Čechách – Janem Husem, Jeronýmem Pražským a Janem Žižkou, a to v kontextu složité konfesijní problematiky přelomu 16. a 17. století. Bitva na Bílé hoře a třicetiletá válka se staly významným milníkem v pojetí náboženských dějin českých zemí anglickými cestovateli. Konverze prostoru českých zemí a jejich obyvatel z konfesijně pluralitní společnosti na monokonfesijní, katolickou společnost byla anglickými cestopisnými texty reflektována nejen v nejbližších letech po ukončení třicetileté války, ale také během celého 18. století. Z hlediska religiozity byly posléze české země v anglických cestopisných reflexích spojeny především s několika hlavními motivy – řádem jezuitů, pražskou kolejí irských františkánů a kultem svatého Jana Nepomuckého. Tato témata výrazně rezonovala napříč cestopisy 17. a 18. století a pomáhala charakterizovat kulturně-konfesijní prostor střední Evropy pro příchozí z britských ostrovů.

Návštěva míst v obou zemích Koruny české – Čech i Moravy – vedla k vytvoření obrazu těchto regionů, který byl do jisté míry ovlivněn kromě osobní zkušenosti formované odlišnou kulturně-náboženskou mentalitou také předchozí četbou naučné historicko-zeměpisné literatury. V některých cestopisech z 18. století je jasně patrný vliv starších publikovaných cestopisů – autoři se přímo odkazují na své předchůdce, přijímají či odmítají jejich hodnocení navštíveného regionu, polemizují s nimi. Anebo naopak, bez zjevného odkazu přebírají celé pasáže již publikovaných cestovních deníků.

Cílem předkládané dizertační práce bylo zhodnocení konstrukce obrazu Čech a Moravy očima anglických cestovatelů. Toto téma ovšem nabízí další otázky a problémy spojené s anglojazyčnými cestopisnými texty pocházejícími z raně novověkého období. Zajímavým fenoménem je přejímání informací v cestopisné literatuře. Detailní komparace cestopisů s možnými inspiračními zdroji by umožnila zmapovat, k jakým historicko-zeměpisným publikacím měli autoři přístup, které autority nejčastěji přebírali a do jaké míry se tedy jedná o jejich vlastní postřehy a poznámky. Za úvahu by také stálo srovnání percepce českých zemí z pohledu anglických příchozích s jinými Západoevropany, například návštěvníky francouzského původu. Také zkomparování rukopisné verze cestopisů s jejich finální publikovanou podobou by mohlo přinést nové poznatky týkající se atraktivity českých zemí pro anglickou veřejnost. K hodnotným zdrojům pramenné základny v 18. století se jednoznačně řadí cestopis *The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734*, jehož autoři nejsou známi jménem. Důkladná analýza

tohoto významného pramene pro cesty do Čech a na Moravu v první polovině 18. století by v kombinaci s jinými archivními materiály mohla umožnit jejich odhalení. Cestopisné zprávy by mohly být využity i pro prezentaci obrazu jednotlivých českých a moravských měst, případně regionů. Některé cestopisy by bylo možné zpracovat i ve formě edice včetně překladu do českého jazyka. Tyto úvahy naznačují, jakým způsobem lze tento typ pramenů dále využívat a kam by výzkum tohoto tématu mohl dále směřovat; jedná se tedy o problematiku skýtající pro badatele bezpochyby další potenciál.

10. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

PRAMENY

Rukopisy

Aberdeen University Library, MS 3518/1-3, *Triennial Travels; Account of Tour in England, France, Holland, Germany, Italy Or James Fraser, Wardlaw, Inverness-shire, 1657–60.*

Beinecke Rare Book and Manuscript Library, New Haven, USA, Osborn Collection c23, *Travel diary, 1777–1779.*

Beinecke Rare Book and Manuscript Library, New Haven, USA, Osborn Collection c24, *Tour from Vienna thro' Moravia and Poland to Warsaw, 1778.*

Bodleian Library Oxford, MS Tanner 169, 309.

British Library, Add MS 20921, “*Voyage de Monsieur [Henri, Duc] de Rohan*”, *from Paris through Metz, Worms, Frankfort, Munich, Innsbruck, Trent, etc., to Venice; 8 May – 20 July 1599*, f. 93–110.

British Library, Add MS 22990, *The Kingdom of Bohemia, Bohemia: Travels in, by Rev. R. Pococke: 18th cent. (1736-1737)*, vol. XIII.

British Library, Egerton 1711, *M Bernége to Countess of Portland, 22 Jan. 1727.*

British Library, Egerton 1711, *William Bentinck to Countess of Portland, 18 Jan. 1727.*

British Library, Lansdowne MS 100/20, *Young Mr Powle's Account of his Travels written to his Father, 20 June 1581*, f. 150r–155v.

British Library, Sloane MS 1911, *Letter from Dr. Edward Browne to his father, dat. Prague, 9 Nov. 1669*, f. 56.

Cambridge University Library, MS Add. 38, *Some Account and Observations concerning Germany, cca 1700–1703.*

Cambridge University Library, MS Kk. V. 2., *The first part of the observations of Sir John Peyton the younger, knt., lieutenant-governor of Jersey, during his travaux.*

Cantenbury Cathedral Archive, CCA-U85/38/14, *Sir Arthur Throckmorton's diary.*

Cheshire Archives and Local Studies, DBW/N/E/A/7, *Randle Wilbraham to Mrs. Wilbraham Bootle, Vienna, 11 Feb 1794.*

Staré tisky:

AUSTELL, Henry: *The voyage of Master Henry Austell by Venice and thence to Ragusa ouer land, and so to Constantinople: and from thence by Moldauia, Polonia, Silesia and Germanie to Hamburg, &c.* In: HAKLUYT, Richard (ed.): *The principal nauigations, voyages, traffiques and discoueries of the English nation made by sea or ouer-land, to the remote and farthest distant quarters of the earth, at any time within the compasse of these 1600. yere.* 2. sv. London 1600, s. 194–198.

BROMLEY, William: *Several years travels through Portugal, Spain, Italy, Germany, Prussia, Sweden, Denmark and the United Provinces.* London 1702.

BROWN, Edward: *An Account of Several Travels through a Great Part of Germany.* London 1677.

BURBURY, John: *A relation of a journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard from London to Vienna, and thence to Constantinople, in the company of His Excellency Count Lesley, Knight of the order of the Golden Fleece, counsellour of state to His Imperial.* London 1671.

BURNEY, Charles: *The present State of Music in Germany, The Netherlands, and United Provinces.* 2. sv. London 1773.

CAMPION, Edmund: *Spis krátký Edmunda Kápiana Societatis Iesv, Theologa a Mučedlnjka Božjho, který ne tak dávno pro Wjru S. Katolicskau smrt vkrutnau podstaupil: Wznesseným Dokto: a Mist: včenj Oxonienského a Kantabrig: podaný: Z Latinské řeči na Česko přeložený.* W Starém Městě Pražském 1601.

CROWNE, William: *A true relation of all the remarkable places and passages observed in the travels of Thomas, Lord Howard, earle of Arundell and Surrey.* London 1637.

DE BLAINVILLE: *Travels through Holland, Germany, Switzerland, but especially Italy.* London 1757.

DE ROHAN, Henri: *Voyage du duc de Rohan, faict en l'an 1600 en Italie, Allemaigne, Pays-Bas Uni, Angleterre et Escosse.* Amsterdam 1646.

DUBRAVIUS, Jan: *Io. Dvbravii Olomvzensis Episcopi Historia Boiémica.* Basileae 1575.

FAGE, Robert: *A description of the whole world with some general rules touching the use of the globe: wherein is contained the situation of several countries, their particular and distinct governments, religions, arms, and degrees of honour used among them...* London 1658.

FERBER, Johann Jakob: *Mineralogical History of Bohemia.* In: BORN, Ignaz Edler von – RASPE, Rudolf Erich – FERBER, Johann Jakob: *Travels through the*

Bannat of Temeswar, Transylvania, and Hungary, in the year 1770. Described in a series of letter to Prof. Ferber, on the mines and mountains of these different countries. London 1777, s. 229–320.

FOX, John: *The Ecclesiasticall historie: containing the Acts and monuments of martyrs, with a generall discourse of these later persecutions, horrible troubles and tumults, stirred up by Romish prelates in the Church*. 1. sv. London 1641.

GAILHARD, Jean: *The compleat gentleman, or, Directions for the education of youth as to their breeding at home and travelling abroad in two treatises*. London 1678.

HARRISON, John: *A Short Relation Of the Departure of the high and mightie Prince Frederick*. London 1619.

HARRISON, J.: *Bohemica iura defensa = The Bohemian lawes or rights defended, against the informer or an answer to an information, falsly so called, secretly printed and divulged against the writings published by the states of Bohemia*. London 1620.

HEYLYN, Peter.: *Cosmographie*. London 1682.

HEYLYN, P.: *Microcosmus or, A little description of the great world*. Oxford 1621.

HOWELL, James: *Epistolæ Ho-Eliaæ: Familiar Letters, Domestick and Foreign. Divided Into Four Books, Partly Historical, Political, Philosophical, Upon Emergent Occasions*. 1. sv. London 1688.

HOWELL, J.: *Instructions for forreine travell*. London 1642.

HUSSEY, G.: *A Prospect of Hungary, and Transylvania, with a Catalogue of the Kings of the one, and the Princes of the other... Whereunto is added an Historical Narration of the bloody Wars amongst themselves, and with the Turks ... As also a brief description of Bohemia, Austria, etc*. London 1664.

KEYSSLER, Johann Georg: *Travels Through Germany, Bohemia, Hungary, Switzerland, Italy and Lorrain*. 1. sv. London 1756.

KEYSSLER, J. G.: *Travels Through Germany, Bohemia, Hungary, Switzerland, Italy and Lorrain*. 4. sv. London 1757.

LEIGH, Edward: *Three diatribes or discourses. First of travel, or A guide for travellers into forein parts. Secondly, of money or coyns. Thirdly, of measuring of the distance betwixt place and place*. London 1671.

LEWKENOR, Samuel: *A Discourse not altogether unprofitable*. London 1600.

MARSHALL, Joseph: *Travels Through Holland, Flanders, Germany, Denmark, Sweden, Lapland, Russia, the Ukraine and Poland*. 3. sv. London 1772.

MASHE, Thomas: *A briefe collection and compendious extract of the straunge and memorable things*. London 1572.

MILLER, William: *Memorabilia Mundi: or, Choice Memoirs of the History and Description of the World*. London 1670.

MOORE, John: *A view of society and manners in France, Switzerland, and Germany: with anecdotes relating to some eminent characters*. 2. sv. London 1779.

MORYSON, Fynes: *An Itinerary Written By Fynes Moryson Gent. First in the Latine Tongue, and then translated by him into English: Containing His Ten Yeeres Travell Through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland, and Ireland*. London 1617.

MÜNSTER, Sebastian: *Cosmographiae universalis*. Basel 1550.

NUGENT, Thomas: *Travels through Germany. With a particular account of the courts of Mecklenburg; in a series of letters to a friend*. London 1768.

NUGENT, T.: *The Grand Tour, or a Journey Through the Netherlands, Germany, Italy and France*. London 1749.

OWEN, John: *Travels into different parts of Europe, in the years 1791 and 1792*. 2. sv. London 1792.

PALMER, Thomas: *An Essay of the Meanes How to make our Travailes, into forraine Countries, the more profiteble and honourable*. London 1606.

PATIN, Charles: *Travels through Germany, Bohemia, Swisserland, Holland, and other parts of Europe: Describing the most Considerable Citys, and the palaces of princes: together with historical relations, and critical observations upon Ancient Medals and Inscriptions*. London 1697.

PIOZZI, Hester Lynch: *Observations and reflections made in the course of a journey through France, Italy, and Germany*. London 1789.

POCOCKE, Richard: *A Description of the East and Some Other Countries*. London 1745.

RAYE, John: *Observations topographical, moral, and physiological, made on a Journey through part of the Low Countries, Germany, Italy, and France*. London 1673.

ROWLANDS, Richard: *The Post for Divers Parties of the World*. London 1576.

SKIPPON, Phillip: *An Account of a Journey Made thro Part of the Low Countries, Germany, Italy and France*. London 1663.

SPEED, John: *A Prospect of the most famous parts of the world*. London 1631.

STANHOPE, Philip: *Letters written by the late Right Honorable Philip Dormer Stanhope, earl of Chesterfield, to his son, Philip Stanhope, esq.: late envoy extraordinary to the court of Dresden; together with his lordship's life, and an account of his son; the Art of pleasing, an additional series of letters; some poems; and several other pieces on various subjects in two volumes.* London 1774.

TAYLOR, John: *An Englishmans Love to Bohemia.* London 1620.

TAYLOR, J.: *Taylor his Travels.* London 1620.

TURQUET DE MAYERNE, Theodore: *Sommaire description de la France, Allemagne, Italie et Espagne.* Geneva 1591.

TWISS, Richard: *Travels through Portugal and Spain in 1772 and 1773.* London 1775.

WOTTON, Henry: *Reliquiæ Wottonianæ. Or, A collection of lives, letters, poems; with characters of sundry personages: and other incomparable pieces of language and art.* London 1651.

WRAXALL, Nathaniel William: *Memoirs of the courts of Berlin, Dresden, Warsaw, and Vienna, in the years 1777, 1778, and 1779.* 1. sv. London 1800.

WRAXALL, N. W.: *Memoirs of the courts of Berlin, Dresden, Warsaw, and Vienna, in the years 1777, 1778, and 1779.* 2. sv. London 1800.

Edice:

A True Report of Sir Anthony Sherley's Journey. London 1600. In: ROSS, E. Denison (ed.): *Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure.* London 2004, s. 60–63.

BALBÍN, Bohuslav – BUSINSKÁ, Helena (ed.): *Krásy a bohatství české země.* Praha 1986.

BARGRAVE, John – ROBERTSON, James Craigie (ed.): *Pope Alexander the Seventh and the College of Cardinals...: with a catalogue of Dr. Bargrave's Museum.* London 1867.

BARGRAVE, Robert – BRENNAN, Michael G. (ed.): *The travel diary of Robert Bargrave, Levant Merchant 1647–1656.* London 1999.

BORDE, Andrew – BARNES, Milton (ed.): *The Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge.* London 1870.

BRAY, William (ed.): *The diary of John Evelyn.* 1. sv. New York – London 1901.

BRENNAN, Michael G. (ed.): *The origins of the Grand Tour: the travels of Robert Montagu, Lord Mandeville (1649–1654), William Hammond (1655–1658), Banaster Maynard (1660–1663)*. London 2004.

BURNEY, Charles – PIPICHOVÁ, Jaroslava (ed.): *Hudební cestopis 18. věku*. Praha 1966.

DEE, John – HALLIWELL-PHILLIPPS, James Orchard (ed.): *The private diary of Dr. John Dee: and the catalogue of his library of manuscripts, from the original manuscripts in the Ashmolean museum at Oxford, and Trinity college library, Cambridge*. New York 1842.

HÁJEK Z LIBOČAN, Václav – LINKA, Jan (ed.): *Kronika česká*. Praha 2013.

HERVEY, Mary S. F. (ed.): *The life, correspondence & collections of Thomas Howard, earl of Arundel*. Cambridge 1921.

HUGHES, Charles (ed.): *Shakespeare's Europe: Unpublished Chapters of Fynes Moryson's Itinerary. Being a Survey of the Condition of Europe at the end of the 16th Century*. London 1903.

KEW, Graham David: *Shakespeare's Europe revisited: the unpublished "Itinerary" of Fynes Moryson 1566–1630*. Birmingham 1995 (nepublikovaná dizertační práce).

KUIN, Roger (ed.): *The correspondence of Sir Philip Sidney*. 1. a 2. sv. Oxford 2012.

MORYSON, Fynes – TAYLOR, John: *Cesta do Čech*. Praha 1977.

MORYSON, Fynes – MacLEHOSE, James (ed.): *An Itinerary Written By Fynes Moryson Gent. First in the Latine Tongue, and then translated by him into English: Containing His Ten Yeeres Travell Through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland, and Ireland*. 1.–2. sv. Glasgow 1907.

MORYSON, F. – MacLEHOSE, J. (ed.): *An Itinerary Written By Fynes Moryson Gent. First in the Latine Tongue, and then translated by him into English: Containing His Ten Yeeres Travell Through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland, and Ireland*. 3.–4. sv. Glasgow 1908.

PEARS, Steuart Adolphus (ed.): *The Correspondence of Sir Philip Sidney and Hubert Languet*. London 1845.

PICCOLOMINI, Eneáš Silvius – MARTÍNKOVÁ, Dana (ed.) – HADRAVOVÁ, Alena (ed.) – MATL, Jiří – ŠMAHEL, František: *Historia Bohemica: Historie česká. Enea Silvio Piccolomini*. Praha 1998.

RAND, Benjamin (ed.): *The life, unpublished letters, and Philosophical regimen of Anthony, earl of Shaftesbury*. London 1900.

Robert Sidney to Sir Henry Sidney, 1 Nov 1580, Prague. In: Historical Manuscripts Commission. Report on the manuscripts of Lord de L'isle and Dudley II. London 1925, s. 95.

Sir Henry Sidney to Robert Sidney, the beginning of 1581, London. In: Historical Manuscripts Commission. Report on the manuscripts of Lord de L'isle and Dudley II. London 1925, s. 95–96.

STRÁNSKÝ, Pavel – TONNER, Emanuel (ed.): *Poopravené a rozmnožené vypsání vší obce království Českého*. Praha 1863.

The Travels of Three English Gentlemen in the Year 1734. In: OLDYS, William – MALHAM, John – DUTTON, Robert (eds.): *The Harleian Miscellany: Or, A Collection of Scarce, Curious, and Entertaining Pamphlets and Tracts*. 11. sv. London 1810, s. 218–355.

WORTLEY MONTAGU, Mary – GOTTWALD, Adolf (ed.): *Dojmy evropské a turecké*. Praha 1911.

WORTLEY MONTAGU, Mary – Lord WHARNCLIFFE (ed.): *The letters and works of Lady Mary Wortley Montagu*. 1. sv. London 1837.

LITERATURA

ADAMS, Percy G.: *Travel Literature and the Evolution of the Novels*. Lexington 2015.

BABLER, Otto František: *Anglický alžbětinský cestovatel v Olomouci*. Střední Morava, 2, 1968, s. 89–92.

BAIGENT, Elizabeth: *Nugent, Thomas (c. 1700–1772)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/20402> (18. 8. 2014).

BALCÁREK, Pavel: *Kardinál František Ditrichštejn: 1570–1636: gubernátor Moravy*. České Budějovice 2007.

BALCÁREK, P.: *Brno versus Olomouc. O primát hlavního města Moravy. Pod Špilberkem proti Švédům*. Brno 1993.

BATTEN, Charles: *Pleasurable Instruction: Form and Convention in Eighteenth-century Travel Literature*. Los Angeles 1978.

BAŽANT, Vojtěch – VEJRYCHOVÁ, Věra (eds.): *Kacíři, barbaři a nepřátelé. Odlišnost a stereotypy v pozdním středověku*. Praha 2016.

BEJBLÍK, Alois – HORNÁT, Jaroslav – LUKEŠ, Milan: *Alžbětinské divadlo: Drama po Shakespearovi*. 3. díl. Praha 1985.

BĚLINA, Pavel a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české IX*. Praha 2011.

BENDALL, Sarah: *Speed, John (1551/2–1629)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/26093> (18. 8. 2014).

BEREK, Peter: *The Jew as Renaissance Man*. *Renaissance Quarterly*, 51, 1, 1998, s. 128–162.

BLACK, Jeremy: *Italy and the Grand Tour*. New Haven – London 2003.

BLACK, J.: *The British abroad. The Grand Tour in the Eighteenth Century*. Stroud 1992.

BLACK, J.: *The British and the Grand Tour*. London 1985.

BLACK, J.: *France and the Grand Tour*. New York – Houndmills 2003.

BOBKOVÁ, Lenka: *Raný novověk. Doba předbělohorská (1526–1620)*. In: KAISER, Vladimír – KAISEROVÁ, Kristina (eds.): *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem 1995, s. 35–50.

BOSWORTH, Clifford Edmund: *An Intrepid Scot: William Lithgow of Lanark's Travels in the Ottoman Lands, North Africa and Central Europe, 1609–21*. Aldershot 2006.

BUŇATOVÁ, Marie: *Pražští kupci na cestách. Předbělohorská Praha a střeoevropské trhy*. Praha 2013.

BURACHOVIČ, Stanislav: *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví: průvodce světem carlovarensií*. Karlovy Vary 2000.

BURKE, Peter: *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*. Praha 2004.

BUZARD, James: *The Grand Tour and after (1660–1840)*. In: HULME, Peter – YOUNGS, Tim: *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge 2002, s. 37–52.

BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef: *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*. In: BŮŽEK, Václav (ed.): *Poslední páni z Hradce*. České Budějovice 1998, s. 145–272.

CRĂCIUN, Maria – OVIDIU, Ghitta – MURDOCK, Graeme (eds.): *Confessional Identity in East-Central Europe*. Aldershot 2002.

ČORNEJOVÁ, Ivana – MIKULEC, Jiří – VLNAS, Vít, a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české VIII. 1618–1683*. Praha 2008.

ČORNEJOVÁ, Ivana: *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*. Praha 1995.

ČORNEJOVÁ I.: *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1773*. Praha 1992.

ČTVRTNÍK, Pavel – GALUŠKA, Jan – TOŠNEROVÁ, Patricia: *Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Liberec 2008.

DAVID, Zdeněk V.: *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*. Praha 2012.

DENIS, Ernest: *Čechy po Bílé hoře*. 1. sv. Praha 1904.

DOLAN, Brian: *Ladies of the Grand Tour*. London 2001.

DOUŠA, Jaroslav: *Západní Čechy a Plzeň očima anglického cestovatele*. *Minulosti Západočeského kraje*, 19, 1983, s. 111–116.

ENGLUND, Peter: *Nepokojná léta: historie třicetileté války*. Praha 2000.

FEJTOVÁ, Olga: „Já pevně věřím a vyznávám...“. *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*. Praha 2012.

FELL-SMITH, Charlotte: Owen, John (1766–1822). ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/21017> (18. 8. 2014).

FERENCOVÁ, Hana: „Přistání u pustých břehů českých“: *Náboženský obraz českých zemí pohledem anglických cestovatelů 17. století*. *Knihy a dějiny*, 22, 2015, s. 4–22.

FERENCOVÁ, H.: *Na cestě po Evropě: alžbětínští cestovatelé v Čechách v sedmdesátých a osmdesátých letech 16. století*. FHB, 2017, v recenzním řízení.

FERENCOVÁ, H.: *Englishmen and the Bohemian Lands: Reflections on Religious and Cultural Life in English Travel Diaries 1550–1750*. Czech and Slovak Journal of Humanities, 1, 2014, s. 48–57.

FIALA, Jiří: *Důsledky Tereziánských a Josefinských reforem*. In: SCHULZ, Jindřich (ed.): *Dějiny Olomouce*. 1. sv. Olomouc 2009, s. 491–505.

FRANÇOIS, Étienne: *Die unsichtbare Grenze. Protestanten und Katholiken in Augsburg*. Sigmaringen 1991.

FRANKLIN, Michael J.: *Piozzi, Hester Lynch (1741–1821)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/22309> (14. 10. 2016).

FUČÍKOVÁ, Eliška (ed.): *Rudolf II. a Praha: Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum Střední Evropy*. Praha 1997.

FULTON, Henry L.: *Moore, John (1729–1802)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/19130> (18. 8. 2014).

GEYKEN, Frauke: *Gentlemen auf Reisen: das britische Deutschlandbild im 18. Jahrhundert*. Frankfurt am Main 2002.

GODFREY COX, Edward: *A Reference Guide to the Literature of Travel*. 1. sv. Washington 1935.

GOULDING, Robert D.: *Savile, Sir Henry (1549–1622)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/24737/2008-01> (22. 8. 2016).

GREENGRASS, Mark: *Gresham, Sir Thomas (c.1518–1579)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/index/101011505/Thomas-Gresham> (22. 8. 2016).

HANHAM, Andrew: *Bromley, William (bap. 1663, d. 1732)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/3515> (18. 8. 2014).

HAVRAN, Martin J.: *The Catholics in Caroline England*. Stanford 1962.

HILLGARTH, Jocelyn Nigel: *The Mirror of Spain, 1500–1700: The Formation of a Myth*. Michigan 2000.

HLAVAČKA, Milan: *Všední den na střeoevropských cestách 1750–1850*. In: BOBKOVÁ, Lenka – HRUBÁ, Michaela (eds.): *Cesty a cestování v životě společnosti*. Sborník příspěvků z konference. Ústí nad Labem 1997, s. 337–345.

HOENSELAARS, Ton: *National Stereotypes in English Renaissance Literature*. In: BARFOOT, C. C. (ed.): *Beyond Pug's Tour: National and Ethnic Stereotyping in Theory and Literary Practice*. Amsterdam 1997, s. 85–98.

HOJDA, Zdeněk – VLNAS, Vít: *Cesty a cestovatelé v raném novověku*. Litoměřice 1994.

HOJDA, Zdeněk – CHODĚJOVSKÁ-BÍLKOVÁ, Eva a kol.: *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje I.-II*. Praha 2015.

HOLETON, David R.: *Fynes Moryson's Itinerary: A Sixteenth Century English Traveller's Observations on Bohemia, its Reformation, and its Liturgy*. In: DAVID, Zdeněk V. – HOLETON, David R. (eds.): *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, 5. sv., č. 2, Praha 2005, s. 379–411.

HOLMBERG, Eva Johanna: *Jews in the Early Modern English Imagination: A Scattered Nation*. Farnham 2012.

HOLÝ, Martin: *Iter Britannicum. Noble visitors from the Bohemian Lands and their perception of the British Isles (1550–1620)*, v tisku; Příspěvek zazněl na konferenci: *Inventing each other. Anglo-saxon World and Central Europe 1500–1800*. International Conference. Forum of British, Czech and Slovak historians, Topolčianky 21. – 23. srpen 2006.

HRABOVÁ, Libuše: *Jan Dubravius*. Historiografie Moravy a Slezska, 1. sv., Olomouc 2001, s. 21–32.

HRDLIČKA, Josef: *Konfesijní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfesionalizace v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století*. ČČH, 108, 2010, s. 406–441.

HRDLIČKA, J.: *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*. České Budějovice 2013.

HRDLIČKA, J.: *Hodovní stůl a dvorská společnost: Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550–1650)*. České Budějovice 2000.

HULME, Peter – YOUNGS, Tim: *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge 2002.

HURT, Rudolf: *Dějiny rybníkářství na Moravě a ve Slezsku*. Ostrava 1960.

CHALINE, Olivier: *Bílá hora*. Praha 2013.

CHANEY, Edward – WILKS, Timothy: *The Jacobean Grand Tour. Early Stuart Travellers in Europe*. London 2014.

CHANEY, Edward: *The Grand Tour and the Great Rebellion*. Geneva – Turin 1985.

CHANEY, E.: *The Evolution of the Grand Tour. Anglo-Italian Cultural Relations since the Renaissance*. London 2000.

JANÁČEK, Josef: *Rudolf II. a jeho doba*. Praha 2014.

JONES, W. J.: *Carew, Sir George* (c. 1556–1612). ODNB, <http://www.oxforddnb.com/index/101004627/George-Carew> (15. 9. 2016).

KALISTA, Zdeněk: *Charles Patin a jeho návštěva v Čechách let sedmdesátých XVII. v. ČČH*, 37, 1931, s. 354–361.

KAŠPAROVÁ, Jaroslava: *České země a jejich obyvatelé očima románského světa 16. – 17. století*. České Budějovice 2010.

KAŠPAROVÁ, J.: *České země v cestovní příručce lékaře a farmakologa Théodora Turqueta de Mayerne (1573–1655)*. Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků, 18, 2003–2004, s. 276–295.

KAŠPAROVÁ, J.: *Čechy očima pařížského lékaře a numismatika 17. století*. In: Příspěvky ke Knihopisu (11). Dr. Bedřišce Wižďálkové. Praha 1996, s. 97–106.

KILIÁN, Jan (ed.): *Trpké býti zdá se?: víno a vinařství v českých zemích ve středověku a v raném novověku: sborník příspěvků z konference konané v Mělníce 2. – 4. dubna 2008*. Mělník 2009.

KLEIBEROVÁ, Pavlína: *Německy psaná putování po Čechách a Moravě v 18. století*. Historica Olomucensia, 51, 2016, s. 73–86.

KLEINER, Kamil: *Sedm set let angločeských vztahů*. Londýn 1942.

KLUSÁKOVÁ, Luďa: *Cestou do Cařihradu, osmanská města v 16. století viděná křesťanskýma očima*. Praha 2003.

KOSTLÁN, Antonín: *Anglické tisky s českou tematikou z let 1610–1660 (sonda do fondů British Library v Londýně)*. In: Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové. Praha 1999, s. 171–202.

KOSTLÁN, A.: *Mezi pragmatismem a ideologií. Anglický popis českých zemí z konce 17. století a motivace zájmu anglické veřejnosti o Čechy a husitství*. In: PÁNEK, Jaroslav – POLÍVKA, Miloslav – REJCHRTOVÁ, Noemi (eds.): *Husitství – reformace – renesance*. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela. Praha 1994, s. 901–913.

KOUDELKOVÁ, Eva: *Krakonoš v literatuře: kapitoly k literárnímu ztvárnění látky o Krakonošovi*. Liberec 2006.

KUBEŠ, Jiří: *Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*. Pelhřimov 2013.

KUBEŠ, J.: *Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*. Pardubice 2011 (nepublikovaná habilitační práce).

KUCHAŘOVÁ, Hedvika – PAŘEZ, Jan: *Hyberni v Praze. Dějiny františkánské koleje Neposkvrněného početí Panny Marie v Praze 1629–1786*. Praha 2001.

KUCHAŘOVÁ, H. – PAŘEZ, J.: *The Last Community: Irish Franciscans after the Dissolution of the Prague College, 1786*. In: POWER, Gerald – PILNÝ, Ondřej (eds.): *Ireland and the Czech Lands. Contacts and Comparisons in History and Culture*. Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Wien 2014, s. 85–99.

KÜMIN, Beat: *Drinking Matters. Public Houses and Social Exchange in Early Modern Central Europe*. Houndsmills 2007.

KYBALOVÁ, Ludmila: *Dějiny odívání: (15. a 16. století): renesance*. Praha 1996.

KYBALOVÁ, L.: *Barok a rokoko*. Praha 1996.

LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří: *Praha*. Praha 2000.

LEDVINKA, Václav: *Praha v období baroka*. In: LEDVINKA, Václav (ed.): *Praha – Čechy – Evropa: 1100 let kulturní, hospodářské a politické metropole střední Evropy: publikace k výstavě: Clam-Gallasův palác, 7. dubna – 1. června 2003*. Praha 2003, s. 46–56.

LENDEROVÁ, Milena: *“Peřina nahoře” a vespod aneb Francouzská vize českých zemí v 18. století*. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, Série C, Ústav jazyků a humanitních studií, 1, 1995, s. 109–121.

LENDEROVÁ, M.: *Z Francie do srdce Evropy. Příspěvek k dějinám cestovních zpráv 18. století*. ČČH, 99, 2, 2001, s. 253–278.

LENDEROVÁ, M.: *Dobová francouzská literatura o Čechách a Češích barokní doby*. In: *Barokní Praha, Barokní Čechie 1620–1740*. Praha 2004, s. 667–678.

LENNON, Colm: *Sir Philip Sidney's debt to Edmund Campion*. In: McCOOG, Thomas M. (ed.): *The Reckoned Expense: Edmund Campion and the Early English Jesuits*. Woodbridge 1996, s. 85–102.

LEWYCKY, Nadine – MORTON, Adam: *Getting Along? Religious Identities and Confessional relations in Early Modern England*. Burlington 2012.

LIMON, Jerzy: *Gentlemen of a Company, English Players in Central and Eastern Europe, 1590–1660*. Cambridge 1985.

LOCKYER, Roger: *The Early Stuarts: A Political History of England 1603–1642*. London 1999.

LOTZ-HEUMANN, Ute – POHLIG, Matthias: *Confessionalization and Literature in the Empire, 1555–1700*. *Central European History*, 40, 2007, s. 35–61.

- LOTZ-HEUMANN, Ute: *The Concept of "Confessionalisation": A Historiographical Paradigm in Dispute*. *Memoria y Civilización*, 4, 2001, s. 93–114.
- LOUTHAN, Howard: *Tongues, Toes, and Bones: Remembering Saints in Early Modern Bohemia. Past and Present*, 206, 2010, s. 167–183.
- LOUTHAN, H.: *Obracení Čech na víru aneb rekatolizace po dobrém a po zlém*. Praha 2011.
- MACEK, Josef: *Jagellonský věk v českých zemích: (1471–1526). Venkovský lid. – Národnostní otázka*. 4. sv. Praha 1999.
- MAĆZAK, Antoni: *Travel in Early Modern Europe*. Cambridge 1995.
- MAĆZAK, Antoni – TEUTEBERG, Hans J. (Hg.): *Reiseberichte als Quelle europäischer Kulturgeschichte*. Wolfenbüttel 1982.
- MAINUŠ, František: *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v XVIII. století*. Praha 1960.
- MANDELBROTE, Scott: *Ray, John (1627–1705)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/23203> (18. 8. 2014).
- MATEI-CHESNOIU, Monica: *Early Modern Drama and the Eastern European Elsewhere: Representations of Liminal Locality in Shakespeare and his Contemporaries*. Madison 2009.
- MATSCHE, Franz: *Das Grabmal des hl. Johannes von Nepomuk im Prager Veitsdom*. *Wallraf-Richartz-Jahrbuch*, 38, 1976, s. 92–122.
- MAUR, Eduard: *A země horami obložena a nad jinými výše položena... (Vize pohraničních hor jako obranného valu Čech v české historiografii od Kosmy k Palackému)*. In: BŘEZINA, Luděk – KONVIČNÁ, Jana – ZDICHYNEC, Jan (eds.): *Ve znamení zemí Koruny české: sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.* Praha 2006, s. 623–636.
- McCOOG, Thomas M.: *The Society of Jesus in England, 1623–1688: an institutional study*. Warwick 1984 (nepublikovaná dizertační práce).
- MÍKA, Alois: *Slavná minulost českého rybníkářství*. Praha 1955.
- MÍKA, A.: *Sociálně ekonomická struktura českých zemí před třicetiletou válkou*. *Sborník historický*, 21, 1974, s. 37–80.
- MIKULEC, Jiří: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. Praha 1992.
- MIKULEC, J.: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013.

MILLER, Jaroslav: *Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii*. Praha 2004.

MILLER, J.: *Tištěné prameny o českém stavovském povstání z let 1618-1621 v anglických knihovnách (Printed Sources to the Bohemian Estates Uprising 1618-1621 in English Libraries)*. FHB, 20, 2003, s. 133–213.

MOŽNAROVÁ, Věra: *Vinařství na Ústecku ve středověku a v raném novověku*. In: KILIÁN, Jan (ed.): *Trpké býti zdá se?: víno a vinařství v českých zemích ve středověku a v raném novověku: sborník příspěvků z konference konané v Mělníce 2. – 4. dubna 2008*. Mělník 2009, s. 70–73.

NEKUDA, Vladimír (ed.): *Dačicko Slavonicko Telčsko*. Brno 2005.

NEMAN, Beth S.: *Crowne, John (bap. 1641, d. 1712)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/6832> (18. 8. 2014).

NEŠPOR, R. Zdeněk (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*. Ústí nad Labem 2007.

ODLOŽILÍK, Otakar: *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563 až 1620*. ČMM, 41, 1935, s. 241–320.

OHLIDAL, Anna: *Konfessionalisierung: ein Paradigma der historischen Frühneuzeitforschung und die Frage seiner Anwendbarkeit auf Böhmen*. *Studia Rudolphina*, 3, 2003, s. 19–27.

PÁNEK, Jaroslav: *Cestování jako modernizační činitel středověké a raně novověké společnosti (Problémy a úkoly českého výzkumu)*. In: BOBKOVÁ, Lenka – HRUBÁ, Michaela (eds.): *Cesty a cestování v životě společnosti*. Sborník příspěvků z konference. Ústí nad Labem 1997, s. 9–22.

PÁNEK, J.: *Čeští cestovatelé v renesanční Evropě (Cestování jako činitel kulturní a politické integrace)*. ČČH, 88, 1990, s. 641–660.

PÁNEK, J.: *Výprava české šlechty do Itálie 1551/52*. Praha 1987.

PÁNEK, J.: *Morava a Slezsko v kosmografických spisech z poloviny 16. století*. In: BENEŠ, Zdeněk – BLÁHOVÁ, Marie: *Ve znamení zemí Koruny české*. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc. Praha 2006, s. 585–598.

PÁNEK, J.: *Praha na prahu novověku*. In: LEDVINKA, Václav (ed.): *Praha – Čechy – Evropa: 1100 let kulturní, hospodářské a politické metropole střední Evropy: publikace k výstavě: Clam-Gallasův palác, 7. dubna – 1. června 2003*. Praha 2003, s. 39–45.

- PÁNEK, J.: *Bohemia and the Empire: acceptance and rejection*. In: Evans, R. J. W. – Wilson, Peter H.: *The Holy Roman Empire, 1495–1806. A European Perspective*. Leiden 2012, s. 121–142.
- PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Hlavní město Markrabství moravského*. In: SCHULZ, Jindřich (ed.): *Dějiny Olomouce*. 1. sv. Olomouc 2009, s. 278–279.
- PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001.
- PEPRNÍK, Jaroslav: *Češi a anglofonní svět: Kontakty a percepce (Lexikon osob od středověku po rok 1989)*. Olomouc 2012.
- PEPRNÍK, J.: *Anglie očima české literatury od středověku po rok 2000*. Olomouc 2001.
- PETRÁŇ, Josef: *Počátky českého národního obrození*. Praha 1990.
- POLIŠENSKÝ, Josef: *Anglie a Bílá hora*. Praha 1949.
- POLIŠENSKÝ, J.: *Anglie a my*. Praha 1947.
- POLIŠENSKÝ, J.: *Jižní Morava ve svědectví cestovatelů XVI.–XVII. století*. Jižní Morava, 14, 1978, s. 213–215.
- POLIŠENSKÝ, J.: *Tisíciletá Praha očima cizinců*. Praha 1999.
- POLIŠENSKÝ, J.: *Cesty z Anglie do předbělohorských Čech*. In: MORYSON, Fynes – TAYLOR, John: *Cesta do Čech*. Praha 1977, s. 203–214.
- POLIŠENSKÝ, Josef – BINKOVÁ, Simona: *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*. Praha 1989.
- POWER, Gerald – PILNÝ, Ondřej (eds.): *Ireland and the Czech Lands: Contacts and Comparisons in History and Culture*. Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Wien 2014.
- PRCHAL, Vítězslav: *Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1650*. Praha 2015.
- QUESTIER, Michael C.: *Conversion, Politics and Religion in England, 1580–1625*. Cambridge – New York 1996.
- RADIMĚŘSKÁ, Božena: *Angličtí cestovatelé ve středovýchodní Evropě v sedmnáctém a osmnáctém století: studie k vnímání prostoru*. In: KLUSÁKOVÁ, Lud'a – SCHOLZ, Milan (eds.): *Pojetí prostoru v historické perspektivě*. Praha 2012, s. 167–183.
- RADIMĚŘSKÁ, B.: *“Východní Evropa” na mentální mapě anglicky píšícího cestovatele od 16. – 18. století*. Praha 2015 (nepublikovaná dizertační práce).

RAISWELL, Richard: *Sherley , Anthony, Count Sherley in the nobility of the Holy Roman empire (1565–1636?)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/25423> (18. 8. 2014).

RAISWELL, R.: *Shirley, Sir Robert, Count Shirley in the papal nobility (c.1581–1628)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/25433> (18. 8. 2014).

ROBERTS, R. Julian: *Dee, John (1527–1609)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/7418> (18. 8. 2014).

ROTH, Cecil: *A History of the Jews in England*. Oxford 1964.

ROWSE, Alfred Leslie: *Raleigh and the Throckmortons*. New York 1962.

SAID, Edward W.: *Orientalismus. Západní koncepce orientu*. Praha 2008.

SHAPIRO, James: *Shakespeare and the Jews*. New York 1996.

SHELL, Alison: 'We are made a spectacle' *Campion's dramas*. In: McCOOG, Thomas M. (ed.): *The Reckoned Expense: Edmund Campion and the Early English Jesuits*. Woodbridge 1996, s. 103–118.

SCHWARZ, Vincy (ed.): *Město vidím veliké. Cizinci o Praze*. Praha 1940, s. 44–46.

SIMPSON, Richard: *Edmund Campion, a biography*. London 1897.

SMUTS, R. Malcolm: *Howard, Thomas, fourteenth earl of Arundel, fourth earl of Surrey, and first earl of Norfolk (1585–1646)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/13943> (18. 8. 2014).

SOBECKI, Sebastian: *A man of curious enquiry: John Peyton's Grand Tour to central Europe and Robert Cecil's intelligence network, 1596–1601*. *Renaissance Studies*, 29, 3, 2014, s. 394–410.

STAGL, Justin: *Ars apodemica: Bildungsreise und Reisemethodik von 1560 bis 1600*. In: NEUKIRCH, Dieter – VON ERTZDORFF, Xenja: *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Amsterdam 1992, s. 141–189.

STELLNER, František: *Sedmiletá válka v Evropě*. Praha 2000.

STERN, Virginia F.: *Sir Stephen Powle of Court and Country*. London 1992.

STORCHOVÁ, Lucie: *Ars Apodemica. Umění uchopit a popsat cizí kraje*. *Dějiny a současnost*, 4, 2013, s. 10–12.

STORCHOVÁ, L.: *Visualizing Near East in Bohemian Travel Accounts of the Early Modern Period*. In: JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla – STORCHOVÁ, Lucie

– JŮN, Libor (eds.). *Vizualizing the Orient: Central Europe and the Near East in the 19th and 20th centuries*. Prague 2016, s. 61–83.

STORCHOVÁ, L. (ed.): *Mezi houfy lotrův se pustiti... České cestopisy o Egyptě 15. – 17. století*. Praha 2005.

STOYE, John: *English Travellers abroad 1604–1667: Their Influence in English Society and Politics*. London 1952.

STRÍBRNÝ, Zdeněk: *Proud času. Stati o Shakespearovi*. Praha 2005.

SUMILLERA, Rocío G.: *Language Manuals and the Book Trade in England*. In: PÉREZ FERNÁNDEZ, José María – WILSON-LEE, Edward (eds.): *Translation and the Book Trade in Early Modern Europe*. Cambridge 2014.

SVÁTEK, Josef: *Pražské pověsti a legendy*. Praha 1997.

SWEET, Rosemary – VERHOEVEN, Gerrit – GOLDSMITH, Sarah (eds.): *Beyond the Grand Tour: Northern Metropolises and Early Modern Travel Behaviour*. New York 2017.

SWEET, Rosemary: *Cities and the Grand Tour*. Cambridge 2012.

THOMAS, Alfred: *A Blessed Shore: England and Bohemia from Chaucer to Shakespeare*. Ithaca 2007.

TIKOVSKÝ, Ondřej – MÁNEK, Bohuslav: *Čechy a Morava roku 1636 anglickýma očima: česká část cestopisu sira Thomase Howarda hraběte z Arundelu a Surrey*. *Východočeské listy historické*, 27, 2010, s. 140–154.

TODOROVA, Marie: *Imagining the Balkans*. Oxford 1997.

TURNER, Katherine: *British travel writers in Europe 1750–1800: Authorship, Gender, and National Identity*. Aldershot 2001.

TURNER, K.: *Wraxall, Sir Nathaniel William, first baronet (1751–1831)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/30012> (18. 8. 2014).

VÁCLAVÍK, David: *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha 2010.

VAN DÜLMEN, Richard: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Vesnice a město*. 2. díl. Praha 2006.

VAN STRIEN, Kees: *Browne, Edward (1644–1708)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/3670> (18. 8. 2014).

VLNAS, Vít: *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha 1993.

VON WURZBACH, Constantin: *Biographisches lexikon des kaiserthums Oesterreich*. 13. sv. Wien 1865.

WARNEKE, Sara: *Images of the Educational Traveller in Early Modern England*. Leiden 1995.

WELLEK, René: *Bohemia in English Literature*. In: *Essays on Czech literature*. Hague 1963, s. 81–147.

WELLEK, R.: *Bohemia in Early English Literature*. *The Slavonic and East European Review*, 21, 1943, s. 114–146.

WOLFF, Larry: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford 1994.

WORTHINGTON, David: *British and Irish Experiences and Impressions of Central Europe, c. 1560–1688*. Farnham 2012.

WORTHINGTON, D.: *Scots in Habsburg Service, 1618–1648*. Leiden – Boston 2004.

WORTHINGTON, D.: 'All our dear countrymen'? *British and Irish expatriates east of the Rhine as recorded in the Triennial Travels of James Fraser of Kirkhill (1634–1709)*. *Britain and the World*, 6, 1, 2013, s. 48–67.

WORTHINGTON, David – MURDOCH, Steve – GROSJEAN, Alexia – DUKES, Paul: *Leslies in Central and Northern Europe during and after the Thirty Years' War*. In: BARTEČEK, Ivo – KOUŘIL, Miloš – ŠAMBERGER, Zdeněk (eds.): *Ad Honorem Josef Polišenský, 1915–2001*. Praha 2007, s. 349–369.

WOUDHUYSEN, Henry R.: *Sidney, Sir Philip (1554–1586)*. ODNB, <http://www.oxforddnb.com/view/article/25522> (18. 8. 2014).

WUTHENOW, Ralph-Rainer: *Die erfahrene Welt. Europäische Reiseliteratur im Zeitalter der Aufklärung*. Insel 1980.

ZACCHI, Romana – MORINI, Massimiliano: *Richard Rowlands Verstegan: A Versatile Man in an Age of Turmoil*. Turnhout 2012.

ZUROWSKI, Ryan Michael – ORGEL, Stephen – GREENE, Roland – SUMMIT, Jennifer: *To the gentle reader: Prefaces and books in early modern England*. Stanford 2013 (nepublikovaná dizertační práce).

Pro práci s primárními prameny i sekundární literaturou byly využity následující elektronické databáze:

Archive.org

Eighteenth Century Collections Online (ECCO)

Early English Book Online (EEBO)

Gallica

HathiTrust digital library

Google Books

Lexicons of Early Modern English (LEME)

Oxford Dictionary of National Biography (ODNB)

11. SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AUL – Aberdeen University Library

BL – British Library

CCA – Canterbury Cathedral Archive

CUL – Cambridge University Library

ČČH – Český časopis historický

ČMM – Časopis Matice moravské

FHB – Folia Historica Bohemica

12. SUMMARY

This PhD dissertation deals with Bohemia and Moravia in the eyes of Early Modern English travellers in the years 1570–1800, the change and development of this topic during the whole examined era. The aim is to present the area of Early Modern Bohemian lands from the point of view of an external, foreign observer coming from Western Europe in the context of geographical, cultural, political and confessional aspects. The research is based on a wide range of English travelogues – manuscripts as well as printed books and shows a great number of primary sources, which are available for such a topic. For that reason, it significantly enriches a relatively narrow group of well-known English travelogues that may be used in the context of English journeys to Bohemia and Moravia.

Thanks to the analysis and comparison of many prints and to a limited extent also manuscripts, the thesis attempted to outline the image of this area from many perspectives – from geographical views to confessional background. It may be stated that despite the fact that Central Europe does not belong to fascinating targets of English travellers, such as southern and western European regions and cities, it has not been omitted in their itineraries. However, except for the late sixteenth century, the Bohemian lands primarily served as a transit country. Most frequently, travellers followed the route between Vienna and Dresden and stopped only in Prague – the most important and attractive city in that area.

Englishmen as foreigners often discussed the appearance and character of local inhabitants as well as their language skills. Furthermore, apart from meeting local people, the favourable or unfavourable impression of both regions was dependent on a degree of comfort during the whole journey. Above all, it was influenced by difficulty of the terrain, conditions of roads, nice and bad weather as well as a level of services provided by inns, towns and villages located along the route, especially by the quality of offered food and accommodation. The research suggests that during Early Modern era, those aspects generally improved, however, they notably varied according to a concrete region. Another essential issue of many travel diaries and correspondence became the confessional question – it certainly determined an author's perspective on Bohemian past and present. Taking into account the complicated confessional development in England in the sixteenth

century and a bit more tangled religious situation in the Bohemian lands during the sixteenth century and the first half of the seventeenth century, it has been necessary to put a date of traveller's arrival into the historical context and to consider his/ her confession.

The visit of Bohemia and Moravia led to making the image that was influenced not only by personal experience formed by a different culturally-religious mentality but also by previous reading of history and geography publications. Moreover, in some of the eighteenth century printed travel diaries, an influence of travelogues published earlier is apparent. Authors directly refer to their predecessors, accept or decline their evaluations of those regions; or on the contrary, they draw heavily on known travel literature without a proper reference.

Generally, a few dozen English travellers visited both Bohemian lands during the examined period of time, nevertheless this destination was sometimes unsuitable because of war conflicts. The last three decades of the sixteenth century evidently became the most attractive era, a period connected with the birth of the grand tour in England and the famous epoch of the Bohemian capital, when Rudolfine Prague belonged to one of the most fascinating European centres. The English interest in the Central European area was decreased after the outbreak of the Thirty Years' War, which changed during the second half of the seventeenth century. The high point of English tourism may be observed in the course of the eighteenth century with the growing popularity of tourism among middle classes. However, the attractiveness of the Bohemian kingdom was markedly reduced from the forties to the sixties in relation to the War of the Austrian Succession and the Seven Years' War.